

160688

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE LİBERALİZM, SERMAYE, DEMOKRASİ İLİŞKİSİ (1950-1980)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: ABDULLAH KÖKTÜRK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No: 05.07.2005, 2005/16

Yrd. Doç. Dr. Güven Bakirezer

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Bingöl

Yrd. Doç. Dr. H. Emre Bağcı

KOCAELİ, 2005

SUNUŞ

Türkiye'nin modernleşme sürecini inceleyen çalışmalarda çoğunlukla demokrasinin gelişimini engelleyen bir faktör olarak bürokrasi ve Kemalist bir müdahale geleneğine sahip ordunun rolü öne çıkarılmakta, burjuvazi ise demokrasi isteğinde olan, ancak ordu ve bürokrasinin engellemeleri ile karşılaştığı için bunu gerçekleştirme şansı bulunmayan bir sınıf olarak değerlendirilmektedir.

“Türkiye’de Liberalizm, Sermaye, Demokrasi İlişkisi (1950-1980)” adlı bu çalışmadaki anlatıda ise, Türk burjuvazisinin sermaye birikimi sürecinde bürokrasi ile çeşitli temsil, vesayet ilişkileri kurarak ve ordunun yaptığı müdahalelerden fayda sağlayarak toplum üzerinde hegemonyasını kurma süreci dile getirilmektedir. Türkiye’de liberal demokrasinin karşılaştığı sorunlar 1950-1980 zaman aralığında incelenmektedir. Tezin konusu, yazarı ile danışmanı arasındaki görüşme sonucu ortaya çıkmıştır.

2003 Aralık ayı içerisinde TÜSİAD’dan alınan randevu ile Tepebaşı/İstanbul’daki TÜSİAD merkezine gidilmiş ancak TÜSİAD’dan hiç kimse görüşme talebini kabul etmediği gibi, TÜSİAD arşivinden yararlanma izni de verilmemiştir.

Bu tezin oluşumunda yardımını esirgemeyen Tez Danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Güven BAKIREZER’e, öğrenim süresince akademik çalışma disiplini aldığım Sayın Yrd. Doç. Dr. Yılmaz BİNGÖL’e, yöntemli çalışmamı sağlayan ve özgür düşünmeme yardımcı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Emre BAĞCE’ye, bu konu üzerine çalışmam da beni cesaretlendiren arkadaşlarım Kurtuluş KAYA ve Hüseyin Mithat TOMBAK’a, eleştirileri ile katkı sağlayan Zeki TOMBAK’a ve tezin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Yük. Müh. Dr. Nazmi BAYAR’a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
I. LIBERALİZM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ ve TÜRKİYE	3
A. Liberalizmin Tarihsel ve Ekonomik Kökenleri.....	3
B. Dünyadaki Liberal Demokrasi Uygulamaları	8
C. Türkiye’de Liberalizm ve Demokrasinin Temelleri.....	10
II. DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI (1946-1960)	18
A. Ticaret Burjuvazisi ve Çevre Güçlerinin İktidarı: 1950 Seçimleri	19
B. Menderes Liberalizmi: Ekonomi Gelişiyor, Sivil Toplum Gelişemiyor.....	21
C. Kapitalizmin Oluşumu İçin Gerici Bir Yol: Tüccarın Üretim Aracı Sahibi Olması.....	24
D. Menderes Dönemi İşadamı Örgütleri ve Devlet – İşadamı İlişkisi.....	25
E. Menderes’in Liberal Söyleminin İflası.....	30
III. SİYASİ İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI (1960-1971).....	35
A. Sosyal Liberal Bir Anayasa: 1961 Anayasası	36
B. Ordu Sermaye Sahibi Oluyor: OYAK.....	41
C. 1960-1971 Devlet-İşadamı İlişkisi	45
D. 1960 Sonrası İşadamı Örgütleri	47
E. Demirel’in “Muhafazakar Liberalizmi” ve Sonuçları	50
IV. SANAYİ BURJUVAZİSİNİN İKTİDAR YÜRÜYÜŞÜ (1971-1980)	60
A. Kişisel Özgürlüklerin Sınırlandırılması : 12 Mart 1971	60
B. Ticaret ve Sanayi Burjuvazisinin Kar Paylaşım Savaşları	64
C. 12 Mart Sonrası Devlet-İşadamı İlişkisi ve İşadamı Örgütlenmeleri.....	70
V. İKTİSADİ LIBERALİZMİN İNİŞLİ ÇIKIŞLI YILLARI: 1980 SONRASI	75
SONUÇ	83
YARARLANILAN YAYINLAR.....	87
Kaynaklar:	88

Gazeteler:	94
İnternet Siteleri:.....	94
ÖZGEÇMİŞ	95

ÖZET

Bu çalışmada liberalizm ve demokrasi arasında ilişki kurularak, Türkiye’de 1950’den beri liberalizm ve demokrasinin karşılaştığı problemler ve siyasi iktidar ile bir baskı grubu olarak sermaye arasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır. Liberal demokrasinin kurulamamasının ardında, Osmanlı kültürel ve ekonomik mirasında serbest piyasa ve liberal devlet geleneğinin bulunmaması, Batı’ya kıyasla gecikmiş bir modernleşme ve kapitalistleşme ve dolayısıyla merkezîyetçi devletin katkısı ile de belirlenen burjuvazinin tarihsel zayıflığı gibi nesnel nedenler ve burjuvazinin hem liberalizme hem de demokrasiye mesafeli durması, buna bağlı olarak demokratikleşmeye önderlik edememesi ve liberal burjuva ideolojisini oluşturamaması gibi öznel nedenler olduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

In this study, by constructing a relation between liberalism and democracy, it is tried to comprehend the problems that liberalism and democracy has confronted since 1950's in Turkey and to examine the relations between the political power and capital (as a pressure group). It is concluded that the reasons why the liberal democracy could not be established by all its institutions are such objective reasons as the absence of the tradition of free market and liberal state in the Ottoman economic and cultural heritage, a delayed modernization and capitalization in comparison to the West and the subsequent historical weakness of the bourgeoisie contributed by the determining role of the centralist state and such subjective reasons as the bourgeoisie's farness from both liberalism and democracy and thus its inability to lead democratisation and to form liberal bourgeois ideology.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ATO	: Ankara Ticaret Odası
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DEP	: Demokrasi Partisi
DEHAP	: Demokratik Halk Partisi
DEV-GENÇ	: Devrimci Gençlik Derneği
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FKF	: Fikir Klüpleri Federasyonu
FP	: Fazilet Partisi
GP	: Güven Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
İİS	: İthal İkameci Sanayileşme
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
İYS	: İhracata Yönelik Sanayileşme
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe

MDD	: Milli Demokratik Devrim
MESS	: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
MEYAK	: Memur Yardımlaşma Kurumu
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	: Saadet Partisi
STFA	: Sezai Türkeş - Fevzi Akkaya A.Ş.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TİSK	: Türkiye İşverenler Sendikası
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÖS	: Türkiye Öğretmenler Sendikası
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YDH	: Yeni Demokrasi Hareketi
YİK	: Yüksek İstişare Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

1990'larda Doğu Bloğu'nun yıkılışından itibaren 'Demokrasi' adıyla anılan siyasi yönetim biçiminden 'Batı Demokrasileri' veya 'Çağdaş Demokrasiler' anlaşılmakta ve tartışmalar 'Liberal Demokrasi' tanımı üzerinden yürütülmektedir.

Demokratik olarak tanımlanan ülkelerde genellikle liberal ekonomik programların uygulanması ve bu anlamda liberalizm ile demokrasi arasında kurulan ilişki dolayısı ile bu çalışmada, Türkiye özelinde liberalizm, demokrasi ilişkisi ve sermaye birikim sürecinde burjuvazinin bu ilişkideki rolü tarihsel maddeci yöntem kullanılmaya çalışılarak incelenmiştir. Bu yönetime göre toplumsal yapının temelinde ekonomi vardır. Siyasal, hukuki ve ideolojik kurumlar bu yapının üzerinde yükselir. Başka bir deyişle ekonomik yapı, üst yapı kurumlarını koşullar. Ekonomik yapıdaki gelişmeler sınıflar ve tabakalar arasında çatışmalara sebep olur, bu anlamda tarih sosyal bir mücadele tarihidir. Bu yöntem ile Türkiye'de kapitalizmin gelişme sürecine bakıldığında, otoriter bir rejim altında, ilkel sermaye birikiminin görüldüğü 1908-1945 yılları arasında liberal demokrasinin temellerinin atıldığı, 1946-1960 döneminde liberal demokrasinin biçimsel olarak yerleştiği, İthal İkameci Sanayileşme dönemi olan 1960-1980 yılları arasının liberal demokrasinin sosyalleştiği bir dönem olduğu, 1980 sonrası yaşanan İhracata Yönelik Sanayileşme dönemi ile birlikte liberal demokrasiden hem siyasal, hem de sosyal açıdan geriye gidildiği görülmektedir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, onyedinci yüzyılda kapitalizmin ekonomik yapısı üzerinde şekillenen liberal düşüncenin tarihsel ve ekonomik kökenleri ve dünyada demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki liberalizm-demokrasi ilişkisi ile Türkiye'de liberalizmin tarihsel geçmişi incelenmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında bazı uygulamaları görülse de Türkiye'de liberalizm ve demokrasinin kurumsallaşmasının 1950 yılında gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Uluslararası konjonktürdeki gelişmeler ve dış yardımın da etkisi ile yükselişe geçen liberalizmin yine dış yardımın kesilmesiyle yaşadığı keskin düşüş, bu dönemdeki devlet-işadama ilişkisi ve 27 Mayıs 1960'a kadar ki süreç ikinci bölümü oluşturmaktadır.

1960-71 arası, Türkiye'nin batılı anlamda liberal demokrasiye en çok yaklaştığı bir zaman dilimini ifade ettiğinden, bu dönem, önemi nedeni ile diğer bölümlere göre daha geniş bir şekilde üçüncü bölümde incelenmiştir. Bu dönem, sonuçları itibarı ile büyük sanayi burjuvazisinin fayda sağlayacağı, Türk ordusunun yaptığı darbelerden ilkinin oluşturduğu için önemli olduğu gibi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın oluşturularak, kaynakların sanayi burjuvazisine aktarıldığı, 61 Anayasası ile toplumda büyük sosyal liberal dönüşümlerin yaşandığı, bu dönüşümlere muhalefet edebilecek olan bürokrasinin en önemli kanadını oluşturan ordunun OYAK kanalı ile üretim aracı ve sermaye sahibi olarak bu dönüşümden payını aldığı bir dönem olması dolayısı ile özellikle önemlidir. 60-71 dönemi işadamları örgütleri, İthal İkameci Sanayileşme modeli ve Demirel'in muhafazakar liberalizmi, iç ve dış etkenlerle Demirel'in iktidardan düşürülmesi de bu bölümün konuları arasındadır.

1971 askeri müdahalesi sonrası, 71-73 ara döneminde sanayi burjuvazisinden gelen başbakan ve bakanlarla kurulan teknokrat hükümetleri dönemi, ticaret ve sanayi burjuvazisi, büyük sermaye ve küçük sermaye arasındaki kâr paylaşım savaşları, İhracata Yönelik Sanayileşme adı verilen yeni birikim modelinin 24 Ocak Kararları ile yürürlüğe konması ile başlayıp, 12 Eylül Darbesi ile sonuçlanan süreç, bu dönemdeki devlet-işadamları ilişkisi ve bir baskı grubu olarak işadamları örgütlerinin incelenmesi dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Yine Sanayi Burjuvazisinden gelip Türkiye'yi ekonomik liberalizmin istikrarlı yıllarına taşıyan Özal ve onun dönemindeki liberal uygulamalar, Özal sonrası liberalizmin inişli çıkışlı yılları ve 80 öncesi istikrar isteyen burjuvazinin 90'ların ikinci yarısından itibaren demokrasiye yakın durması kısaca beşinci bölümün konusudur.

I. LIBERALİZM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ ve TÜRKİYE

Demokrasi ve mülkiyet ilişkisinin tarihine baktığımızda ilkel demokrasi görüntülerinin eski Yunan'da mülk sahiplerinin bir isteği ve mülkiyetlerinin korunması ihtiyacı ile ortaya çıktığı, kapitalizmin gelişme çağında ise, liberal fikirlerin, burjuvaların mülkiyetlerini güvenceye almak için kralın mutlak hakimiyetinin sınırlanması amacıyla bir sözleşme talebi ile oluştuğu görülmektedir. Tarihi boyunca liberalizm, kapitalizmin ekonomik yapısının üzerinde şekillenmiştir. Bu sebeple liberal düşünce sistemini anlayabilmek için kapitalizmin oluşumunu, feodal yapının çözülüp, kapitalist üretim biçiminin çözülen bu feodal yapının içinden nasıl oluştuğuna da kısaca bakmak gerekir.

A. Liberalizmin Tarihsel ve Ekonomik Kökenleri

Uygarlık Tarihi, her biri kendi egemen sınıfı için kendine özgü bir gelir sağlama biçimine sahip olan bir dizi siyasal sistemden oluşur.¹ Buna göre kapitalizm, ondördüncü ve onaltıncı yüzyıllar arasında feodalizmin çözülüşü üzerine tarih sahnesine çıkmıştır. Feodalizm ile kapitalizmi ayıran, feodalizmde; Bir üst lordun (toprak sahibi veya himaye eden), belirli ekonomik talepleri karşılamak üzere, vassal'a (himaye edilen üretici), kendi iradesi dışında ve zor yolu ile yükümlülükler yüklemesidir. Feodalizmde, kapitalizmden ayrı olarak çalışanlar üretim araçlarına sahip olabilseler bile, feodal gücün emrindeki askeri güç veya yasa gücü ile lorda hizmet, çalışma, parasal veya aynı ödemeler (zahire) şeklinde çeşitli yükümlülükler altındadırlar. Kapitalizmde ise çalışanlar üretim araçlarından koparılmış, fakat kendisini çalıştıran üretim araçları sahibi ile olan ilişkisi tamamen bir sözleşmeye bağlanmıştır.² Kapitalizm, "üretimin yapıldığı araç ve aletlerin, yapı ve

¹ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F.Akar, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 14.

² Dobb, a.g.e., ss. 33-34.

hammadelerin, başka bir deyişle sermayenin, ağırlıklı olarak özel ya da kişisel mülkiyette olması demektir.”³

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde feodalizmin çözülüşü ve kapitalizmin oluşumu farklı tarihlerde görülse de, genel olarak feodalizmin onbirinci yüzyılda kentlerin oluşumu ile çözülmeye başladığı,⁴ kapitalist üretimin ise ondördüncü ve onaltıncı yüzyıllar arası bir geçiş dönemi ile birlikte, onaltıncı yüzyıldan itibaren hakim olduğu belirtilmektedir.⁵

Kapitalizme geçişte ticaretin gelişmesinin rolü olduğu kadar, köylünün mülksüzleştirilmesi ve mülksüz köylünün gelişen kente akarak, ücret karşılığı çalışacak bir sınıf oluşturmasının da rolü olduğu savunulmaktadır.⁶ Köylünün mülksüzleştirilmesinin, feodal egemen sınıfın haclı seferleri ve başka nedenler ile artan gelir gereksinimleri sonucu, üreticiler üzerinde baskının yoğunlaşması, zorunlu çalışmanın ağırlaşması, artan angaryalar ve nüfus artışının da etkisi ile üreticilerin kitleler halinde malikaneleri terk etmeleri sonucunu doğurduğu belirtilmektedir.⁷

Feodal sömürünün baskısı ve tarımın gerilemesi, şehirlere göçü hazırlayıp şehir nüfusunun artmasına neden olduysa, şehirlerin varlığı da, özgürlüğün bulunmadığı bir toplumda az çok özgür birer vaha olarak kırsal nüfusu bir mıknatıs gibi çekmiştir.⁸ Kent merkezlerinin ortaya çıkışı ve kentlerin politik özerklik kazanmaya başlamalarının, ilerde ortaya çıkacak krallık çapındaki parlamentoların öncülleri olması bakımından önemli görülmektedir.⁹

Feodal toplumun içinde, kentlerde, kapitalist üretim ilişkilerinin oluşması Marx'a göre iki yol izlemiştir; Bunlardan birincisi devrimci olan yoldur ve bizzat üreticilerin bir kesimi sermaye biriktirmiş, zamanla da loncaların kısıtlamaları dışında üretimi yeniden örgütlemişlerdir. İkinci ve geri yolda ise mevcut tüccar

³ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, çev. Feyza Kontur, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 10.

⁴ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 59.

⁵ Paul M. Sweezy, “Bir Eleştiri”, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Tartışmaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s. 33.

⁶ Sweezy, a.g.m., s. 46.

⁷ Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, ss. 41-44.

⁸ Dobb, a.g.e., s. 64.

⁹ Poggi, a.g.e., ss. 53-64.

sınıfların bir kesimi “üretimi doğrudan ele geçirmeye” başlamış, fakat sonunda “gerçek kapitalist üretim tarzına engel” haline gelerek, kapitalist üretim tarzının gelişimi ile gerilemiştir.¹⁰

Dobb’ a göre; Yeni tüccar burjuvazinin ilk bakışta şaşkıncu olduğu kadar evrensel olan bir özelliği, bu sınıfın ayrıcalıklarını kazandığı anda, feodal toplumla uzlaşmaya olan gönüllülüğüdür. Ticaret sermayesi egemenliğini daha çok lonca sistemini etkisi altına alarak sürdürmeye çalışmıştır. Fakir zanaat loncalarının, endüstri için girişimci rolünü oynamaya başlayan tüccar loncasına bağımlı hale düşmesinin bu dönemde oldukça yaygın olarak görüldüğü de ileri sürülmektedir.¹¹ Hilton’a göre de; bu şekilde büyük tüccarlar üretimin gelişimini geciktirmişlerdir.¹²

Kapitalizmin gelişimi için kısıtlayıcı lonca sisteminin ve ticari tekellerin kırılması, bu tekellerden çıkar sağlayan merkezi mutlak kralların egemenliğinin yıkılması ve burjuvazinin kendi mülkiyet kurallarının kurulması gerekmektedir. Bu İngiltere’de 1640-1660 yıllarındaki iç savaş ile sağlanmış. Burjuvazinin zaferi ile serbest ticaret ve sanayi hızla yayılmaya başlamıştır.¹³

Dışarı iş verme ve manifaktür (imalathane) ile başlayan kapitalist üretim, genişleyen pazarlara daha çok üretmek için bilim ve teknolojiye yenilikleri zorlamış, sanayi devriminin yolu böylece açılmıştır. İngiltere’deki siyasal devrim, 1789 Fransız Devrimi’ni de büyük ölçüde etkilemiştir.

Gelişen üretim ilişkileri ve burjuvazinin egemenliğine bağlı olarak tüm kurumlar (siyasi, hukuki, askeri, eğitim vs.) değişime uğramışlar, yine büyük topraklara sahip olarak dini bir feodalite kurumu olan kilisenin üretim güçlerinin gelişmesini engellemesi ve ekonomik hayata müdahalesi ise Protestanlık ile aşılmaya çalışılmıştır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde birikim ve geniş pazar, bir yandan sanayi devrimini ve hızla büyüyen üretimi, diğer yandan ise kapitalizme özgü bir eğilim olarak işçi sınıfının ortaya çıkışını getirmiştir.

¹⁰ Karl Marx, *Kapital*, 3. cilt, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul: Sol Yayınları, 1990, ss. 294-296.

¹¹ Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, ss. 85-111.

¹² Rodney Hilton, “Kapitalizm, Bir Terim Neler İçerir”, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 164.

¹³ Christopher Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Basım, 1997, ss. 82-83.

Burjuvazi özellikle vergilerin konma kararlarının alındığı parlamentolarda söz sahibi olabilmek için oy hakkı ve seçilme hakkını almıştır. Bu hakkın yirminci yüzyılın başlarına kadar sadece üretim aracı sahiplerine tanınmış olması oy hakkının burjuva karakterini göstermektedir. İngiltere’de 1832’de yetişkin nüfusun yüzde 4’ü, 1867’de ise yüzde 8’i oy hakkına sahip olabilmiş, sadece erkekleri kapsayan oy hakkının gerçekleşmesi için 1918’e kadar beklenmiştir.¹⁴ Kitlelerin siyasal sürece dahil olmaları, kapitalist ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin yeniden üretiminin, uygun anayasal mekanizmalar yoluyla güvence altına alınmasından sonra gerçekleşmiştir.¹⁵

Söz ve düşünce özgürlüğü, ekonomi, eğitim, din ve aile meselelerinde bireyin serbest olması, hatta köleliğin kaldırılması, insanların ülke içinde seyahat özgürlüğüne sahip olması vs. gibi bazı haklar, kısaca “sivil yurttaşlık hakları”, burjuvazinin tarihsel mücadelesi sonucu oluşmuştur. Bunlar neticesinde liberalizm için önemli olan “kamusal alan”, “özel alan” ve “sivil toplum” kavramları doğmuştur.

Liberal fikirler onyedinci yüzyılda İngiliz düşünürü John Locke tarafından dillendirilmeye başlanmıştır¹⁶. Locke’a göre insanlar doğa halinden uygar siyasi topluma geçerken doğal haklarını saklı tutmuşlar ve devleti bu haklarını korumakla görevlendirmiş ve yetkilendirmişlerdir. Locke bu hakları hayat hakkı, mülkiyet hakkı ve hürriyet üçlemesiyle özetlemiştir. Bir düşünce geleneği olarak liberalizmin tarihini, İngiltere’nin 1215 tarihli Magna Carta’sına ve hatta Antik Yunan’a kadar uzatanlar vardır. Ağır basan görüş, liberalizmin bir sosyal teori hüviyetiyle onyedinci yüzyılda da John Locke’un yazılarıyla doğmaya başladığı, onsekizinci yüzyılda özellikle David Hume ve Adam Smith’in yazılarıyla büyük bir ivme kazandığı ve ondokuzuncu yüzyılda olgunluk devrini yaşadığıdır.¹⁷

¹⁴ Samuel Bowles ve Herbert Gintis, *Demokrasi ve Kapitalizm*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1986, ss. 84-92.

¹⁵ Ahmet Örün, “Klasik Liberalizm ve Demokrasi” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), s. 129.

¹⁶ Felicien Challaye, *Mülkiyetin Tarihi*, çev. Arif Kızıgıntı, İstanbul: Düşünen Adam yayınları, 1994, s. 92.

¹⁷ Atilla Yayla, *Demokrasiyi Koruma Klavuzu*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s. 66.

John Locke (1632-1704)'dan Robert Nozick (1938-2002)'e, Adam Smith (1723-1790)'den A. Hayek (1899-1992)'e, Emmanuel Kant (1724-1804)'dan John Rawls (1921-)'a kadar birçok düşünür liberal düşünceyi etkilemiş ve yönlendirmişlerdir.

Günümüzde liberalizm bireyci ve özgürlükçü bir düşünce olarak görülmektedir. Liberalizmde özgürlük toplum, ulus, sınıf veya grup özgürlüğü olarak değil bireysel bir durum olarak nitelendirilmektedir. Yine liberalizme göre bireysel özgürlüğü güvenceye almak üzere devlet anayasa ve hukuk ile sınırlandırılmalıdır. Liberal düşünce mülkiyet ve sözleşme özgürlüklerini özgür toplum için vazgeçilmez görmektedir. Burada “özgür toplum” dan kasıt “toplumsal özgürlük” değil, özgür bireylerden oluşan toplumdur. Mülkiyet hakkı, özgür mübadele ve sözleşme serbestisine dayanan bir toplumda da ortaya çıkacak ekonomik yapı, liberal düşünceye göre “piyasa ekonomisi”dir. Piyasa ekonomisi aynı zamanda liberalizmin “sınırlı devlet” ilkesinin de gereği olarak görülmektedir.

Liberal ekonomik sistemin ekonomi politikasını, kapitalizmin 1920'lerin sonundaki Büyük Bunalımına kadar, arz ve talep dengesinin kendiliğinden tam istihdam düzeyinde gerçekleşeceği varsayımına dayanan ve Adam Smith, David Ricardo ve T. Robert Malthus'un görüşleriyle şekillenen “Klasik İktisat Öğretisi”¹⁸ belirlemiştir. Ancak Büyük Dünya Bunalımı ile birlikte klasik iktisat öğretisinin egemenliği sarsılmış, yerini devletin yapacağı müdahalelerle ekonomiyi dengede tutup, tam istihdamı sağlayacağı “Keynesçi İktisat Öğretisine”¹⁹ bırakmıştır.

1970'li yıllardan itibaren, kapitalist ülkelerde giderek artan bir ölçüye varan enflasyon olgusu Keynesçi öğretiye ve Refah devletine olan güvenilirliği sarsmış ve “Parasalcı İktisat öğretisine” olan ilgiyi arttırmıştır. Bu öğretinin temsilcisi ise ABD'li iktisatçı Milton Friedman'dır.²⁰

¹⁸ Michael Stewart, “Klasik İktisat Öğretisi”, çev. Sevil Çınar Basmacı, Kemali Saybaşı (der.), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, ss. 27-52.

¹⁹ Michael Stewart, “Keynesçi İktisat öğretisi”, çev. Şule Kut, Kemali Saybaşı (der.), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, ss. 53-87.

²⁰ Kemali Saybaşı, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s. 49.

B. Dünyadaki Liberal Demokrasi Uygulamaları

Macpherson'a göre; liberal demokrasi yalnızca, ekonomik sistemin ya bütünüyle ya da başat olarak kapitalist girişime bağlı olduğu ülkelerde var olmaktadır.²¹ İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren sürekli olarak liberal demokrasi ile yönetilen ülkelere baktığımızda bunların tümünün kapitalist ekonomik sisteme sahip ülkeler olduğu göze çarpmaktadır.²²

Tarihsel süreçte kapitalizm ile liberal demokrasinin hep birbirleriyle uyum içinde oldukları söylenemeyecekse bile bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan "Keynesçi İktisat Öğretisi" nin bu ittifakta belirleyici olduğu belirtilmektedir.²³ 1942'de 12 olan demokratik ülke sayısının, 1962 de 36'ya çıkıp "İkinci Demokrasi dalgasına"²⁴ sebep olduğu ileri sürülebilir.(Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zellanda, ABD ve İsrail hariç bu ülkelerin tamamı Avrupa ülkeleridir.)

1970'lerin ilk yarısında kâr oranlarının düşüşü, kapitalizmin krize girmesine ve bunun sonucunda da demokratik ülke sayısında düşüslere sebep olsa bile günümüzde yönelimin liberal demokrasilere doğru olduğu görülmektedir. Bu yönelimin sebeplerinden birisi olarak da günümüzde mülkiyet hakları alanının genişlemesinin, kişi hakları kapsamının genişlemesi ile eş zamanlı uyumu gösterilmektedir; "Kâr elde etmenin gerekliliklerinin bugün çoğu yurttaşın gündelik yaşamındaki etkisinin iki yüzyıl önceye göre daha geniş kapsamlı olduğundan kim kuşku duyabilir ki?"²⁵

Liberalizmin tarihsel sürecine baktığımızda demokrasinin ilk başlarda liberalizm için iyi kabul edilen bir şey olmadığı görülmektedir. Hatta Macpherson'a göre; "Demokrasi bir zamanlar kötü bir sözcüktü."²⁶ Demokratik katılımın piyasa

²¹ Crawford Brough Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s. 7.

²² Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler*, çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınları (tarih yok), s. 7. (Tablo: 3.1, Dünyadaki Demokrasiler).

²³ Bowles ve Gintis, a.g.e., ss. 109-111.

²⁴ Samuel P. Huntington, "Üçüncü Demokrasi Dalgası", Atilla Yayla (der.), *Sosyal ve Siyasal Teori, Seçme Yazılar*, 2. b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999, ss. 129-147.

²⁵ Bowles ve Gintis, a.g.e., s. 74.

²⁶ Macpherson, a.g.e., s. 4.

ekonomisine zarar vereceğın düşüncesinin 19. Yüzyıl liberal düşünürleri arasında yaygın olduğu, hatta J. S. Mill'in işçi sınıfının bir çoğunluk etkisine sahip olmasını önleyecek bir oy verme sistemi önerdiği bilinmektedir.

“Demokrasinin gereklerinin bugünkü liberal demokrasilerce kabul edilmesine, bu ülkeler daha önce sağlam bir liberalizm temeli oluşturmuş olmasalardı, hiçbir zaman izin verilmeyecekti. Bizim bildiğimiz liberal demokrasiler önce liberal, sonra da demokratik oldular. Bir başka deyişle, batı dünyasına demokrasiden önce sermayeye, rekabete, piyasaya dayanan bir toplum ve siyaset yerleşmişti.”²⁷

“Liberal demokrasi piyasa toplumunun oldukça geç bir türüdür; piyasa toplumunun ilk gereksinmesi liberal devletti, demokratik olan değil. (...) Demokratik oy hakkı, ancak, kapitalist piyasa toplumunun ürünü olan işçi sınıfı rekabete girecek, rekabet süreci içinde bir ağırlığı olması gerektiğini talep edebilecek derecede güçlendiğinde bu düzene eklendi. Bundan dolayı liberal demokrasi başarılı bir biçimde gelişen kapitalist piyasa toplumlarının özgün bir türüdür.”²⁸

Buna örnek olarak 1990'larda, aynı tarihlerde komünizmi terk eden Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile Baltık, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri demokratik gelişim olarak karşılaştırıldığında; diğer ülkelerin liberal ekonomileri hızla gelişip, liberal demokrasiye de aynı hızla yaklaşmış olmalarına rağmen, Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin daha geri kaldıkları görülmektedir. Bunun sebeplerine baktığımızda diğer ülkelerde, 1945'lerden başlayarak planlı ekonomi etkisine girmeden önce de serbest piyasanın oluşmaya başladığını, hatta özel sektördeki gelişmenin komünist rejimler altında dahi başlamış olduğunu, Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ise 1920'lerde komünizmin ve planlı ekonominin etkisine girdiklerini, bundan öncede bu ülkelerde bir serbest piyasadan söz edilemeyeceğini ve bütün bunların sonuçlarının bu ülkelerin insan hakları notları ve ekonomik özgürlükler indeksindeki sıralarına da yansydıklarını görüyoruz.²⁹

Yine 2003 yılı mayıs ayında ABD'nin Irak'ı işgali ile sonuçlanan operasyon sonucu Irak'ın demokratikleştirilmesinin serbest piyasa ve buna bağılı olarak özgürlükler sağlanmadan olumsuzlukla neticeleneceği bazı yazarlarca

²⁷ Macpherson, a.g.e., s. 10.

²⁸ Macpherson, a.g.e., ss. 48-49.

²⁹ Freedom House Country Ratings (<http://www.freedomhouse.org/ratings>), (19.03.2003) ve 2003 Index of Economic Freedom (<http://www.ef.heritage.org/index/country.efm>), (18.05.2003)

belirtilmektedir.³⁰ Bunun yanında Güney Kore, Tayvan gibi Güneydoğu Asya'daki ülkelerde uygulanan kapitalist ekonomik sistemin demokrasi getirmedeği de ortadadır. Bütün bu yaşananlar, kapitalist ekonomik sisteme sahip olunmasının ülkelere demokrasi şartını getirmese de, liberal demokrasinin ön şartının piyasa ekonomisi olduğunu bize göstermektedir.

C. Türkiye'de Liberalizm ve Demokrasinin Temelleri

Türkiye'de kapitalizmin ve buna bağlı olarak liberal demokrasinin yeterince gelişmemesinin sebepleri araştırılırken, bunun bir köken sorunu olduğunu dile getiren yazarlara rastlanılmaktadır.

“Türkiye’de artık anlaşılması gereken nokta, kapitalizmin önündeki en büyük engelin köken sorunu olduğudur. Türkiye’de kapitalizmin yerleşmedeki bu denli başarısızlığının temel nedeni, Osmanlı geçmişimiz, yani kapitalizmin yerli kökenlerinin bulunmaması olmaktadır.”³¹

Osmanlı merkezi devlet yapısının da batıdaki gibi bir burjuva oluşumunu engellediği savunulmaktadır;

“Osmanlı üretim ilişkilerinin gereği, merkezi-askeri ve yarı seferber haldeki devlet yapısı, batıda feodalite düzeninde ortaya çıkan otonom, mahalli yönetimi bulunan, giderek burjuva egemenliğinin ağır basacağı şehirlere imkan vermeyecekti. (...) Demokratik şehirlerin otonomisi olmayınca, Osmanlılarda genel meclisin yada parlamentonun başlangıç kuruluşlarını da bulamayız.”³²

Osmanlı'da güneydoğu'da bazı şehirler hariç feodaliteye rastlanmaması, mir-i toprak düzeni sebebi ile Osmanlı köylüsünün yine batıdaki gibi serfleşmemesi, bu farklı üretim ilişkileri sebebi ile ticaret ve tefeci sermayenin imalat sanayine (manifaktür) yeterli kaynak sağlayamamasının sermaye sahibi burjuva sınıfının ortaya çıkışını engellediği yine bu düzenin lonca sisteminin yıkılışını geciktirerek orada çalışanların emek gücünü “serbest piyasada” ücret karşılığı olarak satan işçiler haline gelmesini engellediği, manifaktürün ve yeni sınıfın talebi yada zorlaması

³⁰ Fareed Zakaria, “Bush’s Really Good Idea”, *Newsweek*, 17 Kasım 2003

³¹ Mehmet Ali Kılıçbay, Jean Baechler’in *Kapitalizmin Kökenleri*’ne yazdığı önsöz, Ankara:İmge Yayınevi, 1994, s. 9.

³² Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002, s. 37.

olmadığından, kırsal bölgelerde yerli manifaktürle, tamamlayıcısı çiftliklerin kurulamadığı da belirtilmektedir.³³

Ancak 1838 Ticaret Sözleşmesi ile kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı ülkesine girişi ve bunun yasal ortamınının 1839 Tanzimat Fermanı ile sağlanmasıyla Avrupa Burjuvası'nın Osmanlı ülkesi içinde güvenceye alınması, peşinden 1856 Islahat Fermanı, 1858 Arazi Kanunnamesi ve diğer yasa ve nizamnamelerle bunların yasal boşluklarının doldurulması ile "Osmanlı'nın Batı Avrupa kapitalizmine eklemlendiği ve kapitalizm-öncesi devletin mutlak gücünün kısıtlanıp özel mülkiyetin güvenceye alınmaya başlandığı tarihsel süreçte"³⁴ sivil ve asker bürokratlardan oluşan Osmanlı aydınınının liberal düşüncelerle tanışmaya başladığı görülmektedir.³⁵

Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkâr* ve *İbret* gazetelerinde liberalleşme amacına yönelik serbest ticaret yanlısı yazılar yazdığı, liberal ekonominin Osmanlı'da ilk kitaplaşmasının ise Sakızlı Ohannes Paşa'nın 1881'de yazdığı *Mebad-ı İlm-i Servet-i Millet* ile olduğu, 1899-1901 yılları arasında ise daha sonra İttihat ve Terakki'nin maliye nazırı olacak M. Cavid Bey tarafından ekonomik liberalizmin etraflıca incelendiği ve savunulduğu *İlm-i İktisat* adlı kitabın yazıldığı, Portakal Mikail Efendi (Paşa) ve Prens Sabahattin tarafından ekonomik liberalizmi ve bireyciliği savunan fikirlerin savunulduğu bilinmektedir.³⁶

Tanzimat'tan başlayarak, Jön Türk ve Yeni Osmanlılar hareketi ile şekillenen, İttihat ve Terakki'de sonuçlanan batılılaşma hareketleri batıdaki gibi sınıfsal bir temele sahip olmadıkları ve üretim güçlerinin gelişimine dayanmadıkları için üstyapıda bazı kurumların yenileştirilmesi olarak algılanmış, bir müddet sonra da geniş halk yığınlarının muhalefeti ile karşılanmıştır;

"Batılılaşmanın ve onun ayrılmaz bir temeli olan özel teşebbüs hürriyetinin emperyalizm eşliğinde ve Osmanlı gerçeğinde büyük kitlelere getirdiği ise hüsrandır.

Yerli zanaatlar yıkılmış, binlerce insan işsiz kalmış, beyler ve ağaların güçlendiği

³³ Küçükömer, a.g.e., s. 45.

³⁴ Sungur Savran, "20. Yüzyılın Politik Mirası", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, ss. 16-17.

³⁵ Tefvik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, ss. 9-13.

³⁶ Çavdar, a.g.e., ss. 53-116. ve Şerif Mardin, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", Mümtaz'er Türköne Tuncay Önder (der.), *Bütün Eserleri 7, Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2*, 7. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 75-118.

ölçüde köylünün yoksulluğu artmıştır. Yıkılan eskinin üzerine, yeni ve daha ileri düzen filizlenememiştir. Bu durum Batılılaşmaya ve batılılaşmanın temsilcisi, koruyucusu rolündeki zümrelere halkın tepkisine yol açmıştır. Ancak tepki, ekonomik temel fark edilmediğinden, Batılılaşmanın dış görünüşüne, yaşama tarzına karşıdır. Bu çerçevede oluşan tepkinin önemi çok sonralara dek sürecek, toplumun sosyal ve siyasal gelişimini çeşitli açılardan etkileyecektir.³⁷

I. Dünya Savaşı dönemi (1914-1918) imparatorluğun yıkılışına yol açmasının yanında, kapitülasyonların kaldırıldığı ve burjuvazinin büyük sermaye birikimlerini sağladığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ise cumhuriyeti kuran kadrolar ideolojilerinin sınıfsızlığı nedeni ile “halkçılık” düşüncesini şiar edinmişler ve 18 eylül 1920’de Mustafa Kemal imzası ile TBMM’ne verilen “Halkçılık Programı” 1921 anayasasının temelini oluşturmuştur.³⁸

Macpherson’un az gelişmiş ülkelerin demokrasi anlayışına bakışı, Türkiye’de demokrasinin gelişim süreci ile benzerdir;

“Öncelikle az gelişmiş ülkelerin liberal-demokrasinin en karakteristik özelliklerini tümüyle yadsıdıklarını belirtmek gerekmektedir. Onların demokrasi kavrayışlarının liberal-bireyci olmaması şaşırtıcı değildir. Böyle olsaydı şaşırtıcı olurdu. Liberal fikirlerin ve liberal devletin filizlendiği toprak yani rekabetçi piyasa toplumu onlar için doğal değildir. Onlar bu piyasa toplumunu öğrendiklerinde ise bu, onlara dışarıdan ve yukarıdan empoze edilen bir şeydi. Onların geleneksel kültürleri genel olarak rekabete uyum gösterememiştir. Genellikle zengin olmakta hakiki bir değer görmemekte ve bireysel kazanç güdüsüne değer vermemektedirler. Eşitlik ve topluluk, bir topluluk içinde eşitlik geleneksel olarak, bireysel özgürlükten daha değerli görülmektedir.”³⁹

Türkiye’de Liberal demokrasinin kültürel temellerinin olmaması ile Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uzun yıllar tek parti sisteminin hüküm sürmesi arasındaki ilişki, Macpherson’un üçüncü dünya ülkelerindeki tek parti sistemlerine bakışı ile uyum içerisindedir;

“Bir piyasa toplumunun veya bir liberal devletin kültürel temelini olmamasının yanında ayrıca, bağımsızlık hareketi yıllarında ve bağımsızlık sonrası devlet düzeninde liberal gelişmeyi teşvik edecek bir şeyde bulunmamaktadır. Tersine bağımsızlık mücadelesinin gerekleri, genel olarak başat bir tek parti sisteminin yada halk kitle hareketinin ortaya çıkışını sağlamıştır. Bu birçok durumda, bağımsızlık

³⁷ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 15. b., İstanbul: Can Yayınları, 2002, s. 252.

³⁸ Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, s. 190.

³⁹ Macpherson, a.g.e., s. 35.

sonrası yapıya bir tek parti sistemi olarak, yada, en azından bir partinin güçlü bir yasama çoğunluğuna sahip olduğu ve yasal, siyasal ve polisiye güçlerini diğer partilerin rekabetini sınırlandırmak yolunda kullandığı tek parti hakimiyeti denilen bir sistem olarak aktarılmıştır.”⁴⁰

Cumhuriyet Türkiye’sinin Osmanlıdan devraldığı sınai mirasın, çoğu manifaktür düzeyinde, az sayıda sanayi kuruluşu olduğu, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere bütün önemli şehirlerdeki ticaret burjuvazisinin de ezici çoğunluğunun gayri Müslimlerden oluştuğu bilinmektedir.⁴¹ Savran’a göre; “Büyük Millet Meclisi, daha başından itibaren, Osmanlı’nın hakim gayrimüslim unsurlarına karşı, Müslüman unsurların örgütlenmesinden başka bir şey değildir.”⁴²

Bu koşullarda İzmir’de Şubat 1923’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, toplumun yeniden düzenlenmesi sorununun genellikle liberalizm yasaları içinde tartışıldığı ve dinamik bir iç Pazar yaratıcı kararların alındığı bir forum olmuştur.⁴³ Bu kongre’de çiftçi, tüccar ve sanayi gruplarının önerileri ve istekleri kısa bir süre sonra tamamıyla karşılandığı halde, işçi grubunun isteklerinin bazılarının bile gerçekleşmesi için on yıllar gerekecektir.⁴⁴

Mülk sahipleri lehine, 1924 Anayasası’na özel mülkiyet güvencesi sağlayan 74. madde’nin eklenmesi de bu dönemdeki ekonomik liberalizm uygulanması düşüncesini yansıtmaktadır.⁴⁵ 1923-1930 yılları arasının ekonomik liberalizmin uygulanmaya çalışıldığı yıllar olmuş ve devlet eliyle milli burjuvazi oluşturma çabaları, 1929 Dünya ekonomik bunalımı ile beraber kesintiye uğramıştır. Burjuva kültürünün yaratılmasını engelleyen faktörler arasında bu dönemde “mübadele” ile taşra burjuvazisinin önemli bir bölümünün yurt dışına çıkarılması da sayılabilir.

Gerek kurucuları gerekse temel görüşleri bakımından “liberal” olarak nitelenebilecek ilk siyasi muhalefet hareketi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan 7 ay sonra 1925 haziranında Şeyh Said isyanı gerekçe gösterilerek

⁴⁰ Machperson, a.g.e., s. 36.

⁴¹ Osmanlı’dan devranılan sınai miras ve için bkz. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-15 İstatistikleri*, İstanbul: Hil Yayınları, veya İbrahim Okçuoğlu, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi, Tarihsel Yaklaşım (1920’ye kadar)*, 1. Kitap, 2. b., İstanbul: Ceylan Yayınları, 1999, ss. 674-706.

⁴² Savran, “20. Yüzyılın Politik Mirası”, a.g.m., s. 18.

⁴³ Gevgilili, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, s. 46.

⁴⁴ Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, ss. 200-203.

⁴⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 2. b., Ankara: Doruk Yayıncılık, 2002, s. 102.

hükümet tarafından kapatılmış, 1926 yılında da Mustafa Kemal'e düzenlenecek bir suikast gerekçe gösterilerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularından bir bölümü siyasetten uzaklaştırılmış, bu süreç daha önce ismi anılan eski maliye bakanı M. Cavit Bey'in idamı ile neticelenmiştir, Serbest Fırka adıyla kurulan diğer bir parti ise 1930 yılında kısa sürede kurucuları tarafından kapatılmıştır.⁴⁶ Bu dönemde görülen, basın üzerinde sansür, üniversiteler ve dernekler üzerinde süren baskılardır. Takrir-i Sükun Kanunu ile basın üzerinde katı bir sansür uygulanmaya başlanmıştır.⁴⁷ 1931'de Türk Ocakları, 1935'de ise Mason Locaları ve Türk Kadınlar Birliği kapatılmıştır. 1933'teki üniversite reformu ile de ülkenin tek yüksek öğrenim kurumu olan Darülfünun'daki 150 öğretim üyesinin üçte ikisinin görevine son verilmiştir.⁴⁸

Savran'a göre, yeni devletin bu baskıcı tutumunun nedeni; "Türkiye'nin hakim sınıflarının kapitalizm öncesi bir çokuluslu imparatorluktan, modern kapitalist ulus-devlete geçişin sancılarında (...) ve Türkiye'de kapitalizm gelişmesinin özgül dinamiklerinde aranmalıdır." Yine Savran'a göre; kapitalist gelişmenin önünü açmak için, medeni hukuk, ticaret ve borçlar hukuku, aile ve miras hukukunda yapılan değişikliklerle, burjuva toplumunun önü açılmak istenmiş, Kemalist devrimle birlikte burjuva özel mülkiyeti güvenceye alınmak istenmiştir. İdeolojik/kültürel alanda ise, eğitimin laikleştirilmesi ve birliği, Hilafetin ilgası ve devletin din üzerindeki hakimiyetine dayanan bir tür laikliğin kabulü, bağımsız dini örgütlenmelere vurulan darbe, kadının yasalar karşısında eşitliğinin tanınması, Türkiye'yi İslam-Doğu kültür alanından kopararak batılı bir hayat tarzına doğru sürüklemiş, bütün bunlar kapitalizm öncesi biçimlerin çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁹

İktisadi açıdan ise, 1923-1930 yılları arasında denenen liberalizm, Gevgilili'ye göre "varolan ortamda bir çıkmaz sokaktır". 1929 bunalımı ile beraber devlet kapitalizmine (devletçiliğe) dönülür.⁵⁰

"Devletçilik, (...) Türkiye'de kapitalizmin gelişimine hem yardımcı, hem de ayak bağı durumuna gelecektir; Devlet işletmeleri, bir yandan sanayinin temel mallar ya da

⁴⁶ Ömür Sezgin ve Gencay Şaylan, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", Tefik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 8. Cilt, ss. 2043-2059.

⁴⁷ Alpay Kabacalı, "Türkiye'de Basın Sansürü", a.g.e., 4. Cilt, s. 963.

⁴⁸ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 7. b.+, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss. 138-139.

⁴⁹ Savran, a.g.e, ss. 19-21.

⁵⁰ Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981, ss. 9-10.

ham madde gereksinimini sağlamak ve altyapı isteklerini karşılamak yoluyla kapitalizmin gelişmesine yardımcı olacaktır. Buna karşılık, devletçi felsefe de kapitalizmin özgür gelişimini istemediği için bürokratik mekanizmayla sonsuz engeller çıkararak, kapitalist kurumsallaşmayı yolundan daha da saptıracaktır. Doğal iç dinamikleri zaten yeterli olmayan kapitalizm, böylece karmaşık etkiler altında kalacaktır. “

1929’dan 1939’a kadar olan devletçi dönemi de iki zaman aralığında incelemek gerekmektedir. 1933’e kadar olan devletçilik anlayışı “Kadro”⁵¹ hareketi’nin etkilediği ve ekonominin sınıflar yaratmayacak biçimde devlet tarafından düzenlenmesi düşüncesine dayanmaktadır. Celal Bayar iktisat bakanı olduktan sonra görülen devletçilik anlayışı ise özel kesime ağırlık veren bir devletçilik anlayışıdır.⁵² Bu dönemdeki devletçilik anlayışına “Serbest Fırka”nın kurucularından olan Ahmet Ağaoğlu’nun liberalizmi savunan görüşlerle karşı çıktığı görülmektedir.⁵³

1929’dan sonraki 10 yıllık devletçi dönemde tüm bu farklı ekonomik yaklaşımlara karşın sanayileşme ve kalkınma hızında yüksek oranlara ulaşılmıştır.⁵⁴ Ancak, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan yüksek enflasyon gerçek işçi ücretlerini büyük ölçüde düşürmüş, sanayi ve ticaret burjuvazisinin sermaye birikimini hızlandırmış, Varlık Vergisi uygulamaları sermayenin el değiştirmesini getirmiş, Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ise büyük toprak sahiplerini ticaret ve sanayi burjuvazisinin sınıflarına çekmeye yardımcı olmuştur.⁵⁵

Türkiye’de liberal demokrasinin 1945’e kadar yeterince gelişmemesinin sebeplerinden birisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’dan devraldığı siyasi ve ekonomik mirasta piyasa toplumunun ve liberal devletin temellerinin olmamasıdır. Bakırezer’e göre ise; cumhuriyetin kuruluşunda ilkel sermaye birikiminin yeni bir

⁵¹ “Kadro” aynı zamanda 1932 yılında yayın hayatına başlayıp 35 sayı sonra yayımına son veren bir dergidir. Daha fazla bilgi için bkz. Yalçın Küçük, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, s. 140. ve *Kadro Seçmeler*, İstanbul: İleri Yayınları, 2004

⁵² Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, ss. 216-218.

⁵³ Ağaoğlu Liberalizmi için bkz., Güven Bakırezer, “Turkish Liberalism and the Social Question (1908-1945)”, (Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2001), ss. 182-233.

⁵⁴ Bu dönemdeki sanayi kesiminin GSMH içindeki payındaki değişimler ve sanayi kesiminin büyüme hızı için bkz. Korkut Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2. Cilt, s. 418.

⁵⁵ Çavdar, a.g.e., s. 220.

birikim modeline dönüşüme yeterli olacak orana ulaşamaması nedenlerden birini oluşturduğu gibi, ulus devlet oluşumunda ulus inşası, kültürel modernleşme, Kürt sorunu ve irtica ile uğraşan cumhuriyet elitlerinin, liberal fikirlere, toplumsal uyumu bozabileceği düşüncesi ile karşı çıkmaları, 1945 yılına kadar liberal gelişimin sınırlı kalmasına neden olmuştur.⁵⁶ 1945 yılına kadar yaşanan süreçte, Türkiye’de liberaller, işçi hakları, köylülük, fakirlik gibi sosyal sorunlarda siyasi iktidara göre daha solda, sosyal liberal fikirleri savunurken, hakim elitin işçi sınıfı karşısında daha katı tutum takınıp, bu gibi sosyal hakların vaktinin henüz gelmediğini düşündükleri görülmektedir.⁵⁷

4 Aralık 1945 günü Tan Gazetesi ve matbaasının polis gözetiminde tahribi⁵⁸, 16 Aralık 1946’da ikisi de sınıf esasına göre kurulmuş bulunan Esat Adil Müstacaplıoğlu’nun kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi ve Dr. Şefik Hüsnü Değmer’in yönetimindeki Türkiye Sosyalist ve Emekçi Köylü Partisi ile çoğu sol görüşlü altı gazete ve derginin kapatılmaları ile gelişen süreçte CHP sol görüşlü aydınları ve sendikaları da karşısına almış,⁵⁹ yasadışı Komünist Partisi bile 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’yi aktif biçimde desteklemiştir.⁶⁰

Milli Koruma Yasası ile yaşanan angaryalar⁶¹ ve tarım alanında köylünün ürününe savaş yedeği olarak el konması, küçük köylü ve çalışan kesimleri iktidardan uzaklaştırmıştır. “Bunun doğal sonucu da özellikle işçi ve köylünün rejimden hoşnutsuzluğu, siyasal iktidarı elde tutan laik burjuvaziye karşı gittikçe artan öfkesidir.”⁶²

Liberal demokrasi, kapitalizmin ekonomik yapısı üzerinde şekillenen bir siyasal rejimdir. Dünyada liberal demokrasi uygulamalarının görüldüğü ülkelerin tamamı bu yüzden kapitalist ekonomiye sahiptir. Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet Türkiye’sinde 1945 yılına kadar liberal düşünceye sahip yazar, düşünür ve devlet adamlarının varlığı, liberal demokrasinin temellerinin atılmasına yardımcı olsa bile

⁵⁶ Bakırezer, a.g.e., ss. 33-63.

⁵⁷ Bakırezer, a.g.e., ss. 215-246.

⁵⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996, s. 134.

⁵⁹ Karpat, a.g.e., s. 287.

⁶⁰ Keyder, a.g.e., s. 170.

⁶¹ Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, ss. 219-220.

⁶² Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 11.

Türkiye'nin liberal demokrasi ile gerçek tanışması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki gelişmelere bağlı olarak 1946 yılında çok partili seçimlerin gerçekleşmesi ile olmuş, liberal düşüncenin iktidara gelmesi ve üretim güçlerinin daha hızlı gelişmesi için 1950 seçimleri beklenmiştir.

II. DEMOKRASİNİN KURUMSALLAŞMASI (1946-1960)

1946'dan 1950'ye kadar olan süreç, bilhassa Batı Avrupa'da Marshall yardımları'nın da etkisiyle serbest piyasanın yeniden oluşturulduğu, liberal-demokrasilerin yükselişe geçtiği, dünyanın yeniden biçimlendirildiği bir dönemi kapsamakta, Türkiye'de de liberalleştirme siyasetinin 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar, 4 yıl boyunca hız kazandığı görülmektedir.⁶³ Türkiye'nin bu siyaset değişikliğinde dışsal faktörlerin önemine değinen bazı yazarlar, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere 1945'de girmekle Birleşmiş Milletler Anayasası'nın demokratik prensiplerine uygun, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt ettiğini ve yine 1945'de toplanan San Francisco Konferansının bu siyaset değişikliğinde önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.⁶⁴

Bu koşullarda kurulan Demokrat Parti, kuruluşundan yaklaşık altı ay sonra, 21 Temmuz 1946'da, kuruluşunu tam tamamlayamadan, 465 milletvekili için yapılan ve gösterdiği 273 adaydan 62'sinin seçildiğinin açıklandığı, şaibeli olduğunu iddia ettiği bir seçime katılacaktır.⁶⁵ CHP'nin tek parti iktidarı'nın elinden kaydığının bilinciyle 1946 seçimlerinden sonra yeni ittifaklar peşinde olduğu görülmektedir. 1946 ile 1950 arasında, toprak dağıtım projesi ile 33000 aileye devlete ait topraklar verilmiş, böylece küçük toprak sahipleri ile ittifak kurulmak istenmiştir.⁶⁶ Aynı şekilde muhafazakar çoğunluğu yanına çekebilmek için imam hatip okulları açılmış, ilköğretime din dersleri konmuş, türbelerin ziyaret edilmesi üzerindeki yasak kaldırılmış ve köy enstitülerine kısıtlamalar getirilmeye çalışılmıştır.⁶⁷

Ekonomik liberalizm yolunda da atılımlar yapıldığı bilinmektedir. Örneğin, 1949'da kurulan Günaltay Hükümeti programında, hükümetin temel yaklaşımının özel girişimleri özendirmek ve kolaylaştırmak olacağı belirtilmiştir.⁶⁸ Keyder'in

⁶³ Ahmad, a.g.e., s. 140.

⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s. 134 ve Karpat, a.g.e., ss. 27-128.

⁶⁵ Gevgilili, a.g.e., s. 42.

⁶⁶ Keyder, a.g.e., s. 175.

⁶⁷ Karpat, a.g.e., ss. 230-231 ve 301-304.

⁶⁸ Neşe Erdilek, "Hükümet ve Programları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 4. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 988.

deyişii ile; “Bürokrasi, gerçek bir seçim yapılması kararının etkisiyle geç de olsa kendisine bir seçmen tabanı aramaya başlamıştı.”⁶⁹

DP muhalefeti ise burjuvazi ittifakı için iktisadi özgürlük, muhafazakar seçmen çoğunluğu için ise din özgürlüğü talep ediyordu. Muhafazakar seçmen çoğunluğu ise İnel’in dediğı gibi, şiddetle bir liberalizm talep etmemiştir.

“Serbest Fırka’dan DP ve AP’ye uzanan çizgi içinde [bunlara ANAP’da ilave edilebilir], liberal muhafazakar kesimin siyasi kadroları ile tabanı arasında, varlığını sürekli saklayan, bir fark vardır. Yönetici kadrolar, batılılaşmış, cumhuriyet devleti tornasından geçmiş kişilerdir. Kökenleri, düşün yapıları itibari ile Batı Avrupa muhafazakar-Hiristiyan demokrat partileri yöneticileri ile benzerlik gösterirler. Buna karşılık, tabanları islami değerleri daha sıkı sahiplenmiştir. Tabanın muhafazakarlık dozu, yöneticilerden daha yüksektir. Tabanın beklentisi, iktidara liberalizmin gelmesi değil, kendine daha yakın gördüğü bu liberal söylemli muhafazakarların iktidara gelmeleri, seçkinçi devletçilerin iktidarını dengelemeleridir. Bu nedenle hükümet olmuş muhafazakar-liberal partilerden, seçmenleri iktisaden liberal icraatlar pek talep etmezler. Hatta tersine, taleplerin korumacılık düzeyi yüksektir.”⁷⁰

A. Ticaret Burjuvazisi ve Çevre Güçlerinin İktidarı: 1950 Seçimleri

DP’nin 1950 Mayısında ‘Yeter Söz Milletindir’ sloganıyla iktidara geldiğı görülmektedir. Bu slogan “siyasi kadroları ve siyasi pratikleri açısından olmamakla beraber, ifade ettiğı toplumsal beklentiler açısından, Türkiye’ye özgü bir liberal dünyayı yansıtabilmektedir.” Bu dönemin sloganlarından ‘küçük Amerika olmak’ kapitalist ve bireyci bir toplum özlemini dile getirmektedir. Artık devletin işlettiğı demiryolları değil, işletme açısından özerk olan karayolları tercih edilecektir.⁷¹

Ancak 1950 seçimlerinde Demokrat Partiye oy veren çoğunluğun Demokrat ve Demokrasi kelimelerinin anlamını pek bilmedikleri anlaşılmaktadır; Halk, demokrasi ve demokrat sözcüklerinin gerçek anlamını özümseyemediğı için ‘Demokrat’ kelimesini ‘Demirkırat’ şeklinde telaffuz ediyordu. Daha sonraları, DP’nin izleyicisi

⁶⁹ Keyder, a.g.e., s. 175.

⁷⁰ Ahmet İnel, “Liberalizm, Muhafazakarlık ve Türkiye’de Toplumsal Tahayyül”, *Birikim dergisi*, 1. Sayı, İstanbul: Birikim Yayıncılık, Mayıs 1989, s. 51.

⁷¹ İnel, a.g.m., s. 49.

olduğunu ileri süren Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin amblemi ya da simgesi bunun için 'Kırat' olarak saptanmıştır.⁷²

Burada 1950 seçimlerinin iki özelliği öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, bürokrasinin iktidarını yitirerek, bürokratların "özerklik düzeyi birikim sürecinin niteliğine ve burjuvazi içi dengelere bağlı devlet yöneticileri haline gelmeleri ve 1950'den sonra siyasal iktidarın burjuvazinin elinde kalmasıdır."⁷³ Diğer bir özelliği ise; merkezde politikalar üretmek Türkiye'de iktidara gelinemeyeceğini göstermesidir. Buna en iyi örnek CHP'nin durumudur. CHP'nin 1923'den itibaren hiçbir serbest seçimde tek başına iktidara gelemediği ve Türkiye'de iktidarın çevre güçleri ile yapılacak ittifaklara bağlı olduğu görülmektedir.⁷⁴ Emre Kongar'ın deyişi ile; 1950 seçimleri ile "«devletçi-seçkinler», çevreden gelen «gelenekçi-liberaller» tarafından yerlerinden edildiler."⁷⁵ Keyder'e göre ise bu devlet kapitalizminden, serbest piyasa ekonomisine geçişi anlatmaktadır;

"Demokrat Partinin 1950'de iktidara gelmesi hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. Halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştı. (...) Kuşkusuz, nüfusun büyük çoğunluğu dizginsiz bir Pazar ekonomisinin neler getireceğinin henüz farkında değildi. (...) Bu popülist hareketlilik içinde en bilinçli taraf burjuvaziydi. Burjuvazi, yeni dönemde, bürokrasinin devletçi sistemi yukarıdan aşağıya doğru yaymaya yönelik hantal teşebbüslerinin biteceğini, onun yerine kendi siyasi ve ideolojik hakimiyetinin geçeceğini biliyordu. Ayrıca, burjuvazinin nispeten kolay bir mücadeleye girdiği de unutulmamalıdır; çünkü dava dünya ölçeğinde savaşılmış ve (Türkiye'yi ilgilendirdiği kadarıyla) serbest teşebbüs ve pazar yanlıları tarafından kazanılmıştı. Yine de burjuvazinin kazandığı muharebe, bürokrasinin vesayeti altındaki bir kapitalizmden, pazar mekanizmasına çok daha sağlam biçimde dayanan bir kapitalizme geçildiğinin habercisiydi."⁷⁶

⁷² Tefrik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 21.

⁷³ Keyder, a.g.e., s. 176.

⁷⁴ Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", çev. Şeniz Gören, Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (der.), Şerif Mardin'in Bütün Eserleri 6, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler-1, İstanbul: İletişim Yayınları, 11. b., 2003, s. 35-77.

⁷⁵ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 5. b., 2. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985, s. 450.

⁷⁶ Keyder, a.g.e., ss. 172-173.

2 haziran 1950'de meclisten güvenoyu alan Menderes Hükümeti ilk icraat olarak silahlı kuvvetler içinde büyük bir değişiklik yapmış, peşinden üst düzey devlet memurları içinde yaptığı değişiklikler ile de devlet iktidarını fiilen eline geçirmiştir.⁷⁷

B. Menderes Liberalizmi: Ekonomi Gelişiyor, Sivil Toplum Gelişmiyor

Demokrat Parti, iktidarının ilk dört yılında hızlı bir ekonomik liberalizm ve kapitalistleşme programı izlemiştir. Ağustos 1950 başında özel girişimi desteklemek üzere, yabancı sermaye ve devlet desteği ile, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş, yabancı sermayeyi desteklemek üzere, 1 Ağustos 1951'de "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiş, yabancı sermayeyi petrol alanına çekmek için de, 18 Mart 1954'de "Petrol Kanunu" çıkarılmıştır.⁷⁸

1950'den sonra uygulanan liberal ekonomik politikalarla dünya kapitalist sistemiyle bütünleşmeye çalışan Türkiye'ye önerilen rol ise tarımda kapitalistleşmedir.

"Amerikan yardımı gittikçe artan miktarlarda gelmeye devam ediyor ve beraberinde pazara dayalı dünya işbölümünün mezzitlerini göklere çıkaran özel talimatlarını da getiriyordu. Türkiye'nin bu pazardaki yeri tarım ürünleri ihraç etmek olmalıydı. Yardımı uygulayan Amerikalı memurlar ve DP'li siyasetçiler, kırsal gelişmeyi tarım ürünlerinin pazara getirilmesini kolaylaştıracak bir yol şebekesiyle desteklemeyi amaçlıyorlardı. Devlet altyapı yatırımları yaparken, motorlu taşıtlar bütün ülke pazarını bütünleştirecekti. Sanayi, kırsal kesimde gelirlerin ve talebin artması sonucu düzenli bir şekilde gelişecekti."⁷⁹

Marshall Yardımı ve Amerikan kredileri ile tarımda büyük ölçüde makineleşme gözlenmiştir. "Pazar sorunları içinde olan ABD ekonomisinin ihraç ettiği"⁸⁰ yol yapım makineleri ve traktör sayısı bu dönemde büyük miktarlarda artmış, 1946'da çalışır durumdaki traktörlerin sayısı 1000'in biraz üzerindeyken, 1955'e geldiğinde ise, Amerikan yardımı yoluyla traktör sayısı 43000'e yükselmiştir. Tarımda

⁷⁷ Cem Eroğul, *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, 4.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2003., s. 100.

⁷⁸ Eroğul, a.g.e., s. 172.

⁷⁹ Keyder, a.g.e., s. 177.

⁸⁰ Keyder, a.g.e., s. 162.

makineleşmenin ilk sonuçlarının ekilebilir alanların genişlemesi olmuştur. 1946 ile 1955 arasında toplam ekili alanlar 9.5 milyon hektardan 14.2 milyon hektara genişleyerek yüzde 50 oranında artış göstermiştir.⁸¹ Kudretli çiftçiler mer'a tahribine yönelirken, ufak çiftçiler orman tahribine girişmişlerdir.⁸² Bu gelişmeler ve Kore savaşının da etkisi ile dünyada tarım fiyatlarında görülen yükselmeler, hem tarımda 1950-54 yılları arasında yüksek rekoltelere ulaşılmasına, hem de genel bir iktisadi büyümeye yol açmıştır. Tarımda makineleşmenin diğer bir sonucu da, makineleşme sonucu işsiz kalan ortakçılardan bir kısmının şehirlere göç etmek zorunda kalmalarıdır. Bu göç dalgası önce hizmet sektörü, sonrada sanayi için önemli bir istihdam kaynağı yaratmıştır.⁸³ Bunu doğal sonucu ise hızlı kentleşme ve gecekondulaşma olmuştur.

İlk özelleştirme girişimleri de bu dönemde Demokrat Parti hükümetince gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 29 Mayıs 1950 tarihinde Meclis'te okunan Hükümet Programında "(...) devlet tesis ve işletmelerinin (...) muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeye çalışılacağı" belirtilmiştir.⁸⁴ Ancak özel sektör bu kuruluşları almaya pek istekli olmamıştır.⁸⁵

Yine 1950 sonrası dönemde, burjuvazinin devlet destekli gelişmesi sürmüş, "ithal anlaşmalarından alınan komisyonlar"⁸⁶, "devletten alınan teşvikler"⁸⁷, "arsa spekülasyonları"⁸⁸, ve "devlet ihaleleri"⁸⁹ yolu ile burjuvazi büyük birikimler sağlamıştır. Tarımda makineleşme ve kredilerin toprak büyüklüğüne göre dağıtılması da büyük çiftlik sahiplerinin yararına olduğundan, Demokrat Parti iktidarının sınıfsal olarak ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerine dayandığı görülmektedir.

Demokrat Parti'nin ilk üç yılında ekonomide görülen liberal açılımların, kişisel özgürlükler, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğünde oluşmadığı

⁸¹ Keyder, a.g.e., s. 180.

⁸² Avcioğlu, a.g.e., s. 623.

⁸³ Keyder, a.g.e., ss. 184-188.

⁸⁴ Avcioğlu, a.g.e., s. 701.

⁸⁵ Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 179.

⁸⁶ Buğra, a.g.e., s. 117.

⁸⁷ Keyder, a.g.e., ss. 186-187.

⁸⁸ Avcioğlu, a.g.e., ss. 734- 774.

⁸⁹ Karpat, a.g.e., ss. 260-261.

görülmektedir. Keyder'e göre; "Devlet, pre-kapitalist kalıbın hızla dışına çıkan toplumu kontrol edecek yeni araçlar geliştiremediği gibi, toplumun da hiçbir özerk örgütlenme geleneği yoktu."⁹⁰

25 Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi ve Menderes İktidarı'nın 25 Temmuz 1950'de Kore'ye 4500 kişilik bir birliğin gönderilmesi kararını alması üzerine, Behice Boran başkanlığında kurulmuş bulunan Türkiye Barışseverler Derneği, Kore Savaşına katılma kararını kınayan bir bildiri yayınlaması sonucu kapatılmış ve üyeleri ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır.⁹¹ Kore Savaşı'nın Türkiye'ye bir etkisi de NATO'ya kabul edilmesidir. Kore Savaşı yıllarında 1951-52 Tevfikati'ile Türkiye Komünist Partisi üyesi oldukları savıyla 167 kişi tutuklanmış ve çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır.⁹²

1953 yılına gelindiğinde; Millet Partisi ve Milliyetçiler Derneği kapatılmış, üniversite profesörlerinin partilere üye olması ve etkin politika yapmaları yasaklanmış, basın üzerindeki denetimler sertleşmiş, CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi kapatılıp, CHP'nin mallarına el konulmuştur.⁹³

Keyder "kamusal alan" ve "özel alan" kavramlarının bu dönemde tanımlanmamış olmasının yarattığı sorunları şöyle anlatmaktadır;

"Kamu alanı pek az gelişmiş olduğundan kişisel dışındaki her saha politik alanla özdeşleştiriliyor ve de bu yüzden devletin yetki kapsamına girdiği düşünülüyordu. Devletin, iktisadi özgürlük yaratma adına eskiden denetlediği alanın bir kısmından geri çekilmesi bir boşluk yaratmıştı; bu boşluk ise sivil toplum kurumlarıyla değil, bireysel yayımcılığın aşırılıklarıyla dolduruldu. Daha sonraları sivil toplumun gelişmesiyle değil, devlet mekanizmasının kontrol kapsamının, politik istikrarı korumak adına genişlemesiyle bu duruma çare bulundu."⁹⁴

⁹⁰ Keyder, a.g.e., s. 194.

⁹¹ Gevgilili, a.g.e., s. 75.

⁹² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, ss. 37-43.

⁹³ Gevgilili, a.g.e., ss. 83-84.

⁹⁴ Keyder, a.g.e., s. 194.

C. Kapitalizmin Oluşumu İçin Gerici Bir Yol: Tüccarın Üretim Aracı Sahibi Olması

Demokrat Parti döneminin önemli bir özelliği de günümüzdeki büyük firmaların önemli bir kısmının iş hayatına başlama yılının 1950'ler olmasıdır. 1950'ler önemli sermaye birikimlerinin gerçekleştiği ve yeni işletmelerin olduğu dönemler olmuştur. Bu durum o dönemde iktidarda olan Demokrat Parti'nin girişimci yanlısı politikalarından kaynaklanmıştır. Bu dönemde iş hayatına atılan sanayi firmalarının geçmişi incelendiğinde çoğunun önceki işlerinin, devlet memurluğu ve tüccarlık, çok azının da esnafılık olduğu, zanaatkarlıktan ve tarımdan sanayiye geçişin yok denecek az olduğu görülmektedir. Bugünün önde gelen holding şirketlerinden sadece bir tanesinin (Çukurova Holding) sahiplerinin zengin toprak sahipleri olduğu bilinmektedir.⁹⁵

Marx, kapitalizmin gelişiminde, üretimin tüccarların egemenliği altında oluşması kapitalizmin gelişimde gerici bir yol olarak değerlendirir.⁹⁶ Türkiye'de de 1950 sonrası kapitalizmin gelişim süreci tüccarın üretimi yönlendirmesi şeklinde bu gerici yolu takip ettiği için, bu sistem gerçek kapitalist üretim tarzı için bir engel teşkil ettiği gibi, yeni burjuvazi eski üretim tarzının alaşağı edilmesine yardımcı olamamıştır. Marx'a göre; Üretim tarzının gelişmesi tüccarı fazla ilgilendirmemektedir. Tüccar malın dolaşımından doğan hakla ilgilidir. Çünkü üretim ne kadar az gelişmiş ise, para olarak o kadar fazla servet tüccarların elinde toplanır.⁹⁷

Türk sanayisinin ticaret niteliği gerçek bir sanayileşmeyi engellemiştir. Bu ticari yapı, bu yüzden normalin üstü bir gelir ve hızlı amortisman beklemekte, spekülasyon nitelikli hedefler, sanayi üretiminde verim ve kar artışı hedeflerin üstünde gitmektedir. Yine bu sebeple Türkiye'deki sanayi kuruluşlarının çok büyük bir bölümünün aynı zamanda ticaret işine girdiği ve arsa spekülasyonu yaptığı görülmektedir.⁹⁸

⁹⁵ Buğra, a.g.e., ss. 90-92.

⁹⁶ Marx, a.g.e., ss. 294-295.

⁹⁷ Marx, a.g.e., s. 288.

⁹⁸ Buğra, a.g.e., s. 98.

Üretim tarzının bu geriliği ve sanayinin ticaret niteliği gerçek bir sanayileşmeyi engellediği gibi üst yapıda da burjuvazinin liberal burjuva düşünme tarzını özümsemesini geciktirmiş, burjuvazi gelişirken liberal düşünceler aynı boyutta gelişmemiştir. Keyder'in dediği gibi; "Türk Burjuvazisi, hiçbir zaman devleti ile ekonomi arasındaki sıkı ilişkileri toplumun gözünden saklamayı amaçlayan bir ideoloji geliştirmedir. Tersine, devletçi bir ekonominin ve kısıtlayıcı bir siyasi sistemin kaçınılmazlığını kabul etti ve benimsedi."⁹⁹

DP hükümetleri de sanayinin bu ticari yönünü destekler nitelikte özel sektörü "girişimci ruh" olarak değil "kâr ruhunu" teşvik edici yönde desteklemişlerdir. DP'nin sloganı da her mahalleye bir iş adamı değil, her mahalleye bir milyoner şeklinde olmuştur.¹⁰⁰

İşadamlarının bu ticari niteliği günümüzde de devam etmektedir. Büyük holdingler sanayi kuruluşlarının yanında, büyük ticari işletmeler kurarak en büyük kârlarını üretimden değil bu perakende kuruluşlarından karşılamaktadır. (Sabancı'nın Carrefour, Koç Holding'in Migros vs. hipermarketleri gibi)

D. Menderes Dönemi İşadamı Örgütleri ve Devlet – İşadamı İlişkisi

1950 sonrası dönemde işadamları mülkiyetlerini güvencede hissetmediklerinden, maddi kazanç amacıyla giriştikleri faaliyetlerin meşruiyetine ilişkin güvensizlikleri oluşmuş ve güvensizlik duygusuna bağlı olarak, belli bir sanayi dalına bağlanmama, mali, hatta spekülasyon nitelikli kaygıların sürekli üretimle ilgili kaygıların önüne geçmesi gibi özellikler göstermişler ve işadamlarının başarısı yine bu nedenlerle devletle olan ilişkisi ile belirlenmiştir.¹⁰¹

Türkiye gibi sanayileşmenin yerli bir teknoloji üretme kapasitesi olmaksızın gerçekleştiği, "geç sanayileşen ülkelerde", teknolojik bağımlılık yüzünden girişimciler, yeni üretim ve pazarlama teknikleri geliştirmedikleri gibi, küçük işletmelerin yavaş yavaş gelişerek büyük, modern işletmeler haline gelmeleri de çok

⁹⁹ Keyder, a.g.e., s. 273.

¹⁰⁰ Buğra, a.g.e., ss.176-177.

¹⁰¹ Buğra, a.g.e., ss. 15-16.

güçtür. Bu yüzden işadamları işe büyük yatırımlarla başlamak zorundadır. İşadamları bu yatırımları ancak devletin mali desteği ve risk paylaşımı ile gerçekleştirebilirler.¹⁰² Bu zorunlu ortaklık neticesinde devletin ilişkinin belirleyici öznesi olduğu bir devlet-işadamı ve “patronaj” ilişkisi 1950 sonrası döneminde en belirleyici özelliği olmuştur.

Böyle bir devlet-işadamı ilişkisi sonucu işadamları, servetleri ve toplumsal konumlarının devlete bağlı olduğu bilinci ile, devlet müdahalesini dışlayan bir kapitalist gelişmenin olabilirliği konusunda hayale kapılmadan, devlet müdahalesinin azalmasından doğacak yararları değil, devletle iş dünyası arasında daha güçlü bir dayanışmanın gerekliliğine inanmışlardır.¹⁰³

Bütün bunların sonucunda şirketler arası rekabet serbest piyasa koşulları ile değil, Ankara'daki hükümet ve bakanlık koridorlarında yapılmıştır. Örneğin Vehbi Koç hükümetler ile iyi ilişki kurmasının meyvesini, ithal antlaşmalardan aldığı komisyonlarla sermaye birikiminin önemli bir bölümünü oluşturarak almıştır. Vehbi Koç gerek hükümet gerekse iktidar partisi üyeleriyle yakın ilişkiler oluşturmuştur. Devlet ile birebir ilişkiler diğer büyük sanayicilerin hikayelerinde de benzerlikler göstermektedir; Sabancı Grubunun en önemli firmalarından olan BOSSA tekstil fabrikasının kuruluşu, o dönemlerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Adana'ya yaptığı bir ziyarete dayanmaktadır. Eczacıbaşı Grubu için dönüm noktası ise 1950 yılında Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası'nın kuruluşu ile. Nejat Eczacıbaşı, bankaya sanayi kredisi için başvuran ilk girişimcilerden biriydi. Yabancı patentle ilaç üretecek bir fabrika kurmayı tasarlayan Eczacıbaşı, kendisinden daha iyi konumda bulunan iki girişimcinin başvuruları ile rekabet halinde olmasına rağmen, bankanın yönetim kurulunda bulunan eski bir lise hocasının etkisi ile kredi almayı başarmıştır. Türk Henkel Grubunun kurucusu İsmail Bilen'de Almanlarla kurduğu ortaklıkta ortaya çıkan bürokratik sorunları, iktidar partisi DP'nin genel sekreterinin okul arkadaşı olması ile kolaylıkla çözebilmiştir. STFA'nın kurucularından Sezai Türkeş ve Fevzi Akkaya'nın hikayeleri de pek farklı değildir. Dünya Bankası destekli

¹⁰² Buğra, a.g.e., ss. 34-35.

¹⁰³ Buğra, a.g.e., s.17.

projeler almaları, NATO binasının yapımını üstlenmeleri ve diğer devlet ihalelerini kazanmalarının DP hükümeti ile olan ilişkileri sayesinde olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁴

DP döneminde yüksek koruma duvarları ve teşviklerle korunan iş adamları bu dönemde sanayi yatırımları için çok istekli olmamışlar, Türkiye’de özel sektörün gelişimi korumacı ticaret rejimi ve hükümet tarafından kayırılmalarla belirlenmiştir. Bu dönemde devletten proje almak, işadamları açısından en karlı işlerden biri olmuş, DP’de iş dünyasından partiyi destekleyenlerin aracılığına başvurarak önemli işadamlarını parti üyesi yapmaya çalışmıştır.¹⁰⁵

Buğra’nın dediği gibi; “Partikülarist nitelikteki siyasal bağlantılar, Türkiye’deki büyük şirketlerin gelişim tarihini ve bugünkü büyük holdinglerin yapısını belirlemede kuşkusuz önemli olmuşlardır”.¹⁰⁶ DP hükümeti de tüm örgütlü sınıf hareketlerine takındığı tavrı işadamlarına karşı da sürdürmüştür. İşadamları ilişkileri onların dernek ve odaları ile değil, birebir bağımlılık ilişkileri ile sürdürmeyi tercih etmiştir.

Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odalarının tarihi 1880’de kurulan¹⁰⁷ ve “geleneksel lonca geleneğinin kalıntılarına dayanan”, “Dersaadet Sanayi Odası” ve “Dersaadet Ticaret Odaları” ile dir. Cumhuriyetin ilk on yılında meslek kuruluşları korporatist yapıları gayet belirgin olarak, hükümetlerin yan kuruluşları gibi çalışmışlardır. Bağımsız mali kaynakları yok olan odaların çalışması hükümetçe finanse edilmiştir. İkinci dünya savaşı sonunda yapılan yeni yasal denetlemelerde solidarist vurguyu güçlendirirken, vesayeti mutlaklaştırmıştır.¹⁰⁸ 1950 yılında yürürlüğe giren 5580 sayılı kanun ile Ticaret ve Ekonomi Bakanlığı’nın odalar

¹⁰⁴ Buğra, a.g.e., ss.117-137.

¹⁰⁵ Buğra, a.g.e., ss. 180-188.

¹⁰⁶ Buğra, a.g.e., s.264.

¹⁰⁷ Murat Koraltürk, *Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, İstanbul: Denizler Kitapevi, 2002, ss.27-30.

¹⁰⁸ Tanıl Bora, “Türkiye’de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Milli’nin Muğlak Kesişim Alanı”, 2000 Fransız Anadolu Araştırma Enstitüsü (der.), *Türkiye’de Sivil toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim yayınları, 2001, s. 265.

üzerindeki vesayeti kaldırılmış¹⁰⁹, odaların kendi genel sekreterlerini atama hakkı tanınmış, bu suretle Ticaret ve Sanayi Odalarına kısmi bir özerklik verilmiştir.¹¹⁰

Demokrat Parti döneminin başında Odalar hükümetle iyi geçinmişler, ancak 1950'lerin ikinci yarısında hükümeti eleştirmeye başlamışlardır.¹¹¹ Devletçi dönemde kurulabilen dış ödemeler dengesinin, liberal politikalar ile açık vermeye başlaması ve bunun 1950'lerin ikinci yarısından sonra ciddi bir şekilde etkisini göstermesi DP Hükümetini ekonomiye daha çok müdahaleye itmiş, bu müdahaleler spekülasyon ve karaborsacılığın artmasına sebebiyet vermiştir.¹¹² Bütün bu önlemler karaborsayı ve enflasyonu durdurmakta yetersiz kalınca hükümet ve işadamlarını karşı karşıya getirecek olan, 1940 tarihli "Milli Koruma Kanunu" yeni düzenleme ile 1956 yılında tekrar yürürlüğe girmiştir. Bu kanun hükümetin, mal ve hizmetlerin dağılımını ve fiyatlandırılmasını düzenlemede yetkisini arttırıyor ve ekonomiyi düzenlemede yeni yetkiler veriyordu.¹¹³ DP hükümetinin ekonomideki liberal yaklaşımlarından keskin bir dönüşü ifade eden bu kanunun uygulaması ise epey sert olmuş, büyük şehirlerdeki ardiyeler ve depolar basılmış, karaborsacılar için ağır cezalar konmuş, istifçiliği önlemek amacıyla kasabalarda, köylerde aramalar dahi yapılmıştır.¹¹⁴

İşadamlarının da eleştirilerini Odaların düzenlediği konferanslar, basın açıklamaları veya *Forum* Dergisi yoluyla hükümete yönelttikleri görülmektedir.¹¹⁵ Sanayici gruplar daha genel bir politika değişikliği talep ederken, ticari gruplar dönem sonunda salt ekonomik çıkarların baskın olduğu bazı düzenlemeleri açıkça talep etmeye başlamışlardır.¹¹⁶

DP hükümeti işadamları ile arasında oluşan gerilimi yumuşatmak için odalara 1958 yılında ithalat kotalarını dağıtma ve ithal edilecek malların listesini hazırlama

¹⁰⁹ Ayşe Öncü, "Cumhuriyet Döneminde Odalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 6. Cilt, 1984, s. 1568.

¹¹⁰ Bora, a.g.m., s. 266.

¹¹¹ Buğra, a.g.e., s. 328.

¹¹² Buğra, a.g.e., ss. 181-182.

¹¹³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayınları, 1992, s. 145.

¹¹⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, 4. baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 172.

¹¹⁵ Buğra, a.g.e., ss. 184-185.

¹¹⁶ Haluk Alkan, "Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamı Örgütlenmeleri (Odalar-TÜSIAD-MÜSIAD)" (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s.172.

ve kontrol etme yetkisi vermiştir. Bu yetkilerle odaların önemi ve gelirleri önemli bir şekilde artış göstermiştir. Aynı yıl hükümet çıkardığı bir yasa ile oda seçimlerine müdahale ve seçim sonuçlarını iptal etme yetkisini elde etmiştir. İşadamlarına bu yasa ile; “Dernekleri hükümetle aynı görüşü paylaşır ve yürürlükteki politikaları desteklerse hükümetin onayı ve desteğini elde edecekler, aksi halde hükümeti karşıda bulacakları” anlatılmak istenmiştir.¹¹⁷ 1960 yılının başından itibaren hükümet odalarla diyalog kurmaya çalışmış, Başbakan Menderes, beraberinde Maliye, Ticaret ve Dışişleri Bakanları ile birlikte büyük odaları 1960 Mart ayında ziyaret ederek, işadamlarının görüşlerini almıştır. Önce İstanbul ve daha sonra İzmir’de yapılan görüşmelerde, hükümetin öncelikle krediler ve Milli Koruma Kanununun kaldırılacağına ilişkin vaatleri etkisini göstermekte gecikmemiş, oda yönetimleri daha önce eleştirdikleri hükümeti muhalefet karşısında açıkça savunmaya başlamışlardır. CHP yetkililerinin benzer biçimde oda yöneticileri ile seri toplantılar düzenleme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, oda yöneticileri CHP’ye tavır almaktan çekinmemişlerdir. Odalarda işadamlarının hükümete verdiği destek bilhassa ticari gruplar ile sınırlı kalmış, sanayiciler ise önce Hürriyet Partisi’nin kurulmasında rol oynayarak ve daha sonra da CHP ile bazı ilişkiler geliştirerek muhalefet cephesinde yer almışlardır. Ticaret Odaları ise hükümete destek olurken muhaliflere açıkça cephe almışlar örneğin, 29 nisan 1960’da Ankara’da meydana gelen hükümet aleyhtarı öğrenci eylemlerinin hemen sonrasında Ankara Ticaret Odası Yönetim Kurulu tarafından bu öğrenci eylemi açıkça kınanmıştır.¹¹⁸ 1960’ların sonunda sanayi ve Ticaret Burjuvazisi arasında yaşanacak çıkar çatışmalarının ilk örneklerinin DP Hükümetinin son döneminde ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu dönemde işçi sendikal hareketine bakıldığında, Amerikalı sendikacıların eğitimi, katkısı ve yönlendirmesi ile “Amerikan Tipi” sendikacılık anlayışı Türkiye’de gelişmiş, ve bu doğrultuda kurulan sendikalar 11 Temmuz 1952’de DP Hükümetinin onayı ile Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nu (TÜRK-İŞ) oluşturmuşlardır. TÜRK-İŞ, ilk günden başlayarak Amerikalı uzmanların öğrettiği şekilde sadece ekonomik alanda ve inisiyatifi devlete ve işverenlere bırakıp onlarla uyumlu bir sendikacılık anlayışı yürütmüş, yurt dışından, üyelerinden topladığı

¹¹⁷ Buğra, a.g.e., ss. 328-329.

¹¹⁸ Alkan, a.g.e., ss. 169-173.

ödentiler kadar maddi ve nakti yardımlar almıştır.¹¹⁹ Bu tip sendikacılık anlayışı, 1960'ların ikinci yarısında sınıfsal sendikacılık düşüncesi ile oluşturulacak DİSK'in kurulmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. DP'nin sendikaların kurulmasına verdiği izin, 1950'lerin ikinci yarısında liberal siyasetten dönüş ile birlikte sendikalar üzerindeki baskılara dönüşmüş, muhalefette iken grev hakkını bile vaat etmiş olan DP, iktidarı boyunca bu hakkı vermeye hiçbir zaman yanaşmamış , 20 Nisan 1957'de İşçi Sendikaları Konfederasyonu da kapatmıştır.¹²⁰

E. Menderes'in Liberal Söyleminin İflası

İkinci Dünya Savaşından yeni çıkan Avrupa ülkelerinin tarım ürünlerine olan ihtiyacı, iyi giden hava koşullarının tarımsal üretimi arttırması ve Kore Savaşı'nın hızlandırdığı ekonomik canlanma ile Türkiye'nin, gıda maddesi ve hammadde ihracatında büyük artışlar yaşanmış, kırsal kesime para akarken, ülke içinde tüketici mallarına talepte büyük bir artış olmuştur. Kore Savaşı'nın bitmesi ile tarımdaki bu olumlu gidiş de sona ermiştir Bu koşullar altında DP hükümeti liberal siyasetlerden vazgeçmiş ve daha çok dış borç bulmak için batıya ve bilhassa ABD'ye daha çok yaklaşılmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nde Stalin'in ölümü ve 1955 Şubatında Kruşçev'in iktidara gelmesi ile dünyada bir yumuşama yaşanmaya başlamış, "barış içinde yan yana yaşama politikasının" ilk büyük adımları atılmış, ABD ise "Eisenhower Doktrini" ile Ortadoğu için yeni planlar oluşturmuştur.¹²¹ Menderes Hükümeti'nin ise dünyanın bu yeni paylaşımında, "mümkün olan her yerde Batı davasının savunucusu" olarak davranmaya başladığı, Balkanlar'da Yugoslavya'yı Batı'ya bağlamaya çalıştığı, Batı Emperyalizmine karşı ulusal mücadelelere giren Arap dünyasında emperyalist güçlerin yanında yer aldığı, Mısırda Britanya'yı, Kuzey Afrika'da Fransa'yı desteklediği vurgulanmaktadır.¹²² Soğuk savaş politikasının müsait pazarında, taviz verip daha çok dış yardım almaya çalışma çabaları, sonunda

¹¹⁹ Mehmet Şehmuz Güzel, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1856.

¹²⁰ Eroğul, a.g.e., s. 194.

¹²¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 92.

¹²² Eroğul, a.g.e., ss. 118-120.

da ABD'ye askeri üsler vermeye kadar varmıştır. Devletlerarası yardım pazarından pay almak için taviz verme politikası bir süre için başarılı olduysa da, ihracattaki kötü gidişi telafi etmeye yetmemiştir.¹²³

Gevgilili, verilen tüm tavizlere rağmen gerekli dış borç ve yardımın yeterli miktarda gelmediğini söylemektedir;

“Dışsatımlar yeterince büyümezken dış ödeme gereksinimini dış borç ve bağışlarla karşımanın da yine bir sınırı vardı. Bu sınır, Türkiye'nin Batı'nın tasarladığı uluslar arası işbölümü içindeki yeriyile belirlenmiştir. Sınırlarını aşan bir Türkiye –istediği kadar siyasal iktidarı Batı yanlısı olsun- bir yerden sonra Batı içi hiyerarşi ilişkilerini altüst edebilecek gelişmelere yol açabilirdi. Dünya kapitalist sistemi, Türkiye'de yapılması gerekeni son derece açık duruma getirmekteydi. Ankara'daki Demokrat iktidar çok daha hesaplı ve planlı bir ekonomik büyüme politikası izlemeli, açık finansmanı en alt düzeye indirmeliydi. İsteneni sağlamanın en kısa yolu, Ankara'nın olağanüstü gereksindiği dış borçları vermemek ve DP'nin başına bir Demokles kılıcı gibi asmaktı.”¹²⁴

Ekonomideki bu sıkışıklık siyasi hayatta da kendini göstermekte gecikmemiştir. Ekonomik sıkıntılar ve DP'nin liberal politikalardan ayrılması kendi içindedeki çatışmaların yaşanmasına neden olmuş, bütün bunların sonucunda, daha çok liberal kanatta yer alan 19 milletvekilinin DP'den istifası ile 19 Kasım 1955'de Hürriyet Partisi kurulmuştur.¹²⁵

Menderes, maliyetlerine bakmaksızın ardı arkasına başlattığı bayındırlık projelerinin finansmanını için dış kaynak bulamayınca Merkez Bankası kaynakları ile finanse etmeye çalışmış ve sonuçta fiyatlar 1955-59 yılları arasında iki katına çıkmıştır. Bu yüksek oranlı enflasyonun sanayi sektörünün hızlı bir birikim sağlaması sonucunu doğurduğu belirtilmektedir;

“1954'te önceki liberal dış ticaret rejiminden vazgeçildi ve devletçi kontrol tedbirlerinden bazıları yeniden benimsendi. İthalat üzerindeki kısıtlamalar sanayicilere iç Pazar için üretim yapmalarını sağlayacak yeterli teşviki sağladı. Enflasyon ve korumacılık kısa dönemde sanayi kârlarını arttırmaya yarayan bir politika bileşimi oluşturdu. (...) Böylece yurtiçinde üretilen bütün sanayi malları yüksek kârlarla

¹²³ Keyder, a.g.e., s. 185.

¹²⁴ Gevgilili, a.g.e., s. 96.

¹²⁵ Eroğul, a.g.e., s. 183.

satılabilir oldu. Bu teşviklerle sanayi sektörü tarımdan daha hızlı büyümeye başladı.”¹²⁶

Bu dönemde kırsal alandaki makineleşme sebebi ile kentlere göç eden yığınlar, kentlerin varoşlarında gecekondulaşmayı yaratmış, kentin bu yeni sakinleri, bu ortamı bile, yaşadıkları eski dayanılmaz koşullara oranla, yeni bir uygarlık aşamasının belirtileri olarak sevinçle karşılamışlar, ancak bu durum kentin eski yerleşik güçlerini tedirgin etmiştir.¹²⁷ Bunlar, yeni proletarya siyasal davranışlarına ilişkin beklentilere göre davranmayıp, sola meyiletmek yerine, sağ popülizmi tercih etmişler, ancak ikinci kuşakla birlikte, sınıf modeline uygun politik davranışların yaygınlaşmıştır.¹²⁸

Aynı zamanda kentleşmenin, tahmin edildiği gibi sivil toplum oluşumuna yardımcı olmadığı, cemaatleşme ve hemşerilik ilişkilerinin ve popüler kültürün gelişimine yardımcı olduğu savunulmaktadır;

“Marx’da şehir hayatının, insanları özgürleştirici, kendi kendine yetmeyi ve saygı duymayı öğretici yanlarıyla sivil topluma temel teşkil ettiğini belirtmiştir. Bununla beraber, Marx, Grundrisse’de şehir hayatının söz konusu özelliklerinin, aile bağları gibi bazı geleneksel «doğal bağlar» yozlaştıracağına; bireyin özel çıkarlarının, amaçlarının ve ihtiyaçlarının gerektirdiği burjuva toplumuna özgü ilişkilere yöneleceğini özellikle vurgulamıştır. O halde, Marx’ın sivil topluma özgü medeniyetten anladığı cemaat bağlarının çözüldüğü, şehrin özgür havasını teneffüs ederek özel çıkarların peşinde koşan rekabetçi bireylerden meydana gelen ilişkiler ağıdır. Türkiye’de ise, Marx’ın tasvir ettiğinin tam tersi bir durum söz konusudur: Özellikle büyük şehirlerde kapitalizmin gelişimine paralel olarak «doğal bağlar» kırılmamış, tersine «hemşerilik cemaatleri» şeklinde karşımıza çıkarak pekişmiştir. (...) Bu durumu nasıl açıklayabiliriz? Cevabı gene Marx’ın tespitlerinden çıkarabileceğimizi sanıyorum: Marx, cemaatin feodal toplumda bireylerin hakimiyet alanlarından kaçıp sığındıkları bir doğal ilişki ağı olduğunu belirtmektedir. Aynı şeyi büyük şehirlerde gördüğümüz hemşerilik cemaatleri için söyleyebiliriz. Bu cemaatler de büyük şehirlerdeki rekabetçi hakimiyet alanı içinde varolamayan bireylerin kaçıp sığındıkları «doğal ortam» olarak çalışmaktadırlar. Yani orta çağda feodal hakimiyetin doğurduğu aynı sonucu Türkiye’de büyük şehirlerde rekabetçi kapitalizm doğurmuş olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de şehirlerde sivil topluma özgü yeşereceği

¹²⁶ Keyder, a.g.e., ss. 186-187.

¹²⁷ Gevgilili, a.g.e., ss. 98-99.

¹²⁸ Keyder, a.g.e., s. 189-190.

beklenen medeniyet, bence Marx'ın tanımladığı doğal bağları barındıran popüler kültür şeklinde tezahür etmiştir.”¹²⁹

1950'lerin ikinci yarısından itibaren artan enflasyon oranı ve siyasi istikrarsızlık muhalefet hareketlerin artmasına yol açmış, DP Hükümeti ise bu muhalefeti denetimi ve baskıyı attırarak önlemeye çalışmıştır. 1956 yılı Mayıs ve Haziran aylarında çoğu Yargıtay üyesi 23 yargıç emekli edilmiş, yeni basın kanunu ile basın kontrol altına alınırken, üniversite üzerinde baskılar ağırlaştırılarak, birçok öğretim üyesi siyaset yaptıkları gerekçesi ile bakanlık emrine alınmış, siyasi partilerin açık hava toplantıları yasaklanırken, seçim kanunu da değiştirilerek muhalefet partilerinin güç birliği yapmaları engellenmiştir.¹³⁰ Muhalefet buna partilerin fiili olarak birleşmesi ile cevap vermiş, 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile, 24 Kasım 1958'de ise Hürriyet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşmiştir. DP iktidarı bu güç birliği oluşturma girişimlerine Türkiye'nin tüm yerleşim yerlerinde “Vatan Cephesi” ocakları kurarak karşılık vermiştir.¹³¹ DP iktidarı yükselen muhalefet hareketleri karşısında otoriter bir demokrasiye yönelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi başta olmak üzere muhalefet hakkında 1960 yılı Nisan ayından itibaren “Tahkikat Komisyonları” kurulması ve bu komisyonların ilk karar olarak, partilerin kongrelerini, toplantılarını, yeni örgüt kurlmalarını ve bütün siyasi faaliyetleri hatta komisyonların faaliyetleri hakkındaki görüşmelerin yayımının dahi yasaklanması DP iktidarının bir baskı rejimi kurma isteğini göstermektedir.¹³²

Ekim 1959'da dış borç bulabilmek amacıyla gittiği ABD'nin para vermeyi reddetmesi sonucu, Menderes 1960 Temmuz'unda Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar vermiştir.¹³³ 1958'den itibaren sanayi burjuvazisinin de ABD gibi DP'den umudunu kestiği ve yeni ittifaklar oluşturmaya çalıştığı belirtilmektedir;

“İktisadi faaliyetteki yavaşlamayla, 1957-58 bunalımıyla ve Ağustos 1958 istikrar tedbirleriyle birleştiğinde bu politika yeni gelişmekte olan sanayi sermayesine büyük

¹²⁹ Ali Yaşar Sarıbay, “Türk Siyasal Kültürünün Yeni Bir Sembolü: Sivil Toplum”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 38/39, Haziran-Temmuz 1992, ss. 114-115.

¹³⁰ Eroğul, a.g.e., ss. 191-200.

¹³¹ Eroğul, a.g.e., ss. 227-228.

¹³² Eroğul, a.g.e., ss. 242-243.

¹³³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, ss. 152-153. (27 Mayıs 1960' da düşürüldüğü için Menderes'in bu ziyareti gerçekleştirme fırsatı olamayacaktır)

bir darbe vuracaktır. Bu durum burjuvazinin genç ama ötekilerden çok daha yüksek bir örgütlenme kapasitesine sahip sınıai kanadının, DP'nin temsil ettiği sınıf ittifakından uzaklaşmasına yol açmıştır.”¹³⁴

DP'nin karşısında sanayi burjuvazisi tarafından yönetilen, memurlar, aydınlar, öğrenciler ve işçi sınıfının bir kesiminden oluşan koalisyonun, iktidarı destekleyen küçük köylüler karşısında azınlıkta kalması sorununun ordu içindeki darbeci odaklar harekete geçirilerek çözüldüğü savunulmaktadır.

“27 Mayıs bir askeri darbedir kuşkusuz; ama bu darbenin doğası, müdahale ettiği ortamın doğuşuna yol açan toplumsal mücadele (kentsel koalisyonun kırsal çoğunluğa karşı çıkışı) ve bunun merkezindeki sınıf mücadelesi (sanayi burjuvazisinin hakimiyet arayışı) göz önüne alınmadan anlaşılabilir. 27 Mayıs sadece oluşumuna yol açan süreç bakımından değil, kendisinden sonraki döneme miras bıraktığı siyasal ve iktisadi çerçeve ve politikalar açısından da, sanayi burjuvazisinin çevresinde oluşmuş olan kentsel koalisyonun damgasını taşır.”¹³⁵

1945'den itibaren dünyanın yeniden şekillendirildiği ve liberal demokrasilerin yükselişe geçtiği bir dönemde, Türkiye'de kurucularının büyük bir bölümü liberal düşünceye sahip DP iktidara gelmiş, sınıfsal desteğini büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinden alan DP iktidarında, hızlı bir kapitalistleşme yaşanmış, ancak bu kapitalistleşme, eski tüccar sınıfın kapitalist üretim ilişkisine girmesi ile olduğundan, eski üretim tarzında büyük değişimlere yol açmamıştır. Üretim ilişkisindeki bu gerilik, liberal demokrasinin tam anlamı ile kurulmasını engellemiş, sonuçta DP iktidarı, özgürlükler üzerindeki tüm vaatlerine rağmen, baskıcı bir rejimin tüm özelliklerini göstermeye başlamıştır. Bütün bu olanlara rağmen DP iktidarı Türk halkının demokratik kurumlar ile tanışmasına sebep olması bakımından bu özelliği ile ilerici bir süreç olarak görülebilir. Kapitalist üretim ilişkileri ve burjuvazi ise 1960'dan sonra kendi içinde çelişkileri de barındırarak ordunun yaptığı darbelere bağlı olarak gelişimini sürdürmüştür.

¹³⁴ Sungur Savran, “1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler”, *11. Tez Kitap Dizisi*, sayı: 6, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, Haziran 1987, ss. 137-138.

¹³⁵ Savran, a.g.m., ss. 138-139.

III. SİYASİ İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI (1960-1971)

Türkiye’de askeri müdahaleler araştırılırken, bu müdahalelerin kimler tarafından, nasıl yapıldığı değil, bu müdahalelerden hangi hakim sınıfların faydalandığının incelenmesi bir yöntem olarak kullanıldığında; “Türkiye’de askeri müdahalelerin, burjuvazinin bir hakim sınıf olarak çıkarlarından bağımsız olarak anlaşılamayacağı ortaya çıkmaktadır. (...) 27 Mayıs dahil olmak üzere bütün müdahale dönemlerinin sanayi burjuvazisinin siyasal ve iktisadi gücünü pekiştiren birer bilanço ile sonuçlandığı”¹³⁶ görülmektedir.

27 Mayıs darbesi öncesi ordu içinde 1954’lerden beri çeşitli örgütler kurulduğu belirtilse de,¹³⁷ darbe sonrası nasıl bir iktisadi-siyasi bir model oluşturulacağı konusunda bir eylem planı ve fikir birliği olmadığı,¹³⁸ hatta Milli Birlik Komitesinin bile bu belirsizlikler içinde gerçekleştiği, örneğin; 27 Mayıs 1960 sabahı Türk ordusu içindeki hiyerarşiye aykırı olarak çoğunluğu albay ve yarbay rütbesindeki subaylarca yapılan askeri darbe sonucu oluşturulan 38 kişilik MBK isim listesinin sekiz kişilik bir komisyon tarafından hazırlandığı¹³⁹ ve sonuçların kapıya asılmak sureti ile ilan edildiği¹⁴⁰ bilinmektedir.

Bütün bu belirsizlikler içinde, en bilinçli taraf olan sanayi burjuvazisinin ilk isteği olan, kaynakların devlet tarafından denetlenmesi ve sanayi burjuvazisine yönlendirilmesinin bir aracı olarak Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) 30 Eylül 1960’ta kurulmasının, MBK’nin ilk icraatlarından olduğu görülmektedir.¹⁴¹

Keyder’e göre, askeri darbenin neredeyse asıl amacı, DPT’nin kurulmasıdır. Bu şekilde, kaynakların ve bu kaynaklardan elde edilecek rantın, sanayi burjuvazisine gitmesi sağlanmış ve bundan böyle devlete hakim unsurun sanayi burjuvazisi olacağı belli olmuştur. 1960 darbesini yapanlar ve onların aydınlar ve bürokrasi içindeki

¹³⁶ Savran, a.g.m., s. 160.

¹³⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 1997, s. 75.

¹³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 164.

¹³⁹ Abdi İpekçi, *Ömer Sami Çoşar, İhtilalin İç Yüzü*, İstanbul: Uygun Yayınevi, 1965, s. 300.

¹⁴⁰ Ümit Özdağ, a.g.e., s. 270.

¹⁴¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 150.

danışmanları pek de farkında olmadan toplumsal politikası, siyasi dengeleri ve idari mekanizmasıyla birlikte yeni bir birikim modelinin temelini atmışlar ve söz konusu birikim modeli başlangıçta dünyadaki hegemonyacı güç (ve onun finansman kuruluşları) tarafından da savunulmuş ve aktif bir biçimde desteklenmiştir.¹⁴² Yalçın Küçük'e göre de; Türkiye'de planlama, kamunun fonlarını özel kişilere dağıtmaktan başka bir şey olmamıştır.¹⁴³

Bu yeni birikim modelinin yeni bir siyasi sistem ve bu sistemi garantiye alacak bir yeni anayasa ile güvenceye alınmak istendiği görülmektedir.

A. Sosyal Liberal Bir Anayasa: 1961 Anayasası

MBK içinde en az dört sene iktidarda bulunmak isteyen bir radikal grubun varlığı bir müddet gerilim yaratsa da, 13 Kasım 1960'da MBK içinde ılımlılar bir darbe yaparak radikal eğilimli bu 14 üyeyi tasfiye etmişler, bu 14 subay tutuklanarak dünyanın çeşitli ülkelerindeki Türk elçiliklerine "danışman" olarak atanmışlardır.¹⁴⁴

Radikal grubun tasfiyesinden sonra Anayasayı hazırlamak üzere bir Kurucu Meclis'in kurulması ve liberal sayılabilecek bir anayasa yapılmasının daha kolay hale geldiği görülmektedir. Kurucu Meclis 13 Aralık 1960 tarihinde MBK tarafından kabul edilen bir yasa ile kurulmuş ve 6 Ocak 1961 tarihinde ilk toplantısını yaparak yeni anayasayı hazırlamaya başlamıştır.¹⁴⁵ Gevgilili, yeni anayasanın, kurulmakta olan yeni kapitalist birikim modeli ile uyum içinde olduğuna dikkat çekmektedir.

"Türkiye'de yapılan iş daha genelde, ne salt bir anayasa değişimi ve ne de salt bir politik örgütleniş yenilenmesi'ydi. Gerçekte, bir düzen, bütün olarak, alışılan eski yaşantı biçimi'ni, dünyaya bakış açısı'nı, bağrındaki çelişki dinamikleri'ni yerlerinden oynatma süreciyle karşı karşıyaydı. Bu öyle bir süreçti ki, ardında modern kapitalist toplum'un yani çoğulcu sınıflı yapı'nın tüm tarihsel mantığı ve felsefesi de vardı."¹⁴⁶

¹⁴² Keyder, a.g.e., s. 198-204.

¹⁴³ Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, 3.Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978, s. 300.

¹⁴⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 170.

¹⁴⁵ Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktatörlükten Demokrasiye)*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1998, s. 330-332.

¹⁴⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 158-159.

Aybar'a göre; "Devletlerin sosyal, siyasal yapısını anayasalar ortaya koyar. Anayasanın, dayandığı felsefi, sosyal, siyasal, ekonomik ilkeleri analiz edilerek, ülkenin rejimi hakkında görüş sahibi olunur."¹⁴⁷

9 Temmuz 1961 tarihinde 334 nolu Kanun ile kabul edilen T.C. Anayasası'nın Başlangıç Bölümü; "Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetler için savaşmış olan; Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti" şeklinde başlamaktadır.

1961 Anayasası'nın Başlangıç Bölümü'nde "Direnme Hakkı" na yer verilmesi, John Locke'un "yetkili kim olursa ona kanunla verilen gücü aşarsa ve kanunun izin vermediği tebaa üzerini kuşatmak için emri altındaki gücü kullanırsa, birinin hakkına zorla tecavüz eden herhangi başka biri gibi onun hakimliği sona erer, yetkisiz hareketine karşı çıkılabilir"¹⁴⁸ sözlerini veya J. J. Rousseau'nun "hükümdarın, devleti yasalara göre yönetmemeye başlaması ve egemen gücü zorla ele geçirmesi yoluyla (...) zorbadan başka bir şey olmayan bir başka devlet ortaya çıkar (...) tüm sıradan yurttaşlar, boyun eğmeye zorlanırlarsa da artık bunu yapmak zorunda değillerdir"¹⁴⁹ demesini, 4 Temmuz 1776'daki Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde "yıkıcı duruma gelen bir yönetimi değiştirmek ya da devirmek" hakkının bulunmasını ya da 1789 Fransız Devriminin "zulme karşı direnmeyi insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz hakkı" olarak görmesini¹⁵⁰ anımsatmaktadır.

1961 Anayasası ile liberal demokrasilerdeki hak ve özgürlüklerin (kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, basın özgürlüğü, vicdan ve inanç özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, dernek kurma, mülkiyet, çalışma ve sözleşme özgürlükleri vb.) anayasa ile güvenceye alındığı görülmektedir. 61 Anayasasının sosyal içerikli

¹⁴⁷ Mehmet Ali Aybar, *Marksizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2002, s. 183.

¹⁴⁸ John Locke, *Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, Sivil Toplumda Devlet*, çev. Serdar Taşçı-Hale Akman, İstanbul: Metropol Yayınları, 2002, s. 153.

¹⁴⁹ J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Alpagut Erenuluğ, 3. b, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999, s. 138.

¹⁵⁰ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 161.

bir liberalizmi mümkün kılacak tüm araçlarla donatılmış olduğu ve demokrasiyi sosyal demokrat bir çizgiye getirdiği görülmektedir.

Yine 1961 Anayasası'nın liberal olarak nitelenebilecek bir özelliği de "1924 Anayasası'ndaki ilkelerden devrimcilik, halkçılık ve devletçiliğe, 1961 Anayasası'nda yer verilmemiş"¹⁵¹ olmasıdır. 1961 Anayasası'nın bir diğer özelliği, "İnsan ve Birey'i yüce bir değer sayması"¹⁵² ve «İnsan Haklarına Dayanan Devlet» ilkesidir. Yine «Demokratik Devlet İlkesi» ile 1961 Anayasası özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi türünü benimsemiştir. Liberal demokrasilerin özelliklerinden iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi ilkelerinin 1961 Anayasası ile sağlanmıştır. 1961 Anayasası, bu denetim yolunu ayrıntılı olarak düzenlemiştir.¹⁵³ Ayrıca iktidar çift meclis ve Anayasa Mahkemesi oluşturularak sınırlanmıştır.

1961 Anayasası ile Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kurularak TSK bundan böyle tüm siyasi ve ekonomik kararlara ortak edilmiştir. "Ordu Türkiye'yi yöneten çevrelerce, kurulmasına yardımcı olduğu yeni düzenin bekçisi ve ortağı olarak kabul edilen özerk bir kurum haline gelmişti."¹⁵⁴

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlüklerin düşünce ve yayın hayatında, siyasi faaliyetlerde, sendikal faaliyetlerde 10 yıl boyunca büyük hareketlilik ve çeşitlilik getirdiği gözlemlenmektedir. 20 Aralık 1961 tarihli ilk sayısında geniş bir aydın çevresinin imzasını taşıyan bir bildiriye de yayınlarken çıkan Doğan Avcıoğlu yönetimindeki *Yön* Dergisi, 60'lı yılların aydın hareketine damgasını vurmuş ve 1961 Anayasası'nın yarattığı liberal ortam sonucu yayın hayatını devam ettirebilmiştir.¹⁵⁵

27 Mayıs'ın ideolojisinin hürriyetçi-liberal bir felsefe olduğunu savunan yazarlardan birisi de Doğu Perinçek'tir; "Gerçekten de 27 Mayıs'ın ideolojisi, burjuva-demokratik devrimlerin dünyamıza getirdiği hürriyetçi liberal felsefeydi."¹⁵⁶

¹⁵¹ Mümtaz Soysal, Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 34.

¹⁵² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, YKY Yayınları, İstanbul: 1998, s. 378.

¹⁵³ Soysal ve Sağlam, a.g.m., s. 32-35.

¹⁵⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 168.

¹⁵⁵ Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi yayınevi, 1986.

¹⁵⁶ Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1991, s. 291.

1961 Anayasası'nın liberal değil aksine sosyalizme açık olduğunu savunan yazarlara da rastlanmaktadır;

“Yeni anayasamız halkçı, halkçı olduğu için devrimci ve demokratik, demokratik ve devrimci olduğu için, kamu sektörüne itici ve düzenleyici öncelik tanıyan, dolayısıyla da sosyalizme açık bir yasaydı. Yanlış anlaşılmasın 1961 Anayasası, sosyalist bir anayasadır demiyoruz; sosyalizme açık diyoruz; KAPİTALİST OLMAYAN KALKINMA YOLUNA açık; kamu sektörünün ağırlığında karma ekonomi rejimini öngören bir yasaydı gerçekten de. Yeni anayasamız mülkiyet hakkının kullanılmasının, kamu yararına aykırı olmayacağını ilan eden ve kamu yararı bulunduğunda her türlü ekonomik faaliyetin kamulaştırılmasına izin veren bir yasaydı. Yeni anayasamız Devletin, işçilerin, ücretlilerin, dar gelirlilerin, yanında olması gereğini vurgulayan bir yasaydı. Bütün bunlardan dolayı, yeni anayasamız, kişinin kâr mihveri etrafında dönen, başıboş özel teşebbüsçülüğe, klasik liberalizme kapalı bir yasaydı. Ve yeni anayasamız Kurtuluş Savaşımızın felsefe, ahlak ve politikasına sahip çıktığı için, tam bağımsızlığı kıskançlıkla savunan bir anayasaydı.”¹⁵⁷

Bütün bunlara rağmen MBK'nin başına getirilen Cemal Gürsel komünizmle mücadele için kurulan bir derneğe fahri başkan olmuş ve Ankara Radyosu'nda anti-sosyalist programlar yapılmıştır.¹⁵⁸

Yalçın Küçük ise; 1960 yıllarında Türkiye İşçi Partisi'nin yönetimini uzun süre ellerinde tutan Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran'ın 27 Mayıs ile kabul edilen Anayasayı ve biçimsel demokrasiyi çok abartmalarını onların soğuk savaş aydını olmalarına bağlamaktadır.¹⁵⁹ Yine Yalçın Küçük, *Yön*'ün daha başından itibaren şiddet yoluyla iktidarı alarak programını uygulamaya koymak istediğini savunmaktadır. 1961 sonrası dönemde yayın hayatındaki hareketlilik ve çeşitlilik *Yön*'ün kapatılması ve 1967'de onun yerini alan *Devrim* dergisi, Mihri Belli'nin çıkardığı *Türk Solu* ve Hikmet Kıvılcımlı'nın yönetiminde çıkan *Sosyalist* dergisi ile devam etmiştir.¹⁶⁰

Siyasi hayatta da 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığında 1965 seçimlerinde 15

¹⁵⁷ Aybar, a.g.e., s. 182-183.

¹⁵⁸ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler-3*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s. 82-84.

¹⁵⁹ Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-5*, 2. b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1997, s. 579-581.

¹⁶⁰ Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, s. 666-685.

milletvekilli elde etmiştir.¹⁶¹ TİP listesinden seçilen 15 milletvekili içinde 27 Mayıs'ın radikal kanadını oluşturan 14'ler içinde sürgüne gönderilen Emekli Yarbay Muzaffer Karan'ın da olduğu bilinmektedir. Muzaffer Karan, sürgünde olduğu Oslo'dan Haziran 1962 tarihinde *Yön Dergisi*'ne kalkınmanın tek yolunun sosyalizm olduğunu yazdığı bir mektup da göndermiştir.¹⁶²

Siyasi hayatta diğer bir gelişme olarak 11 Şubat 1961'de Adalet Partisi'nin kurulması gösterilebilir.¹⁶³ Gevgili'ye göre; "Bu, Türkiye'de giderek kapitalizmin (1961 anayasası'nın ana yönelişleriyle birlikte biçimlenecek olan) yeni programını oluşturacak gücün sahneye ilk çıkışıdır."¹⁶⁴ AP'nin ilk genel başkanı, 27 Mayıs'ın ilk Genel Kurmay başkanı iken MBK tarafından girişilen büyük tasfiye¹⁶⁵ sırasında görevden uzaklaştırılan Orgeneral Ragıp Gümüşpala'dır.¹⁶⁶ 12 Şubat 1960'da başka bir siyasi parti, (YTP) Yeni Türkiye Partisi Ekrem Alican, Aydın Yalçın,¹⁶⁷ Yusuf Azizoğlu gibi liberal kesimden gelen isimlerce kurulmuştur.¹⁶⁸

Sendikal alanda da 61 Anayasası'nın sağladığı toplu sözleşme ve grev hakkı ile işçiler daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları için verdikleri mücadelede militanlaşmış ve siyasallaşmışlar, sonuçta 1967'de bir grup sendikacı hükümet yanlısı Türk-İş Konfederasyonu'ndan ayrılarak, radikal Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır.¹⁶⁹ Anayasa'nın kabulünden sonraki ilk

¹⁶¹ Barış Ünlü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 174-207.

¹⁶² Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-5*, s. 653-654. (14'ler ülkeye döndükten sonra, Orhan Kabıbay, Orhan Erkanlı ve İrfan Solmaz'ın CHP listesinden milletvekili seçildiği, Numan Esin, Muzaffer Özdağ ve Alparslan Türkeş başta olmak üzere 6 kişinin de CKMP'ne girdiği bilinmektedir.)

¹⁶³ Tanel Demirel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 28.

¹⁶⁴ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 166.

¹⁶⁵ 3 Ağustos 1960'ta TSK'deki 255 general ve amiral'den 235'i emekliye sevk edilmiştir. 20 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasında da 3672'si Kara Kuvvetleri'nden olmak üzere, albay, yarbay ve binbaşı rütbelerinde 5000'e yakın subay emekli edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 297-312.

¹⁶⁶ Org. Ragıp Gümüşpala'nın 27 Mayıs 1960'da 3. Ordu Komutanı ve ihtilale karşı çıkan tek ordu komutanı olduğu bilinmektedir. Gümüşpala'nın Genelkurmay Başkanı yapılarak direncinin kırıldığı değerlendirilmektedir. TSK'deki tasfiye sırasında Eylül 1960'da emekliye sevk edilmiştir.

¹⁶⁷ Prof. Aydın Yalçın 1960 öncesi liberal görüşlü Forum Dergisi'nin yöneticisidir. Daha fazla bilgi için bkz. Yalçın Küçük, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlar ve Dergileri*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, s. 141-142.

¹⁶⁸ Gevgilili, a.g.e., s. 167-168.

¹⁶⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 195.

grev ise, Grev ve Toplu Sözleşme Yasası daha çıkmadan Vehbi Koç'un İstanbul'daki Kavel Kablo fabrikasındaki grev ve fabrika işgalidir.¹⁷⁰

27 Mayıs Darbesi ile devlete hakim olduğu görülen sanayi burjuvazisinin liberalizmin ekonomik yönünden faydalanırken, 1961 Anayasası ile oluşturulan özgürlük ortamından memnun olmadığı görülmektedir. “Yeni dönemin bu çelişkisini ise, egemen güçler 12 Mart 1971’de başlayacak olan dönemde aşacaktır.”¹⁷¹

27 Mayıs 1960’dan sonra 1961 Anayasası ile kurulan MGK ile iktidarı TSK ile paylaşan burjuvazinin, bürokrasinin en güçlü ve silahlı kanadını oluşturan TSK’ni kapitalist sınıfa dahil etmenin yollarını aradığı ve OYAK’ın kurulmasının bu amaca hizmet ettiği düşünülmektedir.

B. Ordu Sermaye Sahibi Oluyor: OYAK

27 Mayıs 1960’dan sonra yaşanan gelişmelerden birisi de, 3 Ocak 1961 tarihinde Ordu Yardımlaşma Kurumu’nun (OYAK) kuruluşudur.¹⁷² OYAK’ın kuruluşunda bu projeye sanayi sermayesinin danışmanlık yapması, Vehbi Koç ve Kazım Taşkent’in ilk yönetim kurulunda yer almaları ve önemli OYAK girişimlerine kurucu ortak olmaları, kuruluşundan itibaren askeri seçkinler ve iş dünyasının seçkinleri arasında kusursuz bir görüş birliğinin varlığı göstermektedir.¹⁷³ İsmet Akça ise, OYAK’ın kuruluşunu, sermaye’nin orduyu kendi egemenlik alanlarına dahil ederek orduyla bir ittifak oluşturma girişimi olarak izah etmektedir;

“Sermaye kesimleri açısından ise; siyasal alandaki varlığına karşı çıkamayacakları bir güç olan orduyu belli sınırlar dahilinde kendi egemenlik alanlarının, yani ekonominin içine dahil ederek uzun vadeli bir kutsal ittifak oluşturmak olduğu düşünülebilir.”¹⁷⁴

¹⁷⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 133.

¹⁷¹ Ünlü, a.g.e., s. 171.

¹⁷² Taha Parla, “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, (der.), *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu*, Birikim’den Seçmeler:2, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s. 201.

¹⁷³ Parla, a.g.m., s. 211.

¹⁷⁴ İsmet Akça, “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Bir Zümre Bir Parti, Türkiye’de Ordu*, s. 233.

Ordu'nun OYAK yolu ile kapitalist sınıfa dahil edilmesini ve bunun yaratacağı sakıncalara 1968 yılında İdris Küçükömer tarafından değinildiği görülmektedir;

“1960'tan sonra bürokrat grubun subay kesiminin, kitle olarak niteliğini değiştirerek, tarihi bir gelişmenin içine itilmekte olduğunu görüyoruz. Bürokratların subay kesimi kitle halinde üretim aracı sahibi olmaya itilmektedir. Başka bir deyişle kapitalist sınıfa girmeleri sağlanmaktadır. (...) bütün subaylar ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU yoluyla kapitalist sınıflar içine dönüştürülüyor yada aktarılıyorlardı. (...) Bu yoldan subayları bağlamaya çalışmak, onları giderek bir çıkmaza sokacaktır. (...) Eğer bu yolda devam edilirse, subayların bir kısmı, halk kitlelerinin karşısına düşebileceklerdir. Özetlersek, bu girişim, bütün subayları, kapitalist yapma girişimidir.”¹⁷⁵

Daha sonra gelişen olaylar İdris Küçükömer'in öngörülerini doğrulamaktadır. Üretim araçlarına sahip bir sınıf kimliğine bürünen ordu'nun 1971 ve 1980'de sonuçları itibari ile mülk sahiplerinin yararlandığı darbelere başvurduğu bilinmektedir. Parla da bu konuya değinmektedir;

“Türk siyasetinde OYAK, ordunun ülkenin siyasal gelişimine müdahale etme eğilimini kaçınılmaz bir biçimde arttıracak olan yeni bir dinamiktir. (...) Türkiye'de sivil seçkinlerin yardım ettiği ve yüreklendirdiği bu merkantilist militarizmin ortaya çıkışının kuramsal ve siyasal sonuçları daha geniş çapta neler olabilir?”¹⁷⁶

Bu oluşuma TBMM içinden ciddi tek eleştirinin de 1968'de o tarihte Cumhuriyet Senatosu üyesi olan eski bir MBK üyesi Cemal Madanoğlu'ndan geldiği görülmektedir; “ (...) emek değerlendirmesinde aşırı ölçülere uzanarak subayı aydın çevrelerden ayıran, orduyu, milletin gözünde paragöz duruma düşüren uygulamalardaki yıkıcılığı [anlayamıyorum]”¹⁷⁷

TSK'nde görevli tüm subay, astsubay ve uzman erbaşlar OYAK kanunu ile kurumun daimi ve zorunlu üyesidirler (md.17).¹⁷⁸ Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı teşkilatında, OYAK ve OYAK'ın yüzde 50'nin üzerinde hissesi bulunduğu iştiraklerinde çalışanların da istedikleri taktirde daimi üye

¹⁷⁵ Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 115-117.

¹⁷⁶ Parla, a.g.m., s. 207.

¹⁷⁷ Cemal Madanoğlu'nun Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmadan aktaran Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 952.

¹⁷⁸ MBK tarafından 3 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 205 sayılı yasa (*Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702)

olabilmektedirler.¹⁷⁹ OYAK Kanunu gereği (md. 18), daimi üye aylık maaşlarından kesilen yüzde 10'lar OYAK'ın önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. OYAK, bir zorunlu tasarruf kurumu ve bir ek sosyal güvenlik ve hizmet kurumu olarak kurulduğu halde, bugün sahip veya iştirakte olduğu 36 şirket ile bir holding kuruluşu haline gelmiştir.¹⁸⁰

OYAK'ın kuruluşunun TSK mensuplarına getirdiği en büyük değişiklik Şen'in değindiği gibi yaşadıkları dönüşümdür; “Yaşanan gelişmeleri izlerken unutulmaması gereken nokta Silahlı Kuvvetler'in dışa yönelik müdahaleleri gerçekleştirirken etkin konumuna rağmen kendisinin de dönüştüğüdür.”¹⁸¹ Çoğunluğu orta sınıf ailelerden gelen ve OYAK'a zorunlu olarak üye olan daimi üyelerin bu dönüşümden rahatsız olsalar da istifa ve emeklilik haricinde OYAK'tan ayrılmak gibi bir seçenekleri bulunmamakta, zamanla birikimleri nemalandıkça kendi istekleri dışında girdikleri bu sistemde zorunlu bir değişim ve dönüşüme uğramaktadırlar.

OYAK üyelerine birikimlerini nemalandıracak bir çok seçenek sunulduğu görülmektedir; “Emeklilik Yardımı” emekli olan her üyeye verilmekte, “Emekli Maaş Sistemi”, “Bağışa Dayalı Emekli Gelir Sistemi”, “Konut Edindirme Ön birikim Fonu”, Oyakbank'tan düşük faizli “ihtiyaç kredisi” ve 117 aya varan vadeler ile “konut kredisi” kullanabilme gibi haklar üyelere sunulmaktadır.

OYAK'ın üye sayısı, 2003 yılı itibari ile 216 389 kişi, OYAK Net Varlığı ise, 2003 yılı sonu itibari ile 2 katrilyon 183 trilyon 300 milyar TL (yaklaşık 1,650 Milyar dolar) dır.¹⁸²

OYAK Kanunu'na (md.7-12) göre, OYAK yönetim kurulu, genel müdürün de yönetim kurulu üyesi sayılmasıyla 8 kişiden oluşmaktadır. TSK'nde görev yapanlar içinden seçilen 3 kişiden ikisini Milli Savunma bakanı'nın gösterdiği 4 aday arasından, birisini de Genel Kurmay başkanı'nın gösterdiği 2 aday arasından Genel Kurul seçmektedir. 4 üye ise Milli Savunma Bakanı, Maliye Bakanı, Sayıştay Umumi Murakabe Heyeti Başkanı, Odalar ve borsalar Birliği Başkanı'ndan oluşan

¹⁷⁹ İsmet Akça, a.g.m., s. 234.

¹⁸⁰ OYAK' a bağlı şirketler ve şirketlerdeki OYAK hisseleri için bkz. Akça, a.g.m., s. 240-241.

¹⁸¹ Serdar Şen, “Türkiye'yi Anlamak ya da Geçmişten Geleceğe Silahlı Kuvvetler”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 96, nisan 1997, s. 23.

¹⁸² *OYAK Dergisi*, Sayı: 98 , Daha önceki yıllar OYAK net varlığının gelişimi için bkz. İsmet Akça, a.g.m., ss. 242-243.

özel bir komite tarafından seçilmektedir. 2003 yılı Yönetim Kurulu üç muvazzaf, ikisi emekli asker ve üç sivil, denetim kurulu ise 1 muvazzaf, 2 sivil'den oluşmaktadır.¹⁸³

Taha Parla'nın deyimi ile "OYAK, orduyu, yüksek sivil bürokrasiyi ve iş dünyasının ileri düzeydeki kurumlarını organik bir biçimde birleştiren, hem ordunun hem devletin, hem de özel sektörün ortak sermayesi ile yönetilen, ulusal ve ulus- aşırı, yasal-kurumsal bir kuruluştur."¹⁸⁴ Bu birliktelik OYAK'ın ilk yönetim kurulunun yapısından itibaren görülmektedir. İlk Genel Kurul'un yapısına baktığımızda Milli Savunma Bakanı'nın atadığı kişiler arasında dönemin büyük sermayesini temsil eden Vehbi Koç ve Kazım Taşkent gibi iki isme rastlanmaktadır. Yine ilk yönetim kuruluna bakıldığında (1961-64) dönemin İstanbul Sanayi Odası (İSO) başkanı Nüzhet Tekül, *Forum* Dergisi sahibi ve DPT müsteşarı Prof. Dr. Feridun Ergin'in de 1967-69 yılları arasında yönetim kurulu üyeliği yaptığı göze çarpmaktadır.¹⁸⁵

Akça'ya göre; "(...) kurum olarak ordu, OYAK (...) faaliyetleri sonucunda sermaye birikim sürecinin ve sınıflar arası ve sınıf içi ilişkilerin daha çok içine çekilmekte ve özellikle orta vadeli yeniden yapılanma sürecinde doğrudan bir taraf olarak yer almaktadır."¹⁸⁶

İdris Küçükömer 1968'de subayları kapitalist haline getirme hareketinin zamanla iç ve dış kapitalistlerle çatışacağını öngörmekteydi.¹⁸⁷ Taha Parla ise 1974'te ordu ile iş dünyası seçkinleri arasındaki bu balayının ne kadar sürebileceğini sormakta, uzun vadede sorunların su yüzüne çıkacağını belirtmekteydi.¹⁸⁸

Son dönemde AB çevrelerince dile getirilen ve bazı sermaye kesimlerince de desteklenen ordu'nun holding ve banka sahibi olmasına karşı çıkan görüşlerin nedenlerinden birisinin de sermaye içindeki kâr paylaşımına yönelik olduğu olduğu düşünülebilir. Yine benzer olarak İsmet Akça'nın belirttiği gibi; "Anadolu menşeli

¹⁸³ *OYAK Dergisi*, Sayı: 98.

¹⁸⁴ Parla, a.g.m., s. 210.

¹⁸⁵ Akça, a.g.m., s. 232.

¹⁸⁶ Akça, a.g.m., s. 265.

¹⁸⁷ Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, s. 207.

¹⁸⁸ Parla, a.g.m., s. 206.

İslamcı sermayenin 1990'lar boyunca gelişmesi, Türkiye büyük sermayesinin yaşam alanlarına el uzatması ve dünya ile alternatif bir bütünleşme modelinin taşıyıcısı olması TUSİAD gibi yapılarda örgütlenen büyük sermaye için olduğu kadar aynı organik çıkarlara sahip askeri sermaye açısından da bir tehdit olgusudur.”¹⁸⁹

28 Şubat sürecinde görüldüğü gibi; “(...) sınıfsal çıkarların devam ettirilmesi uğruna kültürel-ideolojik motiflerin kullanımı da göz ardı edilmemelidir.”¹⁹⁰ Her tür siyasetin bir sınıf çıkarı için yapıldığı düşünüldüğünde; TSK'nin bir bütün olarak belli bir sınıf yararına siyaset yapmasının ordunun profesyonel işleyişini olumsuz etkileyebileceği değerlendirilmektedir.

Tanel Demirel'in belirttiği gibi;

“Buna göre, siyasetin içine giren ordular kendilerini toplumsal çatışmalardan uzak tutamayacaklar, kendi disiplin ve savaşma güçlerini kaybettikleri gibi, toplumun tüm kesimlerinin desteğine sahip olması gereken ordu, bazılarınca siyasi muhalif olarak algılanabilecektir.”¹⁹¹

C. 1960-1971 Devlet-İşadamı İlişkisi

27 Mayıs 1960 Müdahalesi sonrası uygulanan ekonomi politikalarının özel kesimin çıkarları ile uyum içinde olması ve yoğun koruma duvarlarıyla uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları sayesinde işadamları zenginliklerini arttırmışlar, kalkınma planlarının sanayi yatırıma getirdiği teşvikler ile de ticari etkinliğin sanayiye kayması hedeflenmişti.¹⁹²

Türkiye'nin en büyük holdinglerinden olan Koç ve Sabancı Holding'in bu dönemde kuruluşu da bu dönemdeki hükümet politikalarından kaynaklanmaktadır. Koç Holding 1963'de, Sabancı Holding ise 1967 yılında kurulmuştur. Bu iki holding zamanımıza kadar rekabet içerisinde olacaklar, ancak bu rekabet Buğra'ya göre “piyasada değil, Ankara'daki hükümet ve bakanlık binalarında yapılacaktır”. Koç

¹⁸⁹ Akça, a.g.m., s. 265.

¹⁹⁰ Akça, a.g.m., s. 266.

¹⁹¹ Tanel Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetleri' nin Toplumsal Meşrûyeti Üzerine”, *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye' de Ordu, Birikim'den Seçmeler*:2, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s. 346.

¹⁹² Buğra, a.g.e., s.197.

Ailesi sosyal geçmişi itibari ile hükümet yetkilileri ile yakın bağlara sahip olmasına rağmen, Sabancı Ailesi bu açığı değişik mevkilerdeki devlet memurları ile kurmuş oldukları ilişkilerle kapatmıştır. Sabancı Holding bankalar ve subaylarla ilişkiye çok önem vermiş, devlet bankalarının yöneticileri ile kurduğu ilişkilerden, devlet kredilerine daha rahat erişebilme ve mali konularda bilgi alma gibi çeşitli konularda faydalandığı gibi, subaylara da bir çok şirketin yönetim kurulunda üst düzeyde görevler vermiş, bu da askeri hükümetler dönemlerinde iş faaliyetlerinin aksamamasına yardımcı olmuştur. Sabancı Holding kamu sektöründen de bir çok transfer yapmıştır, örneğin Turgut Özal Devlet Planlama Teşkilatı'ndan ayrılmasıyla 1983 yılında başbakan olmasına kadar geçen dönemde bir süre Sabancı Holding'de üst düzey yönetici olarak çalışmıştır.¹⁹³

Sabancı Holding'in bir diğer özelliği, 1970'lerin ortalarına kadar yabancı sermayeyi ortak almadan büyümesidir.¹⁹⁴ Koç Topluluğu'nun iki ana özelliği ise yabancı sermaye ve devlet ile en yoğun ilişkilere sahip grup olmasıdır. Uzun yıllar ABD kökenli Ford, Mobil ve Uniroyal tekelleri ile ortaklıklar yapmış, daha sonraki yıllarda Fiat ve Siemens ile yatırımlara girişmiştir. Devlet sektörü de Koç'un gelişiminde "etkili bir kaldıraç" olmuştur. Devletle olan yoğun ilişkileri nedeniyle Ankara'da "Hükümetle İlişkiler Departmanı" bulunan tek holdingin yine Koç Holding olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁵ Türkiye'de holdingler genellikle aile şirketi şeklinde yapılanmıştır;

"Yasal ve bürokratik kuralların, devletle işadamları arasındaki ilişkinin niteliğini belirleyen toplumsal teamüllerin açık olmadığı toplumlarda, devletle işadamları arasındaki ilişkinin sağlam ve oturmuş bir ilişki olmaması da, aile şirketlerinin yaşama süresini uzatan bir unsur olabilir"¹⁹⁶

Holdinglerde aile bireylerinin yanı sıra ünlü profesörlerin, eski siyasetçilerin veya emekli askerlerin bulunmasının da zaman zaman devlet ve bürokrasi ile olan problemleri çözmede faydalı olduğu görülmektedir.¹⁹⁷ 1960 sonrası şirketlerin

¹⁹³ Buğra, a.g.e., ss. 119-127.

¹⁹⁴ Mustafa Sönmez, *Türkiye'de Holdingler, Kırk Haramiler*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. b., 1992, ss. 213-214.

¹⁹⁵ Sönmez, a.g.e., s. 203.

¹⁹⁶ Buğra, a.g.e., ss. 54-55.

¹⁹⁷ Buğra, a.g.e., s. 286.

holdingleşmesinde görülen artışın sebeplerinden birinin de holdingleşmenin getirdiği vergi avantajı olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁸

D. 1960 Sonrası İşadamı Örgütleri

Büyük ticaret odalarının ve Birlik yöneticilerinin DP Hükümetinin son döneminde hükümetten yana tavır alması, 1960 askeri müdahalesinden sonra onları zor durumda bırakmış, oda yöneticilerinin işlemlerini incelemek için komiteler oluşturulmuş, oda yönetimleri DP yönetimine parasal olarak yardımda bulunmakla itham edilmiş, hatta DP dönemi Birlik başkanı tutuklanmış, Odalar “politika yapmak” ile suçlanmıştır.¹⁹⁹ Bu başlangıca rağmen, askeri darbeden sonra hazırlanan 1961 anayasasının dernek kurma özgürlüğü açısından çok daha liberal olduğu ve iktisat politikası sürecine katılmak açısından odaların hiçbir zaman 1960’ların başlarındaki kadar faal ve etkin olmadıkları savunulmaktadır. Bu dönemde odalar Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluş çalışmalarına ve daha sonraki faaliyetlerine katılmışlar ve Birinci Beş Yıllık Planı’nın hazırlanmasına katkı sağlamışlardır.²⁰⁰

1962-1968 yılları arasında hükümetlerle üç aylık düzenli toplantılar yaparak isteklerinin hükümete iletilmesi sağlanmıştır.²⁰¹ 1962-1963 yılları arasındaki toplantılarda Birlik tarafından İnönü hükümetine iletilen taleplerin karşılandığını söylemek güçtür.²⁰² Bu toplantılar odalar için ekonomi politikalarının üzerinde sürece katılmalarından çok, hükümet ve bürokratların planlar doğrultusunda özel sektörü kontrol etmesi amacına hizmet etmiştir.

1963 yılındaki 15. Genel Kurul’da Birlik Başkanı Behçet Osmanoğlu yönetimi işadamlarının kimliğini korumakta yetersiz kalmakla suçlanmış ve haksız rekabet doğurdukları gerekçesiyle yapılan eleştirilerden ordu pazarları da nasibini almıştır.

¹⁹⁸ Buğra, a.g.e., ss. 259-260.

¹⁹⁹ Alkan, a.g.e., ss. 174-175.

²⁰⁰ Buğra, a.g.e., ss. 321-330.

²⁰¹ Alkan, a.g.e., ss. 178-183.

²⁰² “1963 yılı içindeki toplantılar boyunca hükümete iletilen 104 konudan, 29’u sonuçlanmış, 1964 yılında ise odalar kanalıyla hükümete iletilen 143 talepten 35’i olumlu sonuçlanmıştır.” Alkan, a.g.e., s. 183.

Sonuçta, Osmanoğlu ekibi istifa etmek zorunda kalmış yerine gelen Nuri Ciritioğlu döneminde hükümete yönelik eleştirilerin dozu 1968 yılında İnönü hükümetinin yıkılışına kadar artarak sürmüştür. Örneğin Ciritioğlu Toprak Kanunu Tasarısı ve dış ticaretin devletleştirilmesi konularında İnönü hükümeti dönemini; “Toprak reformu gibi eşyanın tabiatına aykırı eğilimlerin hakim olduğu, dış ticaretin devletleştirilmesi, zirai alet ve cihazlarla gübre ithalatının devlet eliyle yapılması ve (işadamlarına yönelik) bazı çevrelerce desteklenen aleyhte kampanyaların yapıldığı, zulüm, tahakküm ve insan haklarından mahrumiyete varacak bir dönem” olarak tanımlanmıştır.²⁰³

1965 yılında özel sektör yanlısı Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi, odaların eski konumlarına geri çekilmelerine yol açmıştır. Hükümetin özel sektör yanlısı tavrı dolayısıyla odalar, hükümet ile aralarında bir sorun çıkmayacağını düşünmeye başlamışlardır.²⁰⁴ TOBB'nin 17. Genel Kurulu'nda yönetimi Ciritioğlu'ndan devralan S. Enver Batur, yeni hükümetten memnuniyetini açıklarken, hükümetten servet beyanlarının kaldırılması ve toprak reformundan vazgeçilmesini talep etmiş, yeni hükümet de Birlik yönetiminin yetkilerinin artırılması taleplerini sıcak karşılayarak, kalkınma planlaması ve yıllık programların hazırlanmasında özel sektörün mütalaa vermektten öteye daha geniş şekilde yetkili kılınmasını prensip olarak benimsediğini beyan etmiştir.²⁰⁵

Odalar birliği ile Hükümet arasındaki bu sıcak hava Birlik içinde çoğunluğu oluşturan Ticaret Odalarının hükümetin sanayi burjuvazisi lehine kaynakları paylaştıran politikasına karşı çıkararak daha sonraki bölümde belirtileceği gibi 1969 yılında Necmettin Erbakan'ı TOBB başkanlığına seçmeleri ile bozulacaktır. Sonuç, Hükümetin seçim sonuçlarına müdahalesi ile polis zoruyla Erbakan'ın görevden alınması ve Birlik'in ithal kotalarını dağıtma yetkisinin askıya alınmasıdır.²⁰⁶ Bütün bu olanlar Birlik içindeki Sanayi odalarını ürkütmüş, önce bağımsız bir sanayi

²⁰³ Alkan, a.g.e., ss. 184-185.

²⁰⁴ Buğra, a.g.e., s. 330.

²⁰⁵ Alkan, a.g.e., s. 186.

²⁰⁶ Alkan, a.g.e., s. 194.

meclisinin kurulması girişimlerinin²⁰⁷ ve sonrasında da TÜSİAD'ın kurulmasını oluşturacak dinamiklerden birini oluşturmuştur.

1960-1971 döneminin önemli gelişmelerinden birisi de bir grup işadaminin 1961 yılında Nejat Eczacıbaşı'nın önderliğinde “komünizme gidebilecek yolları engellemek ve özel girişimciliğin yararlarını kamuoyuna duyurulmasını sağlamak” amacıyla Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti'ni kurlmalarıdır. Buğra'ya göre; “Bu yapı, 1961 Anayasası'nın liberalliği nedeniyle doğal olarak uzun yıllar bastırılmış olan halkçı ve sosyalist hareketlerin yayılmasına karşı düşünülmüş çok ince bir karşı koyma girişimidir.”²⁰⁸ Yine Ayşe Buğra'ya göre bu proje “kaba bir anti-komünizme kaçmadan, özel girişimcilik felsefesinin gelişmesine katkıda bulunacak entelektüel bir ortamın hazırlanabilmesi için, işadamlarını, akademisyenleri ve hükümet yetkililerini bir araya getirmeyi hedeflemektedir.”²⁰⁹ Bu vesileyle, işadamlarının bir bölümünün ılımlı sosyalist görüşlerle tanışmak ve aynı şekilde bazı sosyalist entelektüellerin de işadamlarıyla dostane bir hava içerisinde bir arada bulunma imkanı elde ettikleri belirtilmektedir.²¹⁰ Bu günde bu örgüt TESEV adı altında hedefleri ve amaçları gelişen koşullara göre değişmiş olarak görevine devam etmektedir.

İşçi sendikaları açısından, 1961 anayasasını temel alan 1963 tarihli yeni çalışma yasasının yürürlüğe girmesi ile, sendikaların grev hakkına sahip, toplu sözleşme yapabilecek kuruluşlar haline gelmeleri ve bunun sonucunda TÜRK-İŞ'i 1961 Anayasasının tanıdığı haklara sahip çıkmadığı için ve bazı dış yardımlar alması nedeniyle eleştiren bazı sendikaların TÜRK-İŞ'ten ayrılarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurlmalarıdır.²¹¹ Bu gelişme sınıf sendikacılığının gelişmesi açısından önemli olsa bile Türk sendikacılığındaki bu bölünme Alpaslan Işıklı'ya göre; daha sonraki dönemlerde bazı güçlere, bir yandan

²⁰⁷ Alkan, a.g.e., ss. 188-191.

²⁰⁸ Buğra, a.g.e., ss. 201-202.

²⁰⁹ Buğra, a.g.e., s. 131.

²¹⁰ Buğra, a.g.e., s. 335.

²¹¹ Kemal Sülker, “Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7.Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s.1845.

DİSK’i tecrit etme, diğer yandan TÜRK-İŞ bünyesindeki faaliyetlerinde rahatlık sağlama bakımından elverişli bir ortam kazandırmıştır.²¹²

Aynı zamanda DİSK’in kurulması işadamları arasına önemli bir grup, işçi hareketine ve hareketi destekleyen entelektüellere karşı açık bir mücadeleye girme düşüncesi ile Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nu (TİSK) kurmuşlardır. Bu konfederasyon, işçi hareketinin hem ekonomik kriz hem de emek karşıtı yasalar tarafından neredeyse yok edildiği dönemlerde bile, işçi taleplerine karşı tavır almayı sürdürmüştür.²¹³

Bu dönemde ortaya çıkan bazı yarı-kurumsal işadamlı örgütlerinin politika alanında önemli bir rol oynama amacı taşıdığı görülmektedir. Bunların bazıları Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasındaki ilişkilerle ilgili bir rol oynamak üzere İstanbul Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Odası tarafından kurulan İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ve Odalar Birliği tarafından kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)’dur. Bu örgütler her zaman hükümetlerle iyi ilişkiler içinde olmuştur. Buğra’ya göre hükümetler ile sorun yaşamamalarının nedeni, bunların “iç politika alanında değil, dış faaliyetler alanında faaliyet göstermeleridir”²¹⁴

E. Demirel’in “Muhafazakar Liberalizmi” ve Sonuçları

27 Mayıs’tan sonra ilk genel seçimin yapıldığı 15 Ekim 1961’den, 10 Ekim 1965 seçimlerine kadar Türkiye çoğunluğu İnönü başkanlığında olmak üzere koalisyonlarla yönetilmiştir.

AP’nin ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala’nın ölümü ile eski DSİ genel müdürü ve bir Amerikan şirketi’nin Türkiye temsilcisi Süleyman Demirel genel başkanlık seçiminde milliyetçi Saadettin Bilgiç’i geride bırakarak 29 Kasım 1964’te AP’nin ikinci genel başkanı olmuştur.²¹⁵ Metin Toker’e göre; bu dönem ABD de Türkiye’de İsmet Paşa’nın yerine bir başbakan aramaya başlamıştı.²¹⁶ Süleyman

²¹² Alpaslan Işıklı, “Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s.1833.

²¹³ Buğra, a.g.e., s. 334.

²¹⁴ Buğra, a.g.e., ss. 354-355.

²¹⁵ Tanel Demirel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, ss. 37-38.

²¹⁶ Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 yıl*, c. 4, Ankara: Burçak Yayınları, 1969, s. 120’den aktaran Gevgilili, a.g.e., s. 274.

Demirel Batı ve ABD açısından, ancak saygı ve anlayışla karşılanacak liberal bir dünya görüşünün tüm özelliklerine sahipti. Kapalı bir toplumu değil, açık bir düzeni savunuyordu.²¹⁷ Süleyman Demirel liberal dünya görüşünü, özgürlükçü ve hukuk devletini savunan fikirlerini “Büyük Türkiye“ kitabında şöyle vurgulamaktadır;

“İnsan haklarına dayalı hür, demokratik hukuk devletinin büyük vazifeleri vardır. Bunu yaşatabilmek, devam ettirebilmek kendiliğinden olmaz. İkinci bir alternatifi de yoktur. Hürriyetlere tahammül olunacak, hürriyetler yaşatılmaya çalışılacaktır. Asırlar boyu bunun mücadelesi yapılmıştır. Biz buna tahammül edemiyoruz diye bundan vazgeçmek ne derece akıl kâıdır? Hürriyet için mücadele edilir ama hürriyetsizlik için mücadele edilmez. Hürriyetlere tahammül edebilmek lazımdır. (...) Kötüye kullanılır endişesini bertaraf etmek için hürriyetleri bertaraf etmeye gidemeyiz.”²¹⁸

Demirel liberal demokrasi için gerekli olan basın özgürlüğü ve insan hakları konusunda düşündüklerini de bu çalışmasında dile getirmektedir;

“Cumhuriyet demek kâfi değildir. İnsan haklarına dayalı, demokratik cumhuriyet demek gerekir. Bir ülkede hür basın mevcutsa, milli üniversiteler mevcutsa o ülkede insan hakları ve insan hürriyetleri teminat altındadır. Millet milli iradeye karışmıyorsa, o zaman cumhuriyet olmaz.”²¹⁹

Demirel, ekonomik liberalizm ile girişim özgürlüğü arasındaki ilişkiyi ise şöyle izah etmektedir;

“Türkiye kapalı ekonomi’ye gidemez. Bu itibarla dış pazarlara uyabilme imkanını yani rekabet gücünü kaybetmemelidir. (...) Türkiye müstahsilini ve müstehlikini koruyan ve piyasa ekonomisi kurallarına göre işleyen daha geniş bir iç pazar meydana getirebilmelidir. (...) Devlet, ister büyük olsun ister küçük olsun her yerde, her devirde kendisini bürokrasiden kurtarabilmiş değildir. Bugünkü mücadelemiz devleti bürokrasiden kurtaramaz. Bunun en kestirme yolu, vatandaşın hepsini işçi ve memur haline getirmek değil, fakat vatandaşlara kendi hür teşebbüsü ile çalışmak hakkını devam ettirmektir. (...) Bizim felsefemizin temelinde yatan hür teşebbüs fikri, her vatandaşın kalkınmaya kendi isteği ile katılmasıdır.”²²⁰

Demirel Türk toplumunun çoğunun muhafazakar değerlere bağlılığını da görmekte, toplumun özgürlük ve değişim isteğini de temel değerlere bağlı kalarak

²¹⁷ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 275.

²¹⁸ Süleyman Demirel, *Büyük Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975, s. 14-15.

²¹⁹ Süleyman Demirel, a.g.e., s. 20.

²²⁰ Süleyman Demirel, a.g.e., s. 15-17.

nasıl çözümleyeceğini daha sonra Özal'lı ANAP ve Tayyip Erdoğan'lı AKP'de de görüleceği gibi şöyle açıklamaktadır;

“Bugün Türkiye 1946 Türkiye'sinden daha mı geridir? Elbette değildir, toplum değişecektir. Fakat toplumun temel değer hükümleri kolay değişmeyecektir. Bunları muhafaza edeceğiz. (...) Temel değer hükümlerini inkar ederek çağdaş düzeye varmamız mümkün değildir, buraya ulaşamayız. Ulaştık dediğiniz anda taklitçi ve kopyacı olursunuz. Bunu kendinize mal edip damganızı vurmak mecburiyetindediniz. Kendi milli renginize ve hasletlerinize göre işler halde tutacaksınız.”²²¹

Demokratikleşme, özgürleşme ve değişimin Türkiye'de resmi ideoloji ile çelişen sol'un bazı kesimlerinin, baskı altındaki çeşitli dinsel grupların ve bazı etnik grupların isteği olduğu belirtilmekte, sanayi ağırlıklı burjuvazinin bu merkezdisi güçlerin gönüllü yada gönülsüz desteğini alarak 1965 ve 1969'da tek başına iktidara gelebildiğini değerlendirmektedir.²²²

Gevgilili'ye göre;

“Liberal eylem, ekonomide ve sosyal yaşamda kendi maddesel dayanaklarını geliştirirken, bir başka tarihsel birikimin türünü olan ve genellikle resmi ideoloji'nin doğal uzantısı niteliğindeki devlet aygıtları üstündeki egemenlik savaşımını da geliştirecekti. Bu da, AP'nin doğrudan kapitalist üretim ilişkilerini geliştirme siyasetine uygun bir bürokrasi yaratma çabalarıyla oluşacaktır: Önce bürokrasinin en üst noktaları elde edilmeye çalışılacaktır. Buna tarihsel bürokrasi memur kıyımı adını verecektir. Giderek bürokrasi içinde, onları yeni programla bütünleştirmeye dönük dünya görüşü değişikliklerine yönelinecektir. Son aşamada dönüşmekte olan bürokrasi de kendine özgü bazı tasarruf kurumları yaratarak , kapitalist üretim ilişkilerine katılan ve pay alan bir modele kaydırılmak istenecektir.”²²³

Bu amaçla OYAK benzeri bir yapılanma da sivil bürokrasi için Memur Yardımlaşma Kurumu (MEYAK) kurulmuş, bu amaçla memur maaşlarından ayda yüzde 5 kesinti yapılmasına başlanmıştır.²²⁴ MEYAK'ın topladığı fonların değerlendirilemeyip, hükümetçe bütçe açığının finansmanı için kullanılmasıyla MEYAK tasfiye edilmiştir.

²²¹ Süleyman Demirel, a.g.e., s. 9-20.

²²² Gevgilili, a.g.e., s. 296.

²²³ Gevgilili, a.g.e., s. 297.

²²⁴ Gevgilili, a.g.e., s. 404.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde kendi iç dinamiklerinin zorlaması ile oluşan üretici güçlerin gelişme süreci, Türkiye gibi az gelişmiş kapitalist ülkelerde belli üretim dallarında gelişmiş kapitalist ülkelerin emek süreçleri, teknolojileri ve artık değer üretme biçimlerinin taklidi ile geliştiğinden, farklı birikim süreçlerine tekabül eden düzenleme biçimleri bir arada varılmakta, bu da yeniden üretimin istikrarını güçleştirmekte, iktisadi dalgalanmalar ve yapısal krizler, devletin düzenleyici rolünü daha çok öne çıkarmaktadır.²²⁵ DPT'nin kurulması Türkiye'de yeni bir birikim sürecine geçişin ve devletin düzenleme rolünün tekrar öne çıkışının habercisi olmuştur. Birinci Beş Yıllık Plan (1963-1967) ile başlayıp, bilhassa 1967'de uygulanmaya konulan İkinci Beş Yıllık Plan ile biçimlenen ve 1968'de Turgut Özal'ın yönetimi altında özellikle sanayi kesiminin yatırım politikalarının desteklenmesi, teşvik belgesi alan şirketlerin vergi indirimleri, kredi olanakları, dış alımlarda gümrük bağışıklık ve taksitlendirmeleri, alt yapı kolaylıkları yoluyla planlı biçimde büyümeleri amacıyla kurulmuş bulunan DPT'nin uygulamalarıyla yönlendirilecek olan İthal İkameci Sanayileşme (İİS) modelinin 1980'lere kadar belirleyici ekonomik model olarak Türkiye'de hüküm sürdüğü görülmektedir. Keyder'e göre;

“İİS'nin tanımlayıcı özelliği, daha önce ithal edilen malları imal eden yerli sanayinin gümrük duvarları arkasında korunmasıdır. (...) İİS, mevcut bütün girişim imkanlarını milli burjuvaziye ayırmaktan çok, ülkede bir sanayi sektörü oluşturmak amacıyla sanayi faaliyetine himaye sağlamak anlamına gelir. Yerli burjuvazi 19. yüzyıl Alman ve İtalyan burjuvazilerine göre çok zayıftır. Bu yüzden amaç dünya pazarında rekabete hazırlanmak değildir. Uluslar arası sermayeyle rekabetin söz konusu olmaması yalnızca içerdeki sanayi sektörünün geliştirilmesi anlamına gelir.”²²⁶

İthal İkameci Sanayileşme'nin bir özelliği iç tüketim için Türkiye'de patent ve marka antlaşmaları ile kurulan montaj fabrikalarıdır. Bunlar içinde ilk göze çarpanlar ise otomobil, traktör, radyo, tv ve dayanıklı tüketim fabrikalarıdır. İthal ikameciliğinin ilk dönemlerinde Koç Grubu 1963'te holdingleşmiş ve Anadol markası ile otomobil üretmeye başlamış, Sabancı Holding ise 1967'de kurulmuş ve

²²⁵ Tülay Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, *11. Tez Kitap Dizisi-3*, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, 1986, ss. 86-89.

²²⁶ Keyder, a.g.e., s. 207-208.

DPT'nin başında bulunan Turgut Özal'ın yönlendirmesiyle lastik imalatında kullanılan kord'un imalatına başlamıştır.²²⁷

İİS'nin ekonomiye getirdiği başka bir özellik ise üretim malları, ara mallar ve hammadde ithalatının toplam ithalat içinde ezici bir ağırlığa (yüzde 95-97) sahip olmasıdır. Bu oran hem ithalat ikamesinde ne ölçüde başarıya ulaşıldığını, hem de sanayi sektörünün döviz teminine aşırı bağımlılığını göstermektedir.²²⁸ Üretimi sürdürebilmek için sanayicilere ucuz döviz sağlanmasının Türk Lirası'nın resmi değerinin piyasa değerinin çok üstünde tutularak sağlanmaktadır. Resmi kurdan döviz elde etme şansı olan sanayiciler, ithal girdileri iç pazarda paraya çevrilecek nihai mallara dönüştürdükleri anda, büyük rantlar toplamışlardır. TL'nin değerinin yüksek tutulmasıyla ihraç ürünleri yetiştiren çiftçiler dış ticarete zarara uğramaya başlamışlar, ithalatçılar kullanma ayrıcalığını elde ettikleri döviz piyasa kurunun altında satın alabilirken, ihracatçılar ise ürünlerini satarak kazandıkları döviz karşılığı daha az TL alabilmişler ve tarım kesiminden "sanayiciler yararına" bir transfer gerçekleşmiştir. İktisadi artığın istenilen şekilde dağıtılmasında sanayi burjuvazisinin hakimiyetindeki devlet politikalarının rolünü gösteren bir başka faktör de; özel sektörün kâr oranını korumak için KİT'ler tarafından büyük miktarda ilk sermaye gerektiren ara malların üretiminin sağlanması ve düşük fiyatlı girdilerin üretimi, devlet teşebbüslerinin, şeker ve tekstil hariç, pazarın tüketime dönük alanlarına girmemesi ve KİT ürünlerinin fiyatını da özel sektör lehine tespit edilmesi olmuştur.²²⁹

Sanayi'nin ihtiyacı olan büyük miktardaki döviz 1960'lardan itibaren yurtdışına giden işçilerin gönderdikleri dövizlerle sağlanabilmiştir. Döviz problemi halledildiği takdirde birikimin başarıyla devam etmesinin ikinci şartı pazarın yaratılmasıydı. Bu dönemde köylülük tarım girdilerine sağlanan sübvansiyonlar ve yüksek destekleme fiyatları ile iç pazarın önemli bir katmanı durumuna gelmiştir. 1960'larda köyler dokuma, giyim, gıda sektörleri ve radyo, teyp televizyon gibi dayanıklı tüketim malları için, önemli bir pazar haline gelmişlerdir. İç pazar için yeni tür tüketiciler de işçilerin örgütlü olan (yaklaşık üçte bir) kısmı olmuş ve ithal ikame eden modern

²²⁷ Buğra, a.g.e., s. 125-126.

²²⁸ Keyder, a.g.e., s. 212.

²²⁹ Keyder, a.g.e., s. 230-236.

sektörde ücretlerin genellikle çok daha büyük oranlarda arttığı, işçi sınıfı içinde, ücretleri ve pazar oluşturma gücü kitlelerinkinden çok daha yüksek olan bir işçi aristokrasisi yaratılmıştır. 1963 ile 1971 arasındaki dönemde, örgütlü sektörde gerçek ücretlerin her yıl yüzde 5 ile yüzde 7 arasında arttığı görülmektedir.²³⁰

Modern sanayi hızla büyümesine rağmen, çok sayıda küçük işyeri varlığını sürdürmüş, sanayi merkezlerinin çevresinde toplanmış sanayi sitelerinde ve Anadolu'daki küçük şehirlerde, mahalli talebi karşılayan geleneksel sanayilerde, işçiler yaygın şekilde sömürülmüş, genellikle sigortasız çalıştırılmışlar, asgari ücret mevzuatına uyulmamış, çocuk emeği yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Modern sanayi sektörünün başarısını hazırlayan nedenlerden birisinin de küçük sanayide çalışan küçük ücretli işçilerin aşırı sömürülmesi ve bu işçilerden yüksek oranda artı değer çeken küçük sermayedarların, bunu fiyat mekanizmasıyla büyük sermayedarlara terk etmeleri olduğu belirtilmektedir.²³¹

Bu dönemin ilginç bir özelliği de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının epeyce düşük olmasıdır. 1961-75 döneminde toplam yabancı sermaye girişi 200 milyon dolar civarında olmuştur. Yabancı sermaye girişi Güney Amerika ülkeleri ile karşılaştırıldığında, yabancı sermaye girişlerinin bu dönemde Arjantin'de 1,480 milyar dolar (1973), Brezilya'da 6,900 milyar dolar (1976) ve Meksika'da 3,670 milyar dolar (1975) olduğu görülmektedir.²³² Buradan hareketle, Türkiye'de liberalizmin gelişiminde yabancı sermayenin payının yok denecek kadar az olduğu, bunun yanında dış yardım ve borçların belirleyici olduğu sonucu çıkarılabilir.

Demirel'in liberal programında kaynakların sanayi burjuvazisi lehine paylaşılmasına ilk tepkilerden birisinin Anadolu ticaret burjuvazisinin desteğini alarak 1969'da Necmettin Erbakan'ın Odalar birliği başkanlığını kazanması olduğu görülmektedir. Ancak yasal açıdan uygun biçimde seçilmediği gerekçesiyle Erbakan AP tarafından polis zoruyla Odalar Birliği'nden çıkarılarak, S. Enver Batur göreve getirilmiştir.²³³ Erbakan bunun üzerine 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız milletvekilliğine adaylığını koyarak seçilmiş, daha sonra 1970'de Milli Nizam

²³⁰ Keyder, a.g.e., ss. 212-220.

²³¹ Keyder, a.g.e., ss. 238-240.

²³² Keyder, a.g.e., ss. 246-248.

²³³ Gevgilili, a.g.e, ss. 384-385.

Partisi'ni (MNP) kurmuştur. Sanayi burjuvazisi ile Anadolu'daki bağımsız küçük tüccarlar, esnaf ve sanakarlar arasındaki çatışma AP'de de sürmüş ve 41 milletvekili AP'den ayrılarak 18 Aralık 1970'de Ferruh Bozbeyli'nin genel başkan ve Saadettin Bilgiç'in genel başkan yardımcısı olduğu Demokratik Partiyi kurmuşlardır.²³⁴ Sağda Anadolu ticaret burjuvazisinin lehine diğer bir gelişme de daha önce CKMP'ni ele geçiren Alparslan Türkeş'in şubat 1969'da partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmesidir.²³⁵ Alparslan Türkeş, dokuz ışık adını verdiği ilkelerinde²³⁶, hürriyetçilik, şahsiyetçilik ile toplumsuluğu bağdaştırmaya çalışarak radikal milliyetçi söylemlerle daha sonra hem ticaret hemde sanayi burjuvazisi tarafından her türlü sol gruba karşı kullanılacak "Ülkücü Komandolar" 'ın yetiştirilmesi sağlamıştır.

CHP ise "Ortanın Solu" tartışmaları ile bölünmüş, 48 milletvekili ayrılarak Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığında Güven Partisi'ni kurmuşlardır.²³⁷ Daha sonra Kemal Satır, Orhan Kabibay ve bir grup milletvekili daha ayrılıp Cumhuriyetçi Parti kuracaklar, daha sonra bu Parti GP ile birleşip Cumhuriyetçi Güven Parti'yi (CGP) oluşturacaktır. TİP'te ise Prag olayları sonrasında, Aybar tarafından başlatılan güler yüzlü sosyalizm tartışmaları sonucunda, 1969'da Aybar genel başkanlıktan ayrılmış ve 29 Ekim 1970'de 4. Kongre'de Behice Boran genel başkan olmuştur.²³⁸ Bu kongreden sonra TİP Doğu sorununu öne çıkaracak ve Doğu mitingleri de bahane edilerek 12 Mart 1971'den sonra kapatılacaktır.

Sendikal alanda ise işçilerin talepleri, sanayi burjuvazisinin izin verdiği ücret düzeyleriyle ilgili istekleri aşmış ve emek süreci sorgulanmaya başlanmıştır.²³⁹ 1967'de DİSK'in kurulmasının da bu süreci hızlandırdığı değerlendirilmektedir.

Ahmad'a göre Türkiye'de işadamları ve sanayiciler, Anayasa'da cumhuriyetin neden "bir sosyal devlet" olarak betimlendiğini ve neden halka her türlü hakların

²³⁴ Gevgilili, a.g.e., s 426.

²³⁵ Gevgilili, a.g.e., s 372.

²³⁶ Alparslan Türkeş, *Milli Doktrin Dokuz Işık*, İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası, 1978, ss. 16-18

²³⁷ Gevgilili, a.g.e., ss 312-322.

²³⁸ Gevgilili, a.g.e., s 360 ve 426.

²³⁹ Keyder, a.g.e., s. 226.

verilmekte olduğunu kavrayamıyorlardı. Onlar, “(...) disiplinli ve sıkı denetim altında bir iş gücünü tercih ediyorlar, ve Türk işçilerine grev ve toplum sözleşme hakkı verme zamanının henüz gelmediğini inanıyorlardı.” Yine bu çelişki Ahmad’a göre, ancak 1971 askeri müdahalesi ile sermaye lehine çözümlenecektir.²⁴⁰

Demirel hükümetinin Meclis’e gönderdiği sendikalar kanunu tasarısına çalışma komisyonunda yer alan TÜRK-İŞ üyesi CHP’li milletvekillerinin DİSK aleyhine “bir sendikanın Türkiye çapında etkinlik gösterebilmesi için, o iş kolundaki işçilerin en az üçte birini temsil etmesi” kuralını eklemesi ve konfederasyonlar hususunda önemli kısıtlamalar getirilmesini 12 Haziran’da Meclis’in onaylaması üzerine 15-16 Haziran 1970’de İstanbul’da 75 bin işçinin katıldığı ve çoğu yerde işçi ile polisin çatıştığı büyük olaylar yaşanmıştır.²⁴¹ Sanayi burjuvazisi ile ticaret burjuvazisi arasındaki kar paylaşım savaşlarına, 1968’den itibaren Fikir Klüpleri Federasyonu (FKF) üyesi üniversite öğrencilerinin de milli burjuvazi lehine katıldıkları görülmektedir. Gençlik içinde yaygınlaşmaya başlayan görüşün sosyalizm’den önce tam bağımsızlığı öne çıkaran “anti-emperyalist” fikirler olduğu görülmektedir.²⁴² Milli Demokratik Devrim (MDD) Tezi’nin savunucularından Mihri Belli’nin *Türk Solu Dergisi*’nde tüm milli kuvvetlerin bir geniş çevrede toplanma önerisi uluslar arası kapitalist sermaye ile bütünleştiği savunulan sanayi burjuvazisine karşı kurulacak bir cepheyi vurgulamak amacını güttüğü düşünülmektedir; Belli *Türk Solu*’nda şöyle demektedir;

“(…) anti-emperyalist mücadele, sosyalizm-kapitalizm mücadelesi değildir. Bu mücadele, Türk vatanını sevenlerle vatan satıcısı arasındaki mücadeledir. Başta işçi, aydın, devrimci gençlik, sosyalist olsun, ortanın solu olsun, mukaddesatçı olsun, TİP’li, CHP’li, AP’li, MP’li, CKMP’li olsun her Türk’üm diyen vatandaşın milli haysiyetimizle bağdaşmayan bu acı gerçek karşısında ya istiklal, ya ölüm şiarının etrafında saf tutması gerekir.”²⁴³

²⁴⁰ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 171.

²⁴¹ 15-16 Haziran olayları için daha fazla bilgi için bkz. Kemal Sülker, *Türkiye’yi Sarsan 2 Uzun Gün*, İstanbul: Yazko Yayınları, 1980.

²⁴² Gevgilili, a.g.e., s. 41.

²⁴³ *Türk Solu Dergisi*, Sayı:17, 10 Mart 1968, s.1’den aktaran Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, ss. 55-356.

Bu mücadele İdris Küçükömer'e göre zinde güçlerle yapılmalıdır. Zinde güçler ise o tarihler ona göre gençlik ve ordudur.²⁴⁴ Gençliğin bir bölümünün bir sınıf yararına ideolojik söylemler ile nasıl kullanıldığını Hasan Cemal *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım* adlı kitabında örneklerle anlatmaktadır.²⁴⁵ Sonuç ise; 8/9 Mart'ta yapılması planlanan sol darbenin başarısızlığa uğraması ve 12 Mart 1971'deki darbe sonucu yapılan "balyoz hareketi" ile tüm sol aydınların toplanması, gözaltılar, 30 Mart 1972'de Kızılder'e gençlik önderi Mahir Çayan ve arkadaşlarının öldürülmeleri, 6 Mayıs 1972'de ise Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamıdır

Süleyman Demirel Liberalizmi'nin sonunu getiren olaylar zinciri 1970 Mayıs'ında meclise getirilen "Finansman Kanunu" ile başlamıştır. Bu kanun ile Türkiye'de mülk sahiplerinin her türlü mülk ve gelirleri için yeni vergiler getirilmiştir. Bunların başlıcaları Taşıt Alım Vergisi, İşletme Vergisi, Gayrimenkul Değer Artış Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Bina İnşaat Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi, Damga Vergisi ve Harçlar Gider Vergisi v.b. vergilerdir.²⁴⁶ Burjuvazinin bunlardan hoşnut olacağı düşünülemezdi. Hatta Gülten Kazgan'a göre; "getirilmekte olduğu vergi tedbirleri karşısında AP hükümeti artık sağcı bir hükümet olarak düşünülemezdi."²⁴⁷ Demirel hükümetinin sanayi burjuvazisi aleyhine aldığı bir diğer karar ise 10 Ağustos 1970'de aldığı devalüasyon kararıdır. Bu kararla 1 dolar 1960'dan beri uygulanan 9 TL'sından 15 TL'sına yükseltilmekteydi. İİS sürecinde sanayi burjuvazisi resmi kurdan aldığı dövize artık yüzde 66,6 daha fazla ödemek zorunda kalacaktı. Enflasyonun da bu oranda artmaması için hükümet bir dizi ekonomik önlemler almış ve bir Ekonomik Komite kurarak fiyat artışlarını denetlemeye başlamış, ve haksız görülen zamları yapanların dışalım, kredi ve benzeri kolaylıklarının kaldırılacağını açıklamıştır.²⁴⁸

Bu arada ABD'nin dış yardımı kısması ile Türkiye, Sovyetler Birliği'nden aldığı yaklaşık 500 milyon dolar kredi ile Seydişehir Alüminyum, İskenderun Demir Çelik ve Aliğa Rafinerisini tamamlamış, kredi yanında Türkiye'ye Sovyet

²⁴⁴ Küçükömer, *Bütün Eserleri-1, Yön ve Ant Yazıları: Cuntacılıktan Sivil Toplumla*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s. 27'den "Bizim Liberallerimiz", *Yön Dergisi*, 24 Ekim 1962.

²⁴⁵ Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999

²⁴⁶ Gevgilili, a.g.e., ss. 401-403.

²⁴⁷ Gülten Kazgan, "Düşünenlerin Forumu", *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 1970, İdris Küçükömer, *Bütün Eserleri-5, Türkiye Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994 içinde, s. 18.

²⁴⁸ Gevgilili, a.g.e., ss. 406-407.

teknisyenlerinin de gönderilmiştir.²⁴⁹ Arap dünyasına giden Rus Mig savaş uçaklarına Türkiye üzerinden geçme müsaadesi ve alan kolaylıkları verilmesi de bu dönemde Demirel hükümetini ABD ile karşı karşıya getirmiştir. İdris Küçükömer'in şubat 1970'de tespit ettiği gibi;

“Bu gelişmeler elbette bazı kulaklara kar suyu kaçırarak, Hegel'in söylediği gibi Demirel artık dünyayı yöneten tarihin kurnazlığı karşısında kalacak ve görevini bitirmiş olarak iktidardan düşecektir”²⁵⁰

1960-71 zaman dilimi, bir yandan DPT'nin kurularak, kaynakların sanayi burjuvazisine aktarıldığı ve İthal İkameci Sanayileşme (İİS) modelinin yükselişe geçtiği bir birikim modeline işaret etmekte, bir yandan da 61 Anayasası ile siyasi iktidarın sınırlandırılarak, bireysel özgürlüklerin güvenceye alındığı, özgürlükçü ve çoğulcu, sosyal liberal bir dönemi göstermektedir. Türkiye batılı anlamda liberal demokrasiye en çok bu dönemde yaklaşmıştır. Ancak kapitalizmin gelişim düzeyindeki zayıflık birikim sürecinde tıkanıklıklar oluşturmuş, buna bağlı olarak mevcut üstyapı kurumları geçerliliklerini yitirmişlerdir. Buna bağlı olarak sanayi burjuvazisinin kişisel özgürlüklerdeki gelişim ve toplu sözleşme düzeninden duyduğu rahatsızlık ve siyasi iktidarın dünyadaki egemen güç ABD ile çelişkileri bu dönemin sonunu getirmiştir. Sistemin bu çelişkileri 12 Mart 1971'de bir kez daha ordunun müdahalesi ile çözülmeye çalışılmıştır.

²⁴⁹ Gevgilili , a.g.e., s. 389.

²⁵⁰ İdris Küçükömer, Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1970, İdris Küçükömer, *Bütün Eserleri-5*, , *Türkiye Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994 içinde, s. 17.

IV. SANAYİ BURJUVAZİSİNİN İKTİDAR YÜRÜYÜŞÜ

(1971-1980)

12 Mart 1971 günü Türkiye Radyolarından okunan ve Kuvvet Komutanları ile Genel Kurmay Başkanının imzaladığı ve daha sonra “12 Mart Muhtırası” adı verilecek belgeye,²⁵¹ 1961 Anayasası ile siyasal alanda başlayan liberalleşmeye son on senedir kaynakları kendi lehine kullanan sanayi burjuvazisinin daha fazla tahammül edemediğinin ve Amerika’dan uzaklaşıp Sovyetler Birliği’ne yaklaşan bir hükümeti ABD’nin gözden çıkarmış olmasının bir sonucu olarak bakılabilir.

A. Kişisel Özgürlüklerin Sınırlandırılması : 12 Mart 1971

12 Mart’tan kısa bir süre sonra 2 Nisan 1971’de Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD) kuruluşu ve hemen arkasından grev ve lokavtların yasaklanması, 1973 seçimlerine kadar 2 yılda yaşanacakların öncülleri olarak gösterilebilir. Ordunun duruma el koyduğu ve grevlerin yasaklanıp sendika liderlerinin hapsedildiği iki yılda gerçek ücretler yüzde 10 gerilemiştir.²⁵² Feroz Ahmad’ın deyişi ile “işçi hareketi bir hamlede, toplu sözleşme ve grevleri Türkiye’nin üstesinden gelemediği bir lüks olarak gören işveren kurumlarının insafına terk edilmişti.”²⁵³

Türkiye bu dönemde 1971 Mart’ında 23 bakanın 14 tanesi parlamento dışından kimseler ile kurulan Nihat Erim Hükümeti ile başlayıp, 1972 haziranda Ferit Melen ile devam eden, 1973 Ekim ayında Naim Talu Hükümeti ile neticelenecek ve hükümet üyelerinin çoğu sanayi sermayesine yakın ilişkileri olan teknokrat hükümetler ile yönetilmiştir.²⁵⁴

²⁵¹ Gevgilili, a.g.e., s. 459-460.

²⁵² Keyder, a.g.e., s.219.

²⁵³ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 195.

²⁵⁴ Gevgilili, a.g.e., ss. 467 ve devamı.

Bu ara dönemde 1961 Anayasasının getirdiği liberal özgürlükler kısıtlanmış gençlik örgütleri kapatılmış, sendika ve meslek örgütlerinin bütün toplantı ve seminerleri yasaklanmış, bazı gazetelerin yayını durdurulmuş, bir çok kitap yasaklanmıştır. Ülkenin tek sol partisi TİP bu dönemde kapatılarak yöneticileri tutuklanmıştır.²⁵⁵

12 Mart döneminde göze çarpan bir diğer noktada Muhtıra açıklandıktan sonra ilk günlerde Dev-Genç'ten, Türkiye Öğretmenler Sendikası'na (TÖS) tüm dernekler, solda görünen aydın ve yazarların hatta DİSK'in bile 12 Mart Muhtirasını olumlu karşılamalarıdır.²⁵⁶ Neredeyse tek karşı çıkanlar TIP ve CHP genel sekreteri olan Bülent Ecevit'tir. Ecevit 12 Mart'a karşı protestosunu 21 Mart 1971'de CHP Genel sekreterliğinden istifa ederek de göstermiştir.²⁵⁷

Sol görüşlü yazar ve entelektüellerin bir çoğunun 12 Mart Müdahalesine ilk günlerde gösterdikleri olumlu tepkinin -Doğan Avcıoğlu ve çevresinin MDD tezleri ile şekillenen- asker ve sivil kökenli aydınların o yıllarda “yeni devletçilik” denilen alternatif bir strateji ile parlamento dışı çözüm arayışlarının sebep olduğu düşünülebilir. Hikmet Özdemir'e göre 12 Mart'ta kaybedenler başbakanlıktan ve hükümetten ayrılmak zorunda bırakılanlar değil, bu aydınlardır.²⁵⁸

12 Mart müdahalesi öncesi ordudaki bazı radikal subayların 9-10 Mart gecesi hükümeti devirerek kökten bir reform programı uygulamaya hazırladıkları belirtilmektedir.²⁵⁹ Bu plan başarıya ulaşmayınca aralarında Tümgeneral Celil Gürkan ve Tuğamiral Vedii Bilget'in de bulunduğu beş general, bir amiral ve 35 albay 16 Mart 1971'de emekliye sevk edilmişlerdir.²⁶⁰ Sungur Savran 9 Mart Hareketini “sınıf mücadelesi yükselişi mücadelesinin küçük burjuva radikalizmi tarafından evcilleştirilmesi ve kanalize edilmesi yolunda bir çaba” olarak görmektedir.²⁶¹

²⁵⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 192.

²⁵⁶ Gevgilili, a.g.e., s. 466.

²⁵⁷ Gevgilili, a.g.e, s. 487.

²⁵⁸ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarihi (1960-1980)”, Sina Akşin (der.);, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, 7.b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2002, s.261.

²⁵⁹ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s.162.

²⁶⁰ Gevgilili, a.g.e, s. 466.

²⁶¹ Savran, “1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler, 11. Tez, s. 159.

12 Mart Yönetimi kişisel özgürlükleri, 1961 Anayasasının kuralları ile kısıtlamakta zorlandığından, 26 Nisan 1971 günü Türkiye'nin 11 Büyük ilinde sıkıyönetim ilan edilmiş,²⁶² Başbakan Nihat Erim'in de "birçok Avrupa ülkesinin anayasasından daha liberal" gördüğü 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler, özerklikler, kişi hakları dernekleşme ve sendikalaşma özgürlükleri başta olmak üzere maddelerinin yarısından çoğu değişmiştir.

Önemli değişiklikler olarak; temel hakların kullanılmasına yeni sınırlamalar getirilmiş, gözaltı süresi 15 güne çıkarılmış, memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmış, hükümete kanun gücünde kararname çıkartma yetkisi tanınmış, TRT'nin özerkliği kaldırılmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.²⁶³

Bu dönemde kişisel hak ve özgürlükler "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" gibi soyut kavramlar kullanılarak kısıtlanmıştır.²⁶⁴ 12 Eylül 1980'den sonra da bu ve bunun gibi soyut gerekçelerin özgürlüklerin kısıtlanmasında tekrar kullanıldığı görülecektir.

1960, 1971 ve daha sonra 1980'de görülecek askeri müdahaleleri, bürokrasinin toplum üzerinde hakimiyet kurma eğilim ve çabası olarak gören ve darbeleri ordunun Kemalist müdahaleci geleneğine bağlayan görüşlerde bulunmaktadır.²⁶⁵ Buna rağmen 1960 ve 1971'den sonra, kaynaklarının sanayi burjuvazisine aktarıldığı, siyasal üstyapının tarımsal / ticari sermaye birikiminden sanayi sermaye birikimine geçiş ihtiyaçlarına göre uyarlandığı, sanayi sermayesinin müdahalelerden sonra kurulan hükümetler üzerinde önemli bir ağırlığa sahip olduğu, ve sanayi burjuvazisinin ağırlıkta olduğu işveren örgütlerinin (TİSK, TÜSİAD) 12 Mart ve 12 Eylül'e olumlu baktığı görülmektedir.²⁶⁶

1971 rejimi kapitalizmin, gelişebilmek için liberal demokrasinin kurumlarına ihtiyacı olmadığını bir kez daha göstermiştir. Burjuvazinin ancak kendini yeteri

²⁶² Gevgilili, a.g.e., s. 466.

²⁶³ Özdemir, a.g.m., s. 265.

²⁶⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 417.

²⁶⁵ Bu tip görüşler için bkz; Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Doğu Perinçek, *İmparatorluktan Günümüze Toplum ve Devlet*.

²⁶⁶ 1971'den sonra kurulan hükümetlere sanayi holdingleri bakan verdiği gibi, Naim Talu gibi bir Sabancı Holding çalışanı başbakanlık dahi yapmıştır, bu görüntüler 1980'den sonra daha yoğun olarak yaşanmıştır.

kadar güçlü hissettiği 1990'lardan sonra demokrasi talep etmeye başladığı görülecektir.

12 Mart Yönetimi, 21 Mayıs 1971'de dini siyasete alet ettiği gerekçesi ile MNP (Milli Nizam Partisi)'ni de kapatmıştır.²⁶⁷ MNP 1970'de Necmettin Erbakan önderliğinde Sünni-İslamcı bir parti olarak kurulmuştur. Tabanda Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren batılılaşmaya tepki duyan tarikatlar olduğu gibi, sınıfsal destekçileri, kaynakların sanayi burjuvazisine aktarılmasına karşı çıkan esnaf zanaatkar ve küçük girişimcileri çevresinde toplayan ticaret burjuvazisidir. Bu siyasi oluşum, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılınca yine aynı sınıfsal destekler ile 1972'de MSP (Milli Selamet Partisi) adıyla tekrar kurulmuş, 2000'lerde sanayi sermayesinin desteğini alan AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) kuruluncaya kadar Refah Partisi. Fazilet ve Saadet Partisi (SP) gibi değişik isimler ile bu sınıfsal ve kültürel tabanın partisi olarak siyaset sahnesinde yerini almaya devam etmiştir.

1971-1973 Ara rejimi, kimilerine göre 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 12 Mart'ın liderlerinden Faruk Gürler'in Genelkurmay Başkanlığından istifa edip Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymas ve kazanamaması ile,²⁶⁸ kimilerine göre ise 1973 seçimleri ile yönetimin yeniden sivilere geçişi ile sona ermiştir.²⁶⁹ 1973 Seçimleri; seçmenin 1960 Darbesinden CHP'yi sorumlu tutması gibi, 1971 rejimine destek veren AP'yi sorumlu tutmasıyla sonuçlanmış, AP oyları 1969 seçimlerine göre büyük oranda oy yitirerek %46,5'ten %29,8'e düşmüştür. Seçimden oylarını artırarak çıkan CHP ise oyların %27,4'ten %33,3'e yükselmiş ancak tek başına iktidarı sağlayacak oy oranına ulaşamamıştır. CHP kendisi gibi sanayi sermayesinin hegemonya kurmasına karşı olan ve Anadolu'daki küçük esnaf ve ticaret sermayesinin desteklediği MSP ile koalisyon hükümeti kurmak zorunda kalmıştır. Bu koalisyon ise 1974 Kıbrıs Harekatından sonra koalisyon protokolüne uyulmaması sebebi ile bozulmuş, ülke 1980'lere kadar Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri veya azınlık hükümetleri ile yönetilmiştir

²⁶⁷ Gevgilili, a.g.e., s. 474.

²⁶⁸ Özdemir, a.g.m., ss. 267-269.

²⁶⁹ Gevgilili, a.g.e., s. 623.

B. Ticaret ve Sanayi Burjuvazisinin Kar Paylaşım Savaşları

1973 Seçimlerinden sonra büyük sermaye iki büyük parti, CHP ile AP arasında kurulacak bir koalisyonu tercih etmişlerdir. Bunun sebebi Ahmad'a göre, Demirel'li AP'nin, CHP'nin işadamları ve sanayicileri endişelendiren radikalizmini önleyebilecek ve dizginleyebilecek olmasıdır. Ancak Demirel siyasi nedenlerle böyle bir koalisyonu girmeyecek, sonuçta, her ikisi de büyük sermaye'ye ve onun ekonomi ve toplum üzerinde giderek artan hegemonyasına karşı olan CHP ve MSP koalisyonu kurulacaktır. CHP'yi MSP'ye yaklaştıran her ikisinin de kaynakların büyük sermayeye sınırsız aktarılmasına karşı çıkmalarıdır. CHP "Türk kapitalizmini halka açmak," MSP ise, kapitalizmin küçük üretici ve tüccarlar yararına olacak şekilde sınırlandırmasını istiyordu.²⁷⁰

Bülent Ecevit 1966 yılında CHP'nin 18. Kurultayı'nın toplanmasından birkaç gün önce yayınladığı *Ortanın Solu* kitabında Gevgilili'nin deyişi ile; "Ziya Gökalp'in devletçi / halkçı / merkezci ideoloji ile Ahi / Lonca töresinin geniş tabanlı bireysel / toplumsal mülkiyet yaratma özelemlerini birleştirmeye çalışmıştır".²⁷¹

Ecevit *Ortanın Solu* kitabında "Ortanın solundakiler bireysel teşebbüsten çok, halk teşebbüslerinin gelişmesine yardımcı ödev bilir" diyerek, mülkiyet haklarının gelişmesini ve kapitalist ilişkilerin halk tabanına yayılmasını savunmuştur. Halkçılık konusunda da "ortanın solundakiler (...), Geniş halk topluluklarının yararını, dar zümrelerin çıkarlarına üstün tutulur" diye yazmış ve bu "halkçı popülist" politikayı iktidar döneminde de uygulamaya çalışmıştır.²⁷² Bu popülist politikalar 1980 öncesi ve Ecevit sonrası hükümetlerinde özelliği olarak, Demirel hükümetleri döneminde de "popülist / kapitalist" politikalar olarak uygulanmıştır. Bu popülist politikaların yansımaları; Kamu iktisadi teşebbüslerinde ücret taleplerine karşı "gevşek" davranma eğilimi, yine KİT'lerin "gevşek" istihdam politikaları, kırsal kesimde de büyük ve küçük tüm çiftçi grupları lehine tarımsal ürünlerde yüksek destekleme

²⁷⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 318-322.

²⁷¹ Gevgilili, a.g.e., s. 319.

²⁷² Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, 4.Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1968., ss. 17-19.

fiyatları olmuştur.²⁷³ Levent Köker'in popülizm eleştirileri Ecevit popülizmine de uygunluk göstermektedir. Ecevit'in "halkçı popülizmi", "kentteki işçi sınıfı kitesinin ve köylülerin desteğini kazanmış, fakat bu iki sektörün özerk örgütsel gücünün sonucu olmayan bir siyasal hareket" olarak kalmıştır.²⁷⁴

Sanayi burjuvazisi 1974 Şubat Eylül ayları arasında 7 ay sürdürülebilen CHP-MSP koalisyon hükümetine kurulduğu ilk günden itibaren bu sebepler ile muhalif olmuştur. 1973 seçimlerinde 3 milletvekili çıkararak MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)'ne bağlı komandolar, koalisyonun kurulduğu günlerden başlayarak, 1980'de büyük sermaye yararına bir rejim yaratılmasına sebep olacak şekilde, kitlelerin otoriter bir yasa ile düzen rejimini ulusun kurtarıcısı olarak sevinçle karşılayacakları bir ortamın yaratılmasına katkıda bulunmuşlar, yaratılan terör ve kaos ortamı karşısını yaratmakta gecikmemiş, yüzlerce aydın ve entelektüel olmak üzere 1980'e kadar olan bu dönem de binlerce insan öldürülmüştür. Ahmad'a göre "Sağcı şiddetin koalisyon hükümetinin kurulmasıyla aynı zamana rastlaması rastlantı değildi."²⁷⁵ Bu olaylar, aynı zamanda 1973 yılı başından itibaren keskinleşmiş bulunan ticaret ve sanayi burjuvazisi arasındaki çıkar çatışmalarının toplumdaki yansıması olarak 1980 12 Eylül'üne kadar devam edecek ve savaşı sanayi burjuvazisi kazanarak, Türkiye'de kesin iktidarını kuracaktır.

Ticaret ve Sanayi Burjuvazisi arasındaki ilk çatışma 1970'lerin başından beri neredeyse dış ticaret artışının tamamını karşılayacak düzeye ulaşmış işçi dövizleri ile yükselen döviz rezervlerinin kullanımı için olmuştur. Ticaret Burjuvazisi, Sanayi Burjuvazisinin yüksek gümrük duvarları ve ithal yasakları dolayısı ile tekel oluşturup, az üretim, yüksek fiyat politikaları ile yüksek kârlar sağladığını ileri sürüyor, yüksek gümrük vergilerinin indirilmesini ve liberal bir dış ticaret rejimi uygulanarak, yükselen döviz rezervlerini bol dışalımında kullanmak istiyorlardı.²⁷⁶ Ticaret burjuvazisine göre kaynaklar bu şekilde Ticaret Sermayesine aktarılmalıydı. Sanayi Burjuvazisi'ne göre ise, birikmiş dövizleri, iç pazar dengesini alt üst edecek

²⁷³ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", Sina Akşin (der.), *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002 ss. 357-358.

²⁷⁴ Levent Köker, *Modernleşme Kapitalizm ve Demokrasi*, 8. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 109.

²⁷⁵ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 207.

²⁷⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10.06.1973, s. 1., Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981 içinde, s. 591.

şekilde kullanmak, sanayi sermayesinin hem pazar egemenliğini, hem de sermaye birikimini ve yoğunlaşmayı kolaylaştıran fiyat egemenliğini kırabileceği için kabul edilemezdi. Ticaret ve Sanayi Burjuvazisi enflasyon yolu ile yapılan kaynak aktarımı konusunda da çatışmakta idiler. Cumhuriyetin ilk 30 yılında Ticaret Burjuvazisini güçlendiren fiyat artışlarından daha sonraki yıllarda artarak sanayi burjuvazisi yararlanmaya başlamıştı.²⁷⁷ Diğer bir çatışmada kredilerin kullanımına ilişkindi; kredilerde büyük bir artış yaşanmasına rağmen bu kredileri çoğunluk sanayi kesimi kullandığından, Ticaret Odası başkanı Behçet Osmanağaoğlu enflasyonla birlikte para darlığından şikayet etmekteydi.²⁷⁸

CHP-MSP koalisyonu 1974 Kıbrıs Harekatı sonunda koalisyon protokolüne uyulmaması sonucu yıkılmış, yerine kurulan Prof. Sadi Irmak Hükümeti meclisten güvenoyu alamamasına rağmen 6 ay boyunca ülkeyi yönetmiştir.²⁷⁹ Daha sonra 31 Mart 1975'ten 1977 sonuna kadar AP, MSP, MHP ağırlıklı Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri ile yönetilen Türkiye, bu dönemde siyasi cinayetlerin yoğun olarak yaşandığı bir terör ve şiddet dönemine girmiştir.

İthal İkameci Sanayileşme (İİS)'nin yoğun olarak talep ettiği döviz, yurtdışında çalışan işçilerin gönderdiği paralarla 1974 yılına kadar sorunsuz sağlanabilmiştir. Yurtdışındaki işçiler gönderdikleri dövizlerle sanayiye ucuz kaynak sağlarken, Anadolu'da göç ettikleri yerlerde de bu dövizler ve yurtdışından getirdikleri eşyalar ile yeni bir tüketim alışkanlığının kazanılmasını sağlayarak, dayanıklı tüketim malzemeleri üreten sanayicilerde büyük üretim artışının yaratılmasına da sebep olmuştur. Örneğin buzdolabı üretimi 1969'da 137000'den, 1975'de 415000'e, TV üretimi 1970'de 5000'in altında iken, 1976'da 570000'e çıkmıştır.²⁸⁰

1973'deki dünya ekonomik bunalımının 1974'lerde Türkiye'yi de etkilemeye başlaması, yurtdışından işçi taleplerinin azalması ve buna bağlı olarak yurtdışından gönderilen işçi dövizlerindeki azalma, bunlara rağmen petrol fiyatlarındaki 4 kata kadar varan hızlı artışlar, Türkiye'yi büyük bir döviz darboğazı ile baş başa

²⁷⁷ Gevgilili, a.g.e., ss. 592-595.

²⁷⁸ *Milliyet Gazetesi*, 17.04.1973, s. 9. (aktaran Ali Gevgilili, a.g.e., s.594.)

²⁷⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 209.

²⁸⁰ Keyder, a.g.e., s. 252.

bırakmıştır.²⁸¹ İthal İkameci Sanayileşmenin ara mallar ve hammadde için gerek duyduğu dövizci sanayiciler 1975-1980 döneminde bir yandan Avrupa'daki Türk işçilerin tasarruflarını resmi kurun üzerinde fiyat ödeyerek diğer yandan ise uyuşturucu madde ve diğer kaçakçıların elindeki dövizci satın alarak sağlamışlardır.²⁸² 1970'lerin sonunda İthal İkameci Sanayileşme modeli ile sermaye birikimini sürdürmenin koşulları iyice daralmış, yapılamayan ithalatlar nedeni ile yatırımcılar bir yana, var olan kapasitelerin bile ancak %30-40'ı işler tutulabilmiş, hızlanan enflasyon stokçuluğu ve karaborsayı çekici hale getirirken, ekonomideki tasarruf-yatırım dengeleri de altüst edip iyice açmaza sokmuştur.²⁸³ Kısaca yüksek gümrük duvarları, sabit kur, korumacı dış ticaret politikası ile desteklenen İthal İkameci Sanayileşme Modeli'nin artık sonuna gelinmiştir. Keyder'e göre, İİS modelinin krize girmesinin bir nedeni de sanayi kesiminde işçilerin aldığı yüksek ücretlerdi. Günlük ortalama ücret 1977 yılında Türkiye'de 11,4 dolar, Yunanistan'da 11,72 dolar, Fransa'da 20,48 dolar, İngiltere'de ise 23,56 dolar iken, kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) göre kıyaslandığında bu ülkelerin GSMH'lerinin sırası ile Türkiye'nin iki-buçuk, altı ve dört katı olduğu görülmektedir. GSMH'ları birbirine benzer olan Güney Kore'deki ücretlerle yapılan karşılaştırmalarda, 1974 yılında Türkiye'de sanayi sektöründeki ücretlerin Kore'deki ücretlerin üç katı, 1977'de iki katı olduğu, 1979 yılında ise yüzde 50 daha yüksek olduğu belirtilmektedir.²⁸⁴ Dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak dış dinamiklerinde etkisi ile "İhracata Yönelik Sanayileşme" modeli 1980'den itibaren sanayi burjuvazisinin tercihi olmuş, bu model normal demokratik koşullarda ve yürürlükteki toplu sözleşme, sendika kanunları ile yürütülemeyeceğinden, kitleler de yoğun bir terör saldırısı altında otoriter bir yönetimi ister hale getirilmişlerdir.

1977 yılına gelindiğine terör ve şiddetin dozu daha da artmıştır. DİSK'in 5 Haziran 1977 seçimlerinde CHP'yi destekleyeceğini açıkladıktan sonra,²⁸⁵ seçimden hemen önce Taksim Meydanı'nda 1 Mayıs 1977'de yapılan kitlesel gösterinin

²⁸¹ Keyder, a.g.e., s. 264.

²⁸² Keyder, a.g.e., s. 258.

²⁸³ Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, 2. Kitap, İstanbul: Belge Yayınları, 1982, s. 81

²⁸⁴ Keyder, a.g.e., s. 220.

²⁸⁵ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 213.

üzerine ateş açılıp, çoğu çıkan panikten 36 kişinin ölmesi, işçi sınıfına verilen son gözdağlarından biri olarak görülebilir.

Bu koşullarda yapılan Haziran 1977 genel seçimlerinde, CHP %41,4 oranında oy alarak oylarını arttırmasına rağmen, tek başına iktidarı kuracak sandalye sayısına ulaşamamış ve ikinci MC hükümeti kurulmuştur. Ömrü 6 ay gibi kısa süren ikinci MC hükümetinden sonra Ecevit, AP'den ayrılan muhaliflerin ve iki küçük sağ parti DP (Demokratik Parti) ve GP (Güven Partisi)'nin desteği ile hükümet kurmuş²⁸⁶, hükümetteki bu tutucuların desteği Ecevit'e programını uygulamaya fırsat bırakmadığı gibi, yükselen terör hareketleri de toplumda demokratik yöntemler ile bu hareketlerin önlenebileceği inancını en aza indirmiştir. Malatya, Sivas gibi Anadolu şehirlerinde alevi cemaatine saldırılar, 22-24 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta 111 kişinin öldürülmesi, en sonunda 1 Şubat 1979'da sosyal demokrat düşünceli bir yazar olan Milliyet Gazetesi başyazarı ve genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi'nin öldürülmesi ile terör doruğa ulaşmıştır.²⁸⁷ Bu dönemde daha sonraki bölümde daha ayrıntılı incelenecek olan 1979 Mayıs ve Haziran aylarında TÜSİAD'ın gazete ve dergilerde Ecevit Hükümeti aleyhine paralı ilanlar yayımlatması²⁸⁸ dönemin özellikleri açısından dikkat çekicidir.

Ecevit Hükümeti 1979 ara seçimlerinde alınan başarısız sonuçlar üzerine istifa etmiş yerine kurulan Demirel'in azınlık hükümeti 12 Eylül 1980'e kadar görevde kalmıştır. Bu dönemde de terör olayları; Çorum'da Alevilere saldırılar ile 50 kişinin ölümü, 22 Temmuz 1980'de Maden-İş Sendikası Başkanı ve DİSK eski Genel Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesi²⁸⁹ ve günde 15-20 siyasi cinayet ile kitlelerde büyük gerginlikler yaratmaya devam etmiştir.

1975'den 1990'ların sonuna kadar devam edecek terör ve şiddet kitlelerde yaşam hakkını, diğer özgürlüklerin üzerinde görmelerine sebep olacak şekilde, demokratik haklarının kullanımını ikinci planda, hatta bazen tehlikeli görecekları

²⁸⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 351.

²⁸⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, s. 266.

²⁸⁸ Alkan, a.g.e., s.225.

²⁸⁹ Ahmad, a.g.e., s.356.

büyük bir travma yarattığı gibi, “Türkiye devletinin varlığının tehdit altında olduğu endişesinin yaygınlaştığı bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur.”²⁹⁰

1979 Dünya ekonomik bunalımının Türkiye’deki yansımaları, döviz sıkıntısı ve iç pazarın tıkanması ile birleşince büyük bir kriz yaşanmasına sebep olmuştur; ve İİS (İthal İkameci Sanayileşme) modeli tıkanmıştır.²⁹¹ Sanayi Sermayesi, içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan çıkmak, uluslararası iş bölümündeki yeni yerini almak ve yeni bir birikim modeli yaratmak üzere planladığı önlemler paketini Demirel Hükümeti aracılığıyla 1980 yılının başlarında uygulamaya koydurmuştur.²⁹² 24 Ocak kararları olarak bilinen ekonomik önlemlerin, İthal İkameci Sanayileşmeden (İİS) İhracata Yönelik Sanayileşme Modeline geçişin koşullarını yaratmaya yönelik olduğu bilinmektedir. 24 Ocak 1980 kararları ile²⁹³; ihracata dönük olarak TL değeri dolara karşı devalüe edilerek 25 Ocak 1980’de 47 TL’den 70 TL’ye çıkarılmış böylece ihraç ürünlerinin fiyatlarının ucuzlaması sağlanmıştır. İthal ürünleri yanında KİT ürünlerinin de fiyatı serbest bırakılarak ticaret kesiminde oluşan rantların, sanayi kesimine aktarılması hedeflenmiştir. Sanayi girdisi niteliğindeki ürünlere uygulanan sübvansiyonlara son verilerek, bu ara mallarının devletten alıp sanayiye satan aracı tüccara giden rantlar kesilmesine çalışılmıştır. Bankalara kredi ve tasarruf hesapları faizlerini serbestçe belirlemelerine olanak sağlayacak şekilde, faiz oranları serbest bırakılmış, daha sonra büyük bir bankerlik krizine dönüşecek ancak sermayenin merkezleşmesine de yardımcı olacak şekilde bankalara mevduat sertifikası satma izni verilmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarının tamamlayıcısı olan ve normal demokratik koşullarda meclisten geçmesi mümkün olmayan “kıdem tazminatı, sendikalar, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Yasalarındaki değişiklik önerileri”²⁹⁴ tahmin edildiği gibi meclisten geçememiş, bunların yürürlüğe konması ancak 12 Eylül 1980 Darbesi ile mümkün olabilmektedir.

²⁹⁰ Galip L. Yalman, “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 64

²⁹¹ Keyder, a.g.e., s. 265.

²⁹² Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, 1. Kitap, 3. b., İstanbul: Belge Yayınları, s. 54.

²⁹³ Sönmez, a.g.e., ss. 56-80.

²⁹⁴ Sönmez, a.g.e., s. 96.

C. 12 Mart Sonrası Devlet-İşadama İlişkisi ve İşadama Örgütlenmeleri

12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi, işadama kimliğine yönelik eleştirilerin güç kazandığı , işadamları arasında da kendi kimliklerinin savunulmasının öne çıktığı, büyük sanayi sermayesi ile ticaret sermayesi arasındaki çıkar çatışmasının keskinleştiği bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. 1960'ların başında DPT'nin kuruluşundan itibaren kaynakların çoğu sanayi burjuvazisi tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Sanayi burjuvazisi güçlendikçe siyasi iradenin stratejik kararları kendisinden yana almasını ve kendilerine daha çok kaynak aktarımı talep etmeye başlamıştır. İthalat kotalarının TOBB kontrolünde olması ve TOBB içinde ticaret sermayesinin etkin olması sebebi ile TOBB'nin sanayi sermayesinin istediği, yatırım malları öncelikli bir strateji yerine ticari çıkarlar öncelikli kota politikasını sürdürmesi²⁹⁵, büyük sanayi sermayesi ile ticaret sermayesi arasındaki çıkar çatışmasını derinleştirmiş ve sanayi sermayesinin TOBB'den bağımsız yeni arayışlara yönelmesine sebep olmuştur. Bu arayışlardan birisi sanayicilerin, TOBB'ni by-pass ederek siyasi iktidarlara kapalı ilişkiler kurmaya çalışması, diğeri ise TOBB'den bağımsız bir örgüt kurma isteği olmuştur. Büyük sanayi sermayesinin ayrı bir örgüt arayışına girmesinin diğeri bir nedeni de, sanayi sermayesinin yerel Ticaret ve Sanayi Odalarında ve TOBB'de yeteri kadar temsil edilmediklerini düşünmeye başlamalarıdır.²⁹⁶

TOBB'nin örgütlenme biçimi zorunlu üyelik ve coğrafi temsil esasına göre düzenlendiğinden, büyük sanayiciler açısından hiçbir zaman yeterli temsil yapısına sahip olmamış, büyük sanayicilerin de üye olduğu gelişmiş bölgelerdeki sanayi odalarının Genel Kurula katılımı 10 üye tavanı ile sınırlandırıldığından, Genel Kurul profili de küçük Anadolu odalarının lehine oluşmuş, TOBB bu üyelik bileşimi nedeni ile, her zaman Anadolu odalarının taleplerine duyarlı kalan yönetimlerince idare edilmiştir.²⁹⁷

²⁹⁵ Alkan, a.g.e., s. 113.

²⁹⁶ Karin Vorhoff, "Türkiye'de İşadama Dernekleri; İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında", 2000 Fransa Anadolu Araştırma Enstitüsü (der.), *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 317.

²⁹⁷ Alkan, a.g.e., ss. 135-136.

TOBB içindeki bir diğer çatışma da büyük sanayicilerin genel olarak dışa açık ve daha az korumacı bir ekonomik politika talep edilmesi isteğine karşılık, daha çok iç talebe dönük üretim yapan küçük sanayicilerin korumacı politikalardan vazgeçilmesiyle piyasada meydana gelecek fiyat azalmalarının pazarda ciddi bir talep daralmasına yol açacağına duydukları kaygı sebebiyle mevcut korumacı politikaların devamından yana olmalarıdır.²⁹⁸ Yine büyük sanayicileri, döviz kaynakları ve banka kredilerinin dağıtımını konusunda ticaret sermayesi ile çıkar çatışması içinde olmuşlar, TOBB'nin de kendi sistemine bağlı olarak ticaret sermayesinin çıkarlarını korur durumda olması nedeniyle büyük sanayiciler kendilerini TOBB haricinde bağımsız bir örgüt yapılanması içine girme ihtiyacı içinde hissetmişlerdir.

Yukarıda sayılan nedenler ile TOBB içinde yeteri kadar temsil edilemediklerine ve çıkarların savunulmadığına inanan büyük sanayici ve işadamları kendi deyişleri ile “özel sektörün toplumsal varlığını kanıtlamak için”²⁹⁹ 2 Nisan 1971 tarihinde 12 sanayicinin imzaladığı bir protokolle Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'ni (TÜSİAD) kurmuşlardır.³⁰⁰ 12 Mart Müdahalesinden hemen sonra kurulan TÜSİAD 1971 Askeri Darbesi'ne sıcak baktığı³⁰¹ gibi, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ni de olumlu karşılamış, sanayi burjuvazisi lehine politikalar üreten ara rejimleri desteklemiştir.

Vorhoff, TÜSİAD'ın demokratik bir iç yapıya sahip olduğunu savunmaktadır.³⁰² Buğra'ya göre ise; TÜSİAD pek demokratik bir yapıya sahip değildir.³⁰³ TÜSİAD'ın organizasyon yapısına bakıldığında kararların Dernek Genel Kurulunda asil üyeler arasından seçilen 10 üyeden oluşan Yönetim Kurulunca alındığı, ancak işlev olarak

²⁹⁸ Alkan, a.g.e., s. 137.

²⁹⁹ Buğra, a.g.e., s. 337.

³⁰⁰ Vehbi Koç (Koç Holding), Nejat Eczacıbaşı (Eczacıbaşı Holding), Sakıp Sabancı (Sabancı Holding), Selçuk Yaşar (Yaşar Holding), Raşit Özsaruhan (Metaş), Ahmet Sapmaz (Güney Şanayi), Feyyuz Berber (Tefken Holding) Melih Özakat (Özakat Otomobilcilik A.Ş.), İbrahim Bodur (Çanakkale Seramik), Hikmet Erenyol (Elektrometal Sanayi), Osman Boyner (Altınyıldız Mensucat), Muzaffer Gazioğlu (Elyaflı Çimento).

³⁰¹ Buğra, a.g.e., s. 202.

³⁰² Vorhoff, a.g.m., s. 320.

³⁰³ Buğra, a.g.e., s. 342.

ön plana çıkan en önemli organın TÜSİAD Yüksek İhtisare Konseyi (YİK) olduğu görülmektedir.³⁰⁴

YİK, seçilmiş ve tabi üyelere oluşmakta, genel kurulda seçilen üyeler bir yıl süre ile üyelikte bulunmaktadır. Tabi üyeler ise YİK ve yönetim kurulu eski başkanları ile yönetimde bulunan yönetim kurulu başkan ve üyelerinden oluşmaktadır. Kararlar tüzük gereği yönetim kurulu tarafından alınsa bile, pratikte yönetim kurulu YİK'e dahil olduğundan en etkili organ olarak YİK öne çıkmaktadır. YİK üye sayısı, günümüzde 100 olarak belirlenmiş olup, bunun içinde seçilmiş üye sayısı % 25'dir.³⁰⁵ Ayrıca Yönetim Kurulu ve YİK içinde başta Koç ve Sabancı Holding olmak üzere büyük holding ve şirketlerden oluşan azınlık bir grubun etkili olduğu, derneğin üye sayısının bugün 450 olmasına rağmen derneğin diğer üyelerin strateji belirlemede etkisiz kaldığı belirtilmektedir.³⁰⁶

Merkezi ve demokratik olmayan bir iç yapıya sahip olan TÜSİAD'ın 1990'ların ikinci yarısından itibaren "Demokrasi Raporları"³⁰⁷ ile öne çıkmasının ayrı bir değerlendirme konusu olduğu değerlendirilmektedir. TÜSİAD 70'li yıllar boyunca karma ekonomi düzeni içinde üzerine düşen rollere vurgu yaparken, 80 sonrası liberal ekonomi politikalarına geçilmesi ile vurgusunu serbest piyasa ekonomisine yönelik bir söylemle değiştirmiştir. Derneğin en başından beri solidarist eğilimleri talep ettiği ve yasal güvenceye kavuşturulmuş, özerkliği sağlanmış yumuşak bir korporatizm arayışı içinde olduğu vurgulanmaktadır.³⁰⁸

12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra Türkiye'de devlet işadamları ilişkisinin, geleneksel partikülerist ilişkiler haricinde örgütlü şekilde iki boyutta sürdürüldüğü görülmektedir. Bunlardan birincisi bundan sonraki dönemde, hükümetlerin ekonomi politikalarının belirlenmesinde etkili olacağı görülen TÜSİAD, ikincisi ise müdahaleden yıpranarak ve bölünerek çıkan TOBB'dir. TOBB'de müdahaleden sonra Medeni Berk başkanlıktan ayrılmış, yerine hükümetin daha sıcak baktığı Raif

³⁰⁴ Alkan, a.g.e., s. 119.

³⁰⁵ Alkan, a.g.e., s. 122.

³⁰⁶ Alkan, a.g.e., s. 146.

³⁰⁷ Bülent Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, İstanbul: Tüsiad Yayını, 1997.

³⁰⁸ Alkan, a.g.e., s. 117.

Önger, genel sekreterliğe de daha sonra uzun yıllar TOBB Başkanlığı yapacak, AP ve Demirel'e yakınlığı ile anılacak Sezai Dıblan getirilmiştir.³⁰⁹

1971 Askeri Müdahalesinden sonra, TOBB'nin ithalat kotaları dağıtım yetkisi hükümet tarafından geri alınmıştır.³¹⁰ I. Erim hükümeti işadamları ile ilişkilerini ağırlıklı olarak büyük sanayi odalarının başkanları veya birebir işadamları ile ilişkiler kurmak suretiyle yürütürken, TOBB'ni hiçbir konuda muhatap almamıştır. Bunun üzerine TOBB, hükümet ile diyalog kurulması için Cumhurbaşkanı'ni ziyaret ederek bu isteklerini iletmış, ancak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın girişimi ile yapılan zirve toplantısına katılacak kişi ve kurullar hakkında hükümet, TOBB'nin fikrini almadığı gibi, toplantı, hükümetçe sıcak bakılan işadamlarının katıldığı bir oturuma dönüşmüştür.³¹¹ Bu gelişmelerden sonra ve I. Erim hükümetinin sadece büyük sanayicileri muhatap alması sonucu TOBB, giderek daha çok ticari çıkarlar ve Anadolu'daki odaların taleplerini merkeze ileten bir örgüte dönüşmeye başlamıştır. Ara rejimde kurulan II. Erim hükümetinin de sanayi çıkarlarını desteklemeye yönelik politikalar uygulaması TÜSİAD tarafından memnunlukla karşılanmış, ticaret odaları ise sadece sanayi sektörünün teşvik edilmesi sebebi ile eleştirilerini arttırmaya başlamıştır.³¹²

1974 ve 1977 seçimlerinden sonra TÜSİAD, AP-CHP koalisyon isteğini dile getirirse de, 1974 CHP-MSP hükümetinde CHP'yi merkeze alan ve eleştirileri daha çok MSP'ye yönelten bir tutum göstermiş, bu hükümetler sonrası kurulan MC hükümetlerine karşı daha temkinli yaklaşmıştır. TOBB'nin ise MC hükümetlerine Ecevit hükümetlerinden daha olumlu yaklaştığı görülmektedir.³¹³

1976 yılında Milliyetçi Cephe Hükümetinin sermaye malı ithalatında özel kesimin kullandığı kredilere verdiği kur garantisinin 1978 yılında Ecevit hükümetince geriye dönük olarak kaldırması, ithal kredi kullanmış olan işadamlarını kur farkından kaynaklanan bir ödeme yükü altına sokmuş ve TÜSİAD kısa bir zaman sonra Ecevit hükümetinin karşısında yer almıştır. 1979 yılının Mayıs ve Haziran

³⁰⁹ Alkan, a.g.e., s. 197.

³¹⁰ Buğra, a.g.e., s. 331.

³¹¹ Alkan, a.g.e., ss. 198-199.

³¹² Alkan, a.g.e., ss. 204-205.

³¹³ Alkan, a.g.e., ss. 208-221.

aylarında TÜSİAD, üyelerinden Manajans'a hazırlattığı Ecevit hükümeti aleyhindeki ilanları gazete ve dergilerde yayınlamaya başlamış³¹⁴, bu kampanya 1979 Ekim ayında Ecevit Hükümetinin düşmesinde kısmi de olsa bir rol oynamıştır.³¹⁵ 1979 yılı sonunda kurulan AP azınlık hükümetinin, yürütme sorumluluğu kendisi de Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) başkanı olarak bir TÜSİAD üyesi olan³¹⁶ Turgut Özal'a bırakılan 24 Ocak İstikrar programını uygulamaya koyması, TÜSİAD tarafından 70'lerin ikinci yarısından itibaren ısrarla ileri sürülen görüşlerin hayata geçirilmesi ile sonuçlanmış, bu kararlar sonucu oluşan yapısal dönüşümle yeni bir birikim modeli yaratılmıştır.

Özetle, 1971 askeri müdahalesi ve peşinden gelen iki yıllık ara rejimde, sanayi burjuvazisinden gelen bakan ve başbakanlarla kurulan hükümetler döneminde ücretlerde yaşanan büyük düşüşler ve 61 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklerle ilgili maddelerinde yapılan aleyhte değişikliklerin, büyük sermayenin ekonomi ve toplum üzerinde hakimiyet kurmasına yardımcı olabileceği düşünülse bile, 1973 sonrası kurulan koalisyon hükümetleri döneminde uygulanan popülist politikalar ile ücretlerin dünya ortalamasının üzerinde seyretmesi, döviz sıkıntısı, iç pazarın tıkanması ve ücret artışlarının işgücünün verimlilik artışı ile telafi edilememesi sonucu kâr oranlarının düşmesi ile iç pazara yönelik bir birikim modeli olan İİS modelinin krize girmesi büyük burjuvazinin tam iktidar kurmasını engellemiştir. Bu koşullarda İhracata Yönelik Sanayileşme adı verilen yeni bir birikim modeli 24 Ocak 1980'de bir istikrar programı ile yürürlüğe girmiştir. Ancak 24 Ocak Programının, işadamlarınca yürürlükteki sendika, toplu sözleşme kanunları, süregelen grev ve işçi eylemleri gölgesinde olumlu sonuçlar vermeyeceği düşüncesi ve 70'lerden itibaren yükselen sınıfsal mücadelenin burjuvazi tarafından kendisine karşı bir tehdit olarak görülmesi, 12 Eylül Darbesi'nin gerekçelerini oluşturmuştur.

³¹⁴ Alkan, a.g.e., s. 225.

³¹⁵ Buğra, a.g.e., s. 206.

³¹⁶ Emin Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor*, 16.b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989. s. 118.

V. İKTİSADİ LİBERALİZMİN İNİŞLİ ÇIKIŞLI YILLARI: 1980 SONRASI

12 Eylül Askeri Müdahalesi, sanayi burjuvazisinin hakimiyet kurmasının önündeki son engeller olan 1961 Anayasası başta olmak üzere tüm kurumları temizleyerek, bu hegemonyanın kuruluşunu çabuklaştırmıştır.

Bu dönemde 650 bin kişi gözaltına alınmış, 100 bine yakın kişi siyasi nedenlerle yargılanmış, iki milyona yakın insan fişlenmiş, 517 kişi idama mahkum edilmiş, 50 kişi idam edilmiş, 24 bin dernek, bütün parti ve sendikalar kapatılmış, binlerce işçi gerekçe gösterilmeden işten atılmış, gazetecilere toplam 3315 yıl ceza verilmiş, 18525 memur ve öğretim üyesi hakkında işlem yapılmış, 39 ton kitap ve dergi yakılarak yok edilmiştir.³¹⁷

12 Eylül'den sonra eski Deniz Kuvvetleri Komutanı emekli oramiral Bülent Ulusu başkanlığında kurulan hükümette, 24 Ocak Kararlarının uygulayıcısı Turgut Özal'ın başbakan yardımcılığına getirilmesi ve bizzat başbakan Ulusu tarafından TÜSİAD üyelerinden istenen bir çok şirket yöneticisinin yeni hükümette bakan olarak yer alması Kasım 1983 seçimlerine kadar sürecek ara rejimden büyük sanayici ve işadamlarının memnun kalmasını sağlamıştır.

Müdahaleden sonra Vehbi Koç'un TÜSİAD'ın görüş ve isteklerini ileten bir mektubu darbenin lideri Kenan Evren'e göndermesi ve mektuptan bir hafta sonra Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) ziyaretinde Vehbi Koç'un beş sayfalık bir öneriler notu ilemesi³¹⁸, darbeden sonra tüm derneklerin kapatılıp faaliyetlerinin yasaklanmasına rağmen TÜSİAD'a dokunulmaması bundan sonra politikaların rakipsiz olarak büyük sanayici ve işadamları tarafından yönlendirileceğini göstermiştir.

1982 Anayasası ile, 12 Eylül 1980'den itibaren süregelen temel hak ve özgürlüklerin üzerindeki kısıtlamalar kalıcı hale getirilmiş, siyasi parti faaliyetleri kısıtlanarak, siyasi partilerin dernekler, sendikalar, vakıflar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile işbirliği yapmaları ve sendikaların da siyasi

³¹⁷ Cemalettin Can, *78'li Sorghu*, İstanbul: Mart Matbaacılık, (Tarihsiz) ss. 7-8.

³¹⁸ Alkan a.g.e., s. 237.

faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmış, üniversitelerin özerkliği kaldırılmış, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü, bilim, sanat, ve basın özgürlüğü kısıtlamış dernek kurma özgürlüğü daraltılmış, siyasi partilerin genel seçimde meclise temsilci sokabilmesi için ülke genelinde yüzde on barajını aşmaları koşulu getirilerek, seçmen oylarının meclisin sandalye dağılımına yansması engellenmiştir. Liberalizmin hareket noktasının bireysel özgürlük olduğu, bunun içinde devletin faaliyet alanının mümkün olduğunca daraltılması ve buna karşın bireysel özgürlüklerin devlete karşı korunmasını esas aldığı düşünüldüğünde, 82 Anayasasının bireyi devlet karşısında korunmasız bırakıp, dernekler v.b. üzerindeki kısıtlamalarda sivil toplum özerkliğini engelleyici maddeler içerdiği görülmektedir.

1983-1991 yılları arasında iktidarda kalan ve kendini liberal olarak tanımlayan, Anavatan Partisi'nin programındaki “korporatif toplum modeli” tanımlarını örnek gösteren Taha Parla, Anavatan Partisinin aynı programdaki “serbest pazar ekonomisini” ekonomik sistem olarak tercih etmesinin “liberal” tanımlamaya yeterli olmadığını savunmaktadır.³¹⁹

Turgut Özal, iktidarı döneminde ailesiyle “hanedan” oluşturmakla suçlanmış, hukuk kuralları ve anayasaya uygunsuz davranışlar “işbiricilik” ile izah edilmiş, çalışma gerektirmeden kolaylıkla kaynaklardan pay alabileceği düşüncesi toplumun geniş kesimlerinde “köşe dönücülük” olarak yer bulmuştur.³²⁰ Hukuk kurallarının bu esnek yorumu sebebi ile zaman zaman iş çevrelerinin tamamen yasal olan bir takım davranışları, politika hedefleri ile uyuşmadığında, hükümet tarafından kanunsuz iş muamelesi görmüş, devlet ile olan ilişkileri düzenleyen hukuki yapının bu özellikleri nedeniyle, işadamları da kanunları yorumlanabilir, üzerinden atlanabilir ve hatta çığnenebilir olarak görmeye başlamışlardır.³²¹

Ekonomide her şeye rağmen liberal olan söylemler, düşünceyi açıklama ve yayma, dernek kurma gibi devlet karşısında bireyi öne çıkaran liberalizmin siyasal alanına yansımamış olması, Parla'ya göre; ANAP'ın ısrarla ekonomiyi ön plana

³¹⁹ Taha Parla, “*Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3.b., 2002, s. 155.

³²⁰ Çölaşan, a.g.e.

³²¹ Buğra, a.g.e., ss. 237-238.

çıkartıp, politika ve hukuku “geçiş dönemi” nedeniyle ele alamıyor izlenimi vermek istemesiyle izah edilebilir.³²²

24 Ocak Kararlarını hararetle desteklemiş olan büyük sanayici ve işadamları içinde İİS döneminde iç piyasaya dönük üretim ve yatırım yapanlar, ihracata yönelik yeni birikim modelinde iç talebin kırılması ile dış pazarlarda da iç pazar fiyatları ile yer bulamadıklarından güç duruma düşmüşler, 24 Ocak Kararları yeniden gözden geçirilip, yumuşatılması konusunda çaba gösterilmesini 1982 yılından itibaren talep etmeye başlamışlardır.³²³ Turgut Özal hükümetleri döneminde işadamları arasında bu ayrışma iyice su yüzüne çıkmış, ithalatçı, ihracatçı grupların ve müteahhitlerin kayırıldığı yolunda şikayetler hem TÜSİAD hem de TOBB içinde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ENKA gibi yurtiçi ve yurtdışı müteahhitlik hizmetleri veren holdinglerin öne çıktığı görülmektedir. Turgut Özal’ın ilk kabinesindeki toplam 20 bakanın 16’sının özel sektörde çalışmış kişilerden oluşması ve 4 bakanın ENKA grubunun önde gelen yöneticilerinden olması bu görüşü doğrulamaktadır.³²⁴

Yine Turgut Özal hükümetleri döneminde Liberal demokrasinin bir kuralı olan yönetimin denetlenmesi gereğinin aksine, bazı bakanlar, bürokratlar ve planlamacı teknokratların oluşturduğu bürokratik kurullar yolu ile hükümet edilerek, sendikal özgürlüklerin ve dernekleşme özgürlüklerinin önemli oranda kontrol altında olduğu bir dönemde, fiilen parlamentonun, geleneksel bürokrasinin ve baskı gruplarının karar alma süreçlerine katılımı by-pass edilmiş veya önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.³²⁵ TÜSİAD’ın buna tepkisi partikülarist ilişkileri geliştirmek şeklinde olmuş, 1986 Dernek Genel Kurulunda Özal’a yakın olduğu düşünülen Sakıp Sabancı Yönetim Kurulu Başkanlığına getirilmiştir. Yine 1986 yılında Sabancı tarafından TÜSİAD yararına korporatif bir yapılanma isteği ile hükümete önerilen TÜSİAD ile TOBB’nin birleştirilmesi isteği Odaların büyük tepkisini çekmiş, ancak uzun yıllardır Demirel yanlısı yönetime sahip TOBB yönetimi, 1979-1985 arası yönetim Kurulu Başkanı olan Mehmet Yazar’ın DYP’de girdiği başkanlık yarışını kaybedip hükümet ile birlikte hareket etmesinin de yardımı ile ANAP’a yakın ve İslami

³²² Parla, a.g.e., s. 160.

³²³ Alkan, a.g.e., ss. 238-241.

³²⁴ Alkan, a.g.e., s. 245.

³²⁵ Alkan, a.g.e., s. 249.

görüşleri ile tanınan Ali Coşkun'un Yönetim Kurulu Başkanı seçilmesi ile el değiştirmiştir. Cumhuriyet gazetesinin deyiimi ile; "TOBB ANAP yanlısı büyük sermayenin eline geçmiştir".³²⁶ 1987 yılında Ömer Dinçkök başkanlığında genç bir kadronun yönetime gelmesi ile TÜSİAD yeni bir strateji arayışına girmiştir. Bu stratejiye göre Türkiye'nin kalkınma probleminin temelinde hem demokrasinin, hem de piyasa ekonomisi kurallarının yeterince işletilmemesinin yattığı görüşü öne çıkmış ve TÜSİAD yönetimi, giderek ekonominin dışına çıkan bir gelişme seyri içinde, bilim adamlarına hazırlatılan raporlar yolu ile kamuoyu oluşturma ve bunda basını etkin bir biçimde kullanmaya yönelmiştir.³²⁷ Bu tarihten itibaren TÜSİAD'ın ANAP hükümetine karşı üslubu sertleşmiş, 1989 yılında yönetime Cem Boyner'in gelmesi ile Hükümet-TÜSİAD ilişkilerinin kopmaya varan bir çatışma yaşanmaya başlanmıştır.³²⁸ TOBB'de ise 1990 Genel Kurulunda ANAP yanlısı Ali Coşkun yerine DYP yanlısı Yalım Erez'in seçimleri kazanması 1991 seçimlerinden önce iktidarın belirlenmesinde işadamlarının yönelişlerinin bir göstergesi olarak görülebilir. Ancak 1991 yılı başlarında açık bir çatışmaya dönüşen Körfez Krizi hükümet aleyhine oluşmuş işadamları cephesinde çatlamalara yol açmıştır. Körfez Krizi büyük sanayiciler içinde ekonomik bir açılım beklentisini körüklemiş, büyük işadamları başta TÜSİAD olmak üzere Türkiye'nin Körfez Krizinde etkin bir rol oynaması ile savaş sonrasında bölgesel yatırımlardan pay alma ve uğranılan kayıp dolayısı ile transfer edilecek uygun koşullardaki fon ve kredilerin getireceği imkanlardan yararlanma beklentisi ile hükümetle olan ilişkilerini yumuşatmaya yönelmişlerdir.³²⁹

1991 seçimleri ile Türkiye 2002 yılına kadar koalisyon hükümetleri ile yönetilecek bir döneme girmiş, büyük sermaye bu dönemde partiler üstü bir konumda olmayı uygun görmüştür. Bu süreçte büyük sermayenin yayınladığı

³²⁶ *Cumhuriyet* Gazetesi, 5 Haziran 1986, aktaran Haluk Alkan, "Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar-TÜSİAD-MÜSİAD)" (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998) içinde, s. 253.

³²⁷ Alkan, a.g.e., s. 255.

³²⁸ Alkan, a.g.e., s. 263.

³²⁹ Alkan, a.g.e., s. 269.

raporlar³³⁰ ile ve kumanda ettiği medya gücü ile kamuoyu oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

İlk olarak eski TÜSİAD danışmanlarından, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Profesörü Tansu Çiller'in DYP genel başkanlığına getirilmesinde elindeki medya gücünü kullandığı görülen³³¹ büyük sermayenin, medya ile ilgilenmesinin, 1979 yılında Milliyet Gazetesi genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi'nin öldürülmesi ile medyadan çekilme kararı alan Karacan Ailesi'nin Milliyet'i Koç Grubuna yakınlığı ile bilinen Aydın Doğan'a satması ile olduğu görülmektedir.³³² Aydın Doğan 1990'ların başında Hürriyet gazetesini de satın almış, kızını Sabancı'nın oğlu ile evlendirip Sabancı Ailesi ile akrabalık oluşturmuş, İş Bankası ile de 2000 yılında Petrol Ofisi özelleştirilmesinde ortaklık kurmuştur. 2005 yılında Aydın Doğan'ın sahibi olduğu 8 gazete, 25 dergi, 3 ulusal televizyon kanalı, 4 radyo istasyonu, haber ajansı ve yayınevleri ile³³³ TÜSİAD'ın ekonomi ve siyasi politikasının geniş kitlelere iletilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.³³⁴ Büyük sermayenin bir kesimi de Çukurova ve Ciner Grubu ile diğer gazete ve televizyonlara hakim olup, bu grup içinde sayılabilecek Uzan Grubu'nun elindeki radyo, televizyon ve gazeteler 2004 yılından itibaren Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) kontrolündedir.³³⁵ Sermaye içindeki kâr ve paylaşım savaşı ellerinde bulundurdukları gazete ve televizyonlara da yansımakta, bilhassa 2001 krizinden sonra gruplar bu savaşlarını gazete sütunları ve TV ekranlarından yapmaktadırlar. Basındaki bu tekelleşme ayrı bir inceleme konusudur. Ancak bu tekelleşmenin bireyin haber edinme hakkını olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir.

³³⁰ TÜSİAD'ın 1997 yılında Bülent Tanör'e hazırlattığı "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" raporu ve Doğu Ergil'in TOBB için hazırlattığı "Doğu Raporu" yarattıkları tartışma ortamı ile öne çıkmışlardır.

³³¹ Nursun Erel, Ali Bilge, *Tansu Çiller'in Siyaset Romanı*, 3. b., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994, ss. 129-130.

³³² Mustafa Sönmez, *Filler ve Çimenler, Medya ve Finans Sektöründe Doğan / Anti-Doğan Savaşı*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.151.

³³³ Sönmez, a.g.e., s. 26 (Hürriyet, Milliyet, Posta, Gözcü, F. Forum, TDN, Radikal, Fanatik Gazeteleri, Kanal D, CNNTürk, Euro D, TV'leri v.d., Vatan Gazetesi de Doğan Tesislerinde basılmakta olup bu grup içerisinde sayılabilir.)

³³⁴ Sönmez, a.g.e., s. 151.

³³⁵ Sönmez, a.g.e., s. 27 (Çukurova Grubu: Akşam Gazetesi, Show Tv, SkyTürk, DigiTürk, Ciner Grubu: Sabah Gazetesi, ATV, Cumhuriyet gazetesinde de Ciner ve Çukurova grubunun hisselerinin olduğu bilinmektedir. Uzan Grubu'nun elindeki Star Tv ve Star gazetesi 2004 yılından itibaren TMSF kontrolindedir.

Türkiye'nin 1980'lerden itibaren yaşadığı Kürt sorunu ayrı bir inceleme konusudur. 1984-1999 arası yaşanan silahlı eylemler ve Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde uygulanan olağanüstü hal, yaşam hakkını öne çıkararak, kitlelerde, düşünceyi açıklama ve dernek kurma başta olmak üzere, demokratik hakların kullanılmasını göz ardı edecekleri ve 1975'lerden beri devam eden travmanın sürmesine yardımcı olmuştur. Televizyon ve radyolarda Kürt dilinin kullanılması 2004 yılında serbest bırakılana kadar sakıncalı görülmüştür. 1987 ve 1991 yılı seçimlerinde SHP listelerinden parlamentoya giren Kürt milletvekillerinin kurduğu Halkın Emek Partisi (HEP) kapatılmış, daha sonra kurulan Demokrasi Partisi (DEP) milletvekilleri 1994 yılında parlamento çıkışında gözaltına alınmışlar,³³⁶ dokunulmazlıkları kaldırılarak uzun hapis cezaları almışlardır. DEP'in kapatılması ile kurulan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) de kapatılmış, yerine kurulan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) 2002 genel seçimlerinde %6 oy alarak %10 olan seçim barajının altında kaldığı için parlamentoda temsil edilememiştir. Güneydoğu'da yaşanan silahlı çatışmalar sebebi ile Batı şehirlerine yoğun olarak yaşanan göç hem işsizlik sorunu arttırmış, hem de yeni sosyokültürel sorunlar meydana getirmiştir.

1990'ların ilginç bir gözlemi de TÜSİAD başkanlarından Cem Boyner'in 1994 yılında Kemal Derviş, Can Paker, Ethem Mahpuçyan gibi ekonomist, işadamı, akademisyen ve işadamı ve aydınların katılımı ile kurduğu Yeni Demokrasi Hareketi (YDH)'dir.³³⁷ Kurulan bu parti medyada gördüğü yakın ilgiyi girdiği 1995 seçimlerinde görememiş ve kapanmak zorunda kalmıştır. TÜSİAD'ın bu gelişme üzerine 2002 seçimlerine kadar tekrar partiler üstü söylemine döndüğü görülmektedir.

1990'ların diğer bir gelişmesi de, Anadolu sermayesinin bir bölümünün seçkin bir üyelik politikası izleyen TÜSİAD'da yer bulamayıp dini söylemleri öne çıkaran Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'ni (MÜSİAD) kurmalarıdır.³³⁸ Çoğu Konya'da kurulu Kombassan, İttifak, Endüstri, Sayha Holding vb. gibi MÜSİAD

³³⁶ Koray Düzgören, "Türkiye'nin Kürt Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyil biterken*, 13. cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 856.

³³⁷ YDH üzerine özgün bir çalışma bulunmamaktadır. Can Kozanoğlu'nun YDH, Yeni Dünya Düzeni ve Bir Nev'i "Kadro Hareketi" "1.Lig" in yeni örgütü" makalesi, *Pop Çağı Ateşi*, 5. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, ss. 89-106. az sayıdaki makalelerden birisidir.

³³⁸ Vorhoff, a.g.m., ss. 324-325.

üyeleri şirketler yatırım sermayesi düşük olduğundan Avrupa'daki Türk işçilerinden kar ortaklığı temelinde para toplamış³³⁹ ancak 2001 krizinden sonra bu paraların geri ödenmesinde zorlanmışlar bu durum MÜSİAD'ı da olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen MÜSİAD'ın en büyük katkısı, birbiri ile bağdaşmaz görülen kapitalizm, modernleşme ve İslamı uzlaştırma çabası ile, cumhuriyetin ilk yıllarının aksine yerli bir girişimci ve yeni bir burjuvazi oluşturma isteği olmuştur.

90'ların ikinci yarısından itibaren İslami sermayenin gelişmesi siyasi alana da yansımış 1995 seçimlerinde dini motifler kullanan Refah Partisi en fazla sayıda milletvekiline sahip parti olmuştur. Seçimden sonra Necmettin Erbakan başkanlığında kurulan RP-DYP Hükümeti 31 Ocak 1997 günü Ankara Sincan ilçesinde yapılan Kudüs Gecesi bahane edilerek, önce Sincan ilçesinden tankların geçirilmesi, daha sonra da 28 Şubat 1997'de MGK bildirisindeki tavsiyeler sonucu Erbakan'ın istifası ve RP'nin kapatılması ile sonuçlanmıştır. RP yerine kurulan Fazilet Partisi (FP)'den kopan bir grubun daha sonra kuracağı Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Tayyip Erdoğan liderliğinde 2002 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkmasında 28 Şubat süresince oluşan tepkilerle muhafazakar kitlenin AKP'ye yönlendirmesinin de rolü olduğu görülmektedir. AKP iktidarının AB ve Kıbrıs konusundaki açıklamaları hükümetin kuruluşundan itibaren TÜSİAD tarafından olumlu değerlendirilmiş, 2005 yılı başlarında ufak tefek çıkışlar olsa da hem 2002 seçim döneminde, hem de iktidar süresince TÜSİAD AKP'yi kontrol ettiği medya gücü ile de desteklemiştir.

2000'li yıllarda büyük Ticaret Odaları arasında Ankara Ticaret Odası'nın (ATO) Sinan Aygün başkanlığında düzenlediği seminer ve paneller ve yayınladığı raporlar ile kamuoyu oluşturma ve basını kullanma konusunda TÜSİAD benzeri çalışmalar gösterdiği gözlenmektedir. AB, ve Kıbrıs konusunda TÜSİAD ve hükümetinin görüşlerine aykırı ve daha milliyetçi söylemler geliştiren ATO'nun aksine İstanbul Ticaret Odası (İTO), yönetiminde TÜSİAD ile bağlantılı şirket temsilcileri olması sebebi ile hükümet ve TÜSİAD politikalarına yakın gözükmektedir. 2005 Genel Kurulunda İTO Yönetim Kurulu Başkanlığı'na AKP İstanbul İl Başkan Yardımcısı

³³⁹ Vorhoff, a.g.m., s. 327.

Murat Yalçıntaş'ın seçilmesi³⁴⁰ de İTO'nun daha partikülarist ilişkiler geliştirmeye başladığını göstermektedir.

1980'lerden itibaren yaşanan süreçte, ciddi hiçbir direnişte karşılaşmayan büyük sanayi burjuvazisinin, yaşanan hızlı sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesinin de yardımı ile siyasete medyaya, eğitime ve sivil toplum örgütlerine egemen olarak "ideolojik hegemonya idealine kavuştuğu",³⁴¹ toplumun çoğunu oluşturan kesimlerin ise özelleştirme, toplumsal hizmetlerin metalaştırılması ve örgütsüzleştirme uygulamaları ile sermaye karşısında savunmasız bırakıldığı görülmektedir.³⁴² İhracata Yönelik Sanayileşme modelinin kendi içinde yarattığı çelişki ve krizlerin yükü ise ücretlilere, tarım kesimine ve kredi alamayıp, dışa dönemeyen iç pazara yönelik üretim yapan küçük sermaye kesimlerine binmektedir.³⁴³ Bu koşullarda, ideolojik hegemonyasını oluşturan ve AB giriş sürecinde demokratik hakları araçsal biçimde savunduğu görülen burjuvazinin, tüm yönleri ile demokrasi yanlısı olduğunu söylemek güçtür. Büyük burjuvazi, 2001 ekonomik krizinde ara dönem hükümeti isteği ile orduyu yardıma çağırmıştır.³⁴⁴ Irak işgalinde ise Türkiye'nin ABD ile ittifak içinde hareket etmesini ve gerekiyorsa savaşmasını savunmuştur. Savran'a göre; "Türkiye'nin baş aktör ABD ile birlikte bu savaşlarda yer almasına dayanan bir çizgiyi savunmak, kaçınılmaz olarak militarizmi güçlendirecek, demokrasi sorunlarının ikinci plana düşmesine yol açacak bir yaklaşımı benimsemek demektir."³⁴⁵

³⁴⁰ *Milliyet Gazetesi*, 16/03/2005.

³⁴¹ Keyder, a.g.e., s. 197.

³⁴² Tülin Öngen, , "Türkiye'de Siyasal Kriz", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 100

³⁴³ Tülay Arın, a.g.m, s. 123.

³⁴⁴ 27 Şubat 2001 *Milliyet Gazetesi*, Hasan Cemal'in köşe yazısından aktaran Sungur Savran, "20. Yüzyılın Politik Mirası", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, ss. 35-37.

³⁴⁵ Savran, a.g.m., s. 41.

SONUÇ

Liberal düşüncenin, bireyin özgürlüğünü ön planda tutan ve bireysel özgürlüğü sürekli olarak güvenceye alabilmek için devletin anayasa ve hukuk kuralları ile sınırlanması gerektiğini savunan bir düşünce olduğu, Liberal Demokrasinin, ise “sınırlı devlet” ilkesinin gereği olarak serbest piyasa ekonomisi üzerinde şekillenen kapitalist ekonomiye sahip ülkelerde var olabilen bir siyasi yapı olduğu görülmektedir.

Tarihi boyunca liberalizm kapitalizmin ekonomik yapısının üzerinde oluşmuş, buna bağlı olarak da liberal demokrasi, bilhassa Batı Avrupa’da burjuvazinin talepleri ile şekillenmiştir. Bu süreç burjuvazinin vergilerin konma kararlarının alındığı parlamentolarda söz sahibi olabilmek için oy hakkı ve seçilme hakkını alması ve bu parlamentolarda egemenliğini sağladıktan sonra da siyasi, hukuki, eğitim ve askeri tüm kurumları kendi yararına şekillendirmesi ile sonuçlanmıştır. Bu gelişim kolay olmamış, burjuvazi bu hakları İngiltere (1640-1660) ve Fransa (1789) gibi çoğu yerde geniş halk kitlelerinde desteğini sağladığı Burjuva Devrimleri ile sağlamıştır. Geniş kitlelerin siyasal sürece dahil olmaları ise burjuvazinin egemenliğini anayasal mekanizmalar yoluyla güvenceye alınmasından sonra gerçekleştirebilmiştir.

Türkiye’de kapitalizmin ve liberal düşüncenin gelişimi Batıdan farklı bir gelişme seyri izlemiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde liberal düşüncüyü savunan bazı yazarlara rastlansa bile, piyasa toplumunun ve liberal devletin kültürel temellerin olmaması, bu düşüncelerin bir serbest piyasa düzeninde ve burjuvazi eliyle şekillenmesini engellemiştir. Yine batıdan farklı olarak kapitalizm öncesi güçlerle siyasi mücadeleye girmeden ve feodal bir toprak sahibi sınıfta çatışmasına gerek olmadan devlet koruması altında gelişen Cumhuriyet burjuvazisi, batıda burjuva demokratik devrimleri ile sağlanan hakları ve egemenliğini, Türkiye’de Ordunun yaptığı darbeler ile sağlayabilmiştir. Türkiye’de devlet eliyle gelişen burjuvazi devlet içindeki çeşitli tabakalar ile karmaşık bağlantılar ve temsil ilişkileri kurmuş, Türk Ordusunun OYAK’ın kurulmasından sonra üretim aracı ve sermaye sahibi olarak sermaye lehine darbelere girişmesi burjuvazinin hegemonya kurmasını kolaylaştırmıştır.

1960'lara kadar, yoğun emek sömürüsüne dayanan ilkel sermaye birikimi döneminde yaşanan kapitalistleşme, eski tüccar sınıfın kapitalist üretim ilişkisine girmesi ile oluştuğundan, eski üretim tarzında ve toplumdaki siyasi ilişkilerde büyük değişimlere yol açmamış, üretim ilişkilerindeki bu gerilik liberal demokrasinin tam anlamı ile kurulmasını engellemiştir. 1960'lardan sonra belirgin bir şekilde yaşanan İthal İkameci Sanayileşme dönemi, burjuvazi ile çalışan kesimler (özellikle işçi sınıfı) arasında bir uzlaşmaya dayandığından, 60-80 döneminde, müdahalelerin yaşandığı ara dönemler haricinde burjuvazinin kısmen demokrasiyi desteklediği görülmektedir. Ancak sınıf mücadelesinin yoğun olarak yaşandığı 1970'lerin ikinci yarısında burjuvazi demokrasiyi "fazla" bulmaya başlamış ve 1980 darbesini desteklemiştir.

1980'lerden sonra yaşanan İhracata Yönelik Sanayileşme döneminde bu birikim modelinin özelliğine bağlı olarak, sanayi malları ihracının ancak işgücü maliyetlerinin düşük tutulması ile mümkün olması ve bununda işgücünün güçlü bir baskı altında tutulmasını gerektirmesi sebebi ile burjuvazi işgücü örgütlenmesini engelleyen antidemokratik uygulamaların destekçisi olmuştur. Bu özellikleri ile Türkiye'de büyük sermaye 80'lerin ikinci yarısına kadar bir burjuva ideolojisi oluşturup demokrasiyi özümseyemediği gibi, demokratikleşme sürecine olumlu katkı yapan bir konumda olamamıştır. Hatta 1990'ların başında eski bir TUSİAD başkanı olan Cem Boyner tarafından kurulan ve büyük sermaye ile kontrolündeki medya gücü tarafından da desteklenen Yeni Demokrasi Hareketi (YDH), Kürt meselesi konusunda resmi politikaya itiraz etmiş ve demokratik açılımlar önermişse de sosyal adalet konusunda suskun kalmıştır.

Yine yukarıdaki sebepler ile Türkiye'de kurumsal reformlar, hiçbir zaman bir toplumsal muhalefetin mücadelesi ile ortaya çıkmamıştır. Bunun yerine 1961 anayasası, sendikal haklardaki gelişmeler, düşüncenin ifadesi üzerindeki baskıların kaldırılması v.b. konulardaki reformların yukarıdan yapılması, toplumsal dinamikleri olumsuz yönde etkilediği gibi, mücadele ve katılım geleneğinin oluşmasını da engellemiştir.

Liberal kapitalist ekonomi politikaları sonucu köyden şehre göç edenlerin popülist politikalar yoluyla toplumla bütünleşmeleri, devlet ile ilişkilerini güçlendirmiş ve toplumun özerkleşmesini önlemiştir. Bu sebepler ile toplumsal

katılımın olmadığı şekilsel bir demokrasi oluşmuş, siyaset ise sadece iktidara gelmenin bir yolu olarak görülmüştür. Her hakkın devlet tarafından verilebileceği inancı toplumsal hafızada yer etmiş, bireylerde kendilerine ait tüm hakların devlet tarafından kısıtlanabilir olduğu inancı kökleşmiştir.

1960'lardan itibaren egemen sınıf olma özelliğine kavuşan burjuvazi devlet ile ilişkileri kurduğu örgütler ile sürdürmekten ziyade, hükümetler ve bürokrasi ile birebir ilişki kurma yolunu seçmiştir. Yine işadamı dernek ve örgütlerinde hükümetlere yakın isimleri yönetime getirerek partikülarist ilişkiler kurmayı yeğlemiştir. Burjuvazi güçlü bir sınıf haline gelirken bile bu gücünü devlet ile kurduğu ilişkilere bağlı olarak, devletin sunduğu imkanlar ile kazandığı için, enerjisini, demokratik yolları geliştirmekten ziyade, devlet ile ilişkilerini geliştirecek çeşitli mekanizmalar kurmada kullanmıştır.

Önderlik etmediği demokrasi sürecinde burjuvazi, 1986'dan beri demokratikleşmeden yana gözükmekte, bürokrasinin bazı kesimleri, Kürt ve irticai İslam sorunlarını bahane ederek, demokratik açılımlara karşı çıkmakta, toplumsal muhalefetin bazı katmanlarında ise demokratikleşmenin çoğunlukla AB ilişkilerine ve AB ülkelerinden gelecek baskılara bel bağlanarak süreceği inancı yerleşmektedir.

Gelişmiş liberal demokrasilerde sistem içi çatışmalar demokratik yapıların içinde kendi kuralları ile çözülmektedir. Türkiye'de ise demokratik gelenekler yeterince oluşmadığından, bu çatışmalar sınıflar arasında demokratik yöntemler ile değil, siyaset dışı araçlar kullanılarak ani ve keskin düzenlemelerle çözülmeye çalışılmaktadır. Devlet ve onun silahlı gücü olan ordu, 40 yıldan fazla süredir belli bir sınıf yararına taraf olmakta, yapılan askeri müdahaleler ile sınıfsal çatışmalar sanayi burjuvazisi lehine çözülmeye çalışılmaktadır. Sonuçta devlet kurumları sınıfsal mücadelede sadece taraf olmakla kalmayıp, sanayi burjuvazisinin hizmetine girmektedir. Türkiye'de 20 yılı aşkın süredir devlet aygıtını elinde tutan siyasi iktidarların politikalarının, burjuvazinin kısa vadeli çıkarları ile birebir aynı olması sonucu devlet, toplumun bütününe ilgilendiren ortak çıkarları, büyük sermayenin çıkarlarına feda etmekte, toplumu ortak çıkarlar altında toplayacak ve yeni çatışmalara yol açacak "milliyetçilik" ideolojisinden başka argüman kalmamakta, burjuvazi de sınıf egemenliğini ancak "zor" a dayalı çözümler ile sürdürebilmektedir. Sermayenin programının "zor" ile dayatılması, temsili demokrasiyi de çıkmaza

sokmakta, son 15 yıldır her yeni seçim yeni partileri iktidara getirmektedir. 1999'da milliyetçilik, 2002'de ise dinsel temaların kullanılması ve tüketilmesi sonucu, Türkiye'de sanayi burjuvazisinin iktidarını temsili demokrasi ile sürdürebilmesinin, yeni çıkış yolları bulunmaz ise uzun vadede olanaksız olduğu görülmektedir. Sanayi burjuvazisinin bu hegemonyasına karşı çeşitli toplumsal sınıfları içinde barındıran yeni siyasi oluşumların demokrasi sürecine katılmaları Türkiye'de demokrasinin bu krizden çıkışına yeni olanaklar sunacaktır.

YARARLANILAN YAYINLAR

Kaynaklar:

- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. b., Ankara: Doruk Yayıncılık, 2002.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 2.b., çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 1992.
- Akça, İsmet, "Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, Birikim'den Seçmeler:2, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- Akşin, Sina (der.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, 7. b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Alkan, Haluk, "Türkiye'de Baskı Grupları: Siyaset ve İşadamları Örgütlenmeleri (Odalar-TÜSİAD-MÜSİAD)", (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).
- Arın, Tülay, "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye", *11.Tez Kitap Dizisi-3*, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, 1986.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, 1. Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1975.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, 2. Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982.
- Aybar, Mehmet Ali, *Marxizm ve Sosyalizm Üzerine Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2002.
- Bakırezer, Güven, "Turkish Liberalism and the Social Question (1908-1945)", (Basılmamış Doktora Tezi, Boğazici Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2001).
- Bora, Tanıl, "Türkiye'de Meslek Kuruluşları: Kamu, Sivil ve Milli'nin Muğlak Kesişim Alanı", 2000 Fransız Anadolu Araştırma Enstitüsü (der.),

- Türkiye’de Sivil toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Boratav, Korkut, “Türkiye’de Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Boratav, Korkut, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, Sina Akşin (der.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 7. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Bowles, Samuel ve Herbert Gintis, *Demokrasi ve Kapitalizm*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1986.
- Buğra, Ayşe, *Devlet ve İşadamları*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Can, Cemalettin, *78’liler Sorguluyor*, İstanbul: Mart Matbaacılık, (Tarihsiz).
- Cem, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 15. b., İstanbul: Can Yayınları, 2002.
- Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.
- Challaye, Felicien, *Mülkiyetin Tarihi*, çev. Arif Kızıntıoğlu, İstanbul: Düşünen Adam yayınları, 1994.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Çavdar, Tevfik, “Serbest Fırka”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Çölaşan, Emin, *Turgut Nereden Koşuyor*, 16. b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989.
- Demirel, Süleyman, *Büyük Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1975.
- Demirel, Tanel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Demirel, Tanel, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşrûiyeti Üzerine”, *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim’den Seçmeler: 2, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.

- Dobb, Maurice, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, çev. Feyza Kontur, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Dobb, Maurice, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F.Akar, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Düzgören, Koray, "Türkiye'nin Kürt Sorunu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Yüzyıl biterken*, 13. cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, 4. b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1968.
- Erdem, Özgür ve Fırat, Gökçe, *Kadro*, Seçmeler, İstanbul: İleri Yayınları, 2004.
- Erdilek, Neşe, "Hükümetler ve Programları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 4. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Erel, Nursun, Ali Bilge, *Tansu Çiller'in Siyaset Romanı*, 3. b., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, 4. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, 2. b., İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981.
- Güzel, Mehmet Şehmuz, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- Hill, Christopher, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 2.b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- Hilton, Rodney, "Kapitalizm, Bir Terim Neler İçerir", *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Huntington, Samuel P., "Üçüncü Demokrasi Dalgası", Atilla Yayla (der.), *Sosyal ve Siyasal Teori, Seçme Yazılar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1999.
- Işıklı, Alpaslan, "Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

- İnsel, Ahmet, "Liberalizm, Muhafazakarlık ve Türkiye'de Toplumsal Tahayyül", *Birikim dergisi*, 1. Sayı, İstanbul: Birikim Yayıncılık, Mayıs 1989.
- İpekçi, Abdi, Ömer Sami Çoşar, *İhtilalin İç Yüzü*, İstanbul: Uygun Yayınevi, 1965.
- Kabacalı, Alpay, "Türkiye'de Basın Sansürü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 7. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, Jean Baechler'in *Kapitalizmin Kökenleri'ne yazdığı önsöz*, Ankara: İmge Yayınevi, 1994.
- Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 5. b., 2. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Koraltürk, Murat, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002.
- Kozanoğlu, Can, "1.Lig'in yeni örgütü YDH, Yeni Dünya Düzeni ve Bir Nev'i Kadro Hareketi, *Pop Çağı Ateşi*, 5.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Köker, Levent, *Modernleşme Kapitalizm ve Demokrasi*, 8. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler-3*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler-5*, 2. b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1997.
- Küçük, Yalçın, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, 3. b., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.
- Küçük, Yalçın, "Cumhuriyet Dönemi Aydınlar ve Dergileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002.

- Küçükömer, İdris, *Bütün Eserleri-5, Türkiye Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.
- Küçükömer, İdris, *Bütün Eserleri-1, Yön ve Ant Yazıları: Cuntacılıktan Sivil Toplum*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994
- Lijphart, Arend, *Çağdaş Demokrasiler*, çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınları (tarih yok).
- Locke, John, *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, Sivil Toplumda Devlet*, çev: Serdar Taşçı-Hale Akman, İstanbul: Metropol Yayınları, 2002.
- Macpherson, Crawford Brough, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- Mardin, Şerif, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", çev. Şeniz Gören, Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (der.), *Şerif Mardin' in Bütün Eserleri 6*, 11. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Mardin, Şerif, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (der.), *Bütün Eserleri 7, Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2*, 7. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Marx, Karl, *Kapital*, 3. cilt, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul: Sol Yayınları, 1990.
- Okçuoğlu, İbrahim, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, Tarihsel Yaklaşım (1920'ye kadar)*, 1. Kitap, 2. b., İstanbul: Ceylan Yayınları, 1999.
- Ökçün, Gündüz, *Osmanlı Sanayi 1913-15 İstatistikleri*, İstanbul: Hil Yayınları
- Öncü, Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Odalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 6. Cilt, 1984.
- Öngen, Tülin, "Türkiye'de Siyasal Kriz", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Örün, Ahmet, "Klasik Liberalizm ve Demokrasi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993)

- Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 1997.
- Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi yayınevi, 1986.
- Özdemir, Hikmet, "Siyasal Tarihi (1960-1980)", Sina Akşin (der.), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, 7.b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Parla, Taha, "*Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*", İstanbul: İletişim Yayınları, 3. b., 2002.
- Parla, Taha, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm (1960-1998)", Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye' de Ordu, Birikim' den Seçmeler: 2*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- Perinçek, Doğu, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, 3. b., İstanbul: Kaynak Yayınları, 1991.
- Poggi, Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi*, çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2002.
- Rousseau, J. J., *Toplum Sözleşmesi*, çev. Alpagut Erenuluğ, 3. b, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Sarıbay, Ali Yaşar, "Türk Siyasal Kültürünün Yeni Bir Sembolü: Sivil Toplum, *Birikim Dergisi*, Sayı: 38/39, Haziran-Temmuz 1992.
- Saybaşılı, Kemali, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Savran, Sungur "20. Yüzyılın Politik Mirası", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları, Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Savran, Sungur, "1960, 1971, 1980 Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler", *11. Tez Kitap Dizisi*, sayı: 6, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, Haziran 1987.

- Sezgin, Ömür ve Gencay Şaylan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8.Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Soysal, Mümtaz, Fazıl Sağlam, “Türkiye’ de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Sönmez, Mustafa, *Türkiye’de Holdingler*, Kırk Haramiler, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 5. b., 1992.
- Sönmez, Mustafa, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, 1. Kitap, 3. b., İstanbul: Belge Yayınları, 1985.
- Sönmez, Mustafa, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, 2. Kitap, İstanbul: Belge Yayınları, 1982.
- Sönmez, Mustafa, *Filler ve Çimenler, Medya ve Finans Sektöründe Doğan / Anti-Doğan Savaşı*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Stewart, Michael, “Klasik İktisat Öğretisi”, çev. Sevil Çınar Basmacı, Kemali Saybaşı (der.), *Liberalizm, Refah devleti, Eleştiriler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Stewart, Michael, “Keynesçi İktisat Öğretisi”, çev. Şule Kut, Kemali Saybaşı (der.), *Liberalizm, Refah devleti, Eleştiriler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Sülker, Kemal, *Türkiye’yi Sarsan 2 Uzun Gün*, İstanbul: Yazko Yayınları, 1980.
- Sülker, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7.Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Sweezy, Paul M., “Bir Eleştiri”, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Tartışmaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.
- Şen, Serdar, "Türkiye’yi Anlamak ya da Geçmişten Geleceğe Silahlı Kuvvetler", *Birikim Dergisi*, Sayı: 96, nisan 1997.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: YKY Yayınları, 1998.

- Tanör, Bülent, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, İstanbul: Tüsiad Yayını, 1997.
- Tunçkanat, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktatörlükten Demokrasiye)*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1998.
- Türkeş, Alparslan, *Milli Doktrin Dokuz Işık*, İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası, 1978.
- Ünlü, Barış, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Vorhoff, Karin, “Türkiye’de İşadamları Dernekleri; İşlevsel Dayanışma, Kültürel Farklılık ve Devlet Arasında”, 2000 Fransa Anadolu Araştırma Enstitüsü (der.), *Türkiye’de Sivil toplum ve Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları. 2001.
- Yalman, Galip L. “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Yayla, Atilla, *Demokrasiyi Koruma Klavuzu*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- Zakaria, Fareed, “Bush’s Really Good Idea”, *Newsweek*, 17 Kasım 2003.

Gazeteler:

Milliyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Resmi Gazete

İnternet Siteleri:

Freedom House Country Ratings (<http://www.freedomhouse.org/ratings>), (19.03.2003)

2003 Index of Economic Freedom

<http://www.ef.heritage.org/index/country.efm>), (18.05.2003)

ÖZGEÇMİŞ

1960 yılında İstanbul'un Üsküdar İlçesinde doğdum. İlkokulu Üsküdar İcadiye İlkokulu'nda, Ortaokulu Üsküdar, Bağlarbaşı Cumhuriyet Ortaokulu'nda okudum. 1974 yılında İstanbul, Heybeliada Deniz Lisesi'ne girdim. 1977 yılında başladığım İstanbul, Heybeliada Deniz Harp Okulu'ndan 1981 yılında Teğmen rütbesi ile mezun oldum. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın çeşitli gemi ve birliklerde çalıştım. Halen Gölcük Tersanesi komutanlığı'nda Deniz Albay rütbesi ile Havuzlar Grup Komutanlığı görevime devam ediyorum. Evli ve Umut, Çiğdem ve Mehmet Deniz isimlerinde üç çocuk babasıyım.

